

A FALU METAMORFÓZISA • VÁ-
ROSÍASODÁS ÉS MEZŐGAZDA-
SÁG • A CSÁKIGORBÓI KUTA-
TÁS KÖRÉBŐL • TERMELŐSZÖ-
VETKEZET ÉS SZEREPE A FALU
ÉLETÉBEN • ÓZDI EMLÉKEK •
EGY AGRÁRMÉRNÖKNŐ FEL-
JEGYZÉSEIBŐL • AZ „ESZMÉNYI”
FÖLDMÍVES ÉS A KÖZÖS PIAC •
ZÖLD FORRADALOM • VASILE
ALECSANDRI ÖSVÉNYEIN • A
SZIBÉRIAI PETÓFI-LEGENDA •

1971 | 7

KORUNK

BUKAREST

Cânjău, Radu
Hrisztu Bálint
Micu, Iosif
Păteanu, Gelu
Tabák László

BRASSÓ

Binder Pál

CSÍKSZEREDA

Nagy Benedek

KOLOZSVÁR

Furdek Mátyás
Gáll Ernő
Gáll Erzsébet
Herédi Gusztáv
Horváth István
Kádár János
Kántor Lajos
Kassay Miklós
Kőnig Miklós
Lupán Ernő
Murádin Jenő
Nagy Miklós
Pap István
Venczel József

KOVÁSZNA

Gazda József

MAROSVÁSÁRHELY

Steinmetz József
Szabó Csaba

MIKOLA

Gellért Sándor

NAGYBÁNYA

Brassay Sándor

NAGYVÁRAD

Váróné Tomori Viola

SZILÁGYSÁMSON

Sipos Katalin

TEMESVÁR

Salló Ervin

KÜLFÖLDI SZERZŐK

Gerskovics, Alekszandr
Vargyas Lajos

Márkos András: Petőfi

Nincsen olyan mozzanata tudománynak és termelésnek, világnézetnek és nevelésnek, erkölcsnek és politikának, vezetésnek és népszolgálatnak, melyet ne tisztázott volna egyenes beszéddel Nicolae Ceaușescu elvtárs az ideológiai, valamint a politikai és kulturális-nevelő tevékenység terén dolgozó pártaktív munkatanácskozásán. A dokumentummá vált expozét hosszas viták előzték meg s hozzászólások követik. Őszinte egyetértésünk melegével köszöntjük mi is szerkesztőségünk és munkatársaink, valamint olvasóink nevében a társadalmunk új fejlődési szakaszának megfelelő útmutatást, s mint marxista—leninista világnézeti folyóirat elsőrendű kötelességként vállaljuk mind a felvetett problémák feldolgozását, mind a levonható irányelvek következetes alkalmazását.

Egy egész ország lakosságát mozgósítani a szocializmus megteremtésére, s így a tömegek erejével szolgálni „a legemberségesebb és legdemokratikusabb célt a világon — a kommunista társadalom létrehozását“, olyan történelmi feladat ez, melynek teljesítéséhez egész emberekre van szükség. Ezért a szocialista tudat fejlesztésének előtérbe helyezése; ezért a valóságtól elidegenedő elméletesdi kemény bírálata s a gyakorlatot hivatali tendenciákkal terhelő elgépítés elítélése; ezért a párt, a munkásosztály vezető szerepének hangsúlya és a marxi—lenini tudományos gondolkozás fokozott követelménye; ezért a fiatalság hatékonyabb előkészítésének s társadalmi bevonásának sürgetése. Fejlődésünk felvetett kérdéseit részletekbe menő elemzéssel, alaposan kell

taglalnunk, ez esztendő's munka, lelkiismeretünk szerint azonban eddig is ez volt a fővonalunk, s tematikánk széles ívén adva vannak a bővebb kibontás előfeltételei.

Nicolae Ceaușescu elvtárs helyes megállapítása szerint „állandóan nő annak a tudatos tevékenységnek a szerepe, amely az új társadalom megteremtése objektív törvényeinek megismerését és alkotó alkalmazását célozza“, s ennek megfelelően figyelmeztet a szakemberi beszűkülés egyoldalúságára. A munkásosztály ténylegesen történelmi vezető osztály, s élenjáró pártjának minden politikai poszton álló tagja jó ideológiai felkészültséggel kell hogy alkalmassá tegye magát a vezetésre. „A pártvezetők és a pártaktíva ideológiai színvonalának emelése ezért válik döntő fontosságú problémává szocialista társadalmunk jó körülmények közötti előrehaladásának biztosítása szempontjából“ — mondja az expozé, s a magunk feladatkörében fokozott felelősségként hárul reánk a tudományos, irodalmi, művészeti fejlődés s a pártos társadalomszemlélet egybekapcsolása. Az expozé példái az egységes filozófiai álláspontokról és egyetlen történelmi szemléletünkről szaporíthatók, s ha információs szolgálatunk feladata is bármely szakmai kísérlet és gondolati próba számontartása, elengedhetetlen mindezek kritikai kezelése a magunk marxi—lenini álláspontjáról, hazai fejlődésünk konkrét adottságai és szükségletei szerint.

Üdvözljük az eredetiség követelményének újra meg újra felhangzó vezérfutamát. Felületes divattal, üzleti felfogással, sznob gyökértelenséggel eddig is élesen szembe-

helyeztük a felelősséget saját értékeink fejlesztéséért és világszínvonalra való állításáért, állandóan megmérve, hogy a kapitalista világ ellentmondásos értékeiből mi lehet számunkra hasznos és értelmes, vagyis hogy mi segít hozzá saját kibontakozásunkhoz, mi nem. Az expozé a harcok szellem esetenkénti eltoppulására figyelmeztet, s kerekén kimondja: „... Előtérbe kell helyezni saját erőnket, saját munkánk és tudatunk, saját hozzáértésünk felhasználását, a munkásosztály saját erejének felhasználását — és csak azután folyamodjunk importhoz.“ Pártunk ismert állásfoglalása a nemzeti kérdésben, az a tény, hogy „az egység, amely országunkban, az összes állampolgárok között nemzetiségre való tekintet nélkül létrejött, új típusú egység, szocialista egység“, szabad lehetőséget biztosít arra, hogy hazánk egyetemes fejlődéséhez magyar nemzetiségi értékeink fokozásával járuljunk hozzá, s e tekintetben mi is eredetit adjunk: múltunk örökségének, jelenünk reális szükségleteinek és jövőnk kívánt lehetőségeinek megfelelőt. Hazafiságunk olyan benső törvénye ez, mint amilyen külpolitikánk elvi internacionalizmusa, mely a szocialista országok következetes testvériségét, az antiimperialista világerők akcióegységét vallja és vállalja.

Az expozé megjelenésekor már készen állott júliusi számunk, előtérben a mai falu problémáival. Távolság akár a negatív látás, akár egy felelőtlen önelégültség túlzásaitól, megkíséreltünk szembenézni a falun végbemenő mai változásokkal, s érdeklődésünket alátámasztja mindaz, amit

Nicolae Ceaușescu elvtárs most mindnyájunk nevében leszögezett: „Átalakult parasztságunk, amelynek számbeli súlya — a munkásosztály növekedésének eredményeként — csökkenőben van, de amely új osztállyá lett és a munkásosztály megbízható szövetségese a szocialista társadalom megteremtésében.“ További feladatunk a hazai községek és falvak tudományos alapon történő átszervezésének, a falusi és városi életfeltételek fokozatos közelítésének szemmel tartása.

Országunk első emberével egyetértve, minden gondunk az ifjúság. Fiaink, leányaink számára kell újra megnyitnunk a reális történelmi emlékezés forrásait; értük szóljon „a langyos kényelmesség, a kispolgári engedékenység“ felszámolása, a művészetek megtisztítása a giccstől, az oktatás és termelőmunka szorosabbá tétele, a politikai nevelés korszerűsítése, a valóságban gyökerező társadalomtudomány mint rendes tantárgy bevezetése; javukra fordítunk mindent, ami az új embert és tudatát alakítja. A gépesítés, az automatizálás és a kibernetizálás korában csökkenőben van a fizikai és értelmiségi munka különbsége, elénk rajzolódik már az általános líceumi oktatás terve, de nem mindegy, hogy a mennyiségi növekedés üteme milyen minőséggel jár. Nem mindegy, hogy az alapozó mai nemzedéket milyen új raj követi, milyen társadalmi tudattartalommal, milyen erkölcsi magatartással. Megerősödött munkamenetünkbe növekvő mértékben vonjuk be a fiatalságot.

A SZERKESZTŐSÉG

KORUNK

havi szemle

* * *	Falusi metamorfózis	987
VENCZEL JÓZSEF	A csábigorbói kutatás köréből	991
FURDEK MÁTYÁS	Urbanizálás és mezőgazdaság	1001
KÁDÁR JÁNOS	Alecsandri ösvényein	1008
GÁLL ERNŐ	A vegyes lakosságú falvak kutatása	1010
SIPOS KATALIN	Hallgatnak rám...	1015
PAP ISTVÁN	A termelőszövetkezet szerepe a falu életében	1020
LUPÁN ERNŐ	Szövetkezeti demokrácia	1024
KÖNIG MIKLÓS	Hát az ember?	1030
ERDEI FERENC	Az ember mégis hisz	1035
KASSAY MIKLÓS	Gondolatok a falusi családról	1037
KÁDÁR JÁNOS	Emlék (vers)	1040
HRISZTU BÁLINT	A telefon, a lány és a kagyló (vers)	1040
GELLÉRT SÁNDOR	A román és a finn tenger partján (vers)	1041
RADU CÁNJÁU	A pávák (Gelu Păteanu versfordítása)	1042
STEINMETZ JÓZSEF	Környezet és egészség	1043
HORVÁTH ISTVÁN	Ozdi emlékeimből	1048

HAZAI TÜKÖR

HERÉDI GUSZTÁV	Felőr — városias falu	1057
----------------	-----------------------	------

JEGYZETEK

VÁRÓNÉ TOMORI VIOLA	Baráti emlékezés Erdei Ferencre	1064
MURÁDIN JENŐ	Maradnak a művek!	1065
SALLÓ ERVIN	A falu feledésbe vesző hétköznapijai	1067
GAZDA JÓZSEF	Meglátni és kifejezni	1069

NEMZETKÖZI ÉLET

* * *	Alkotó külpolitika	1073
TABÁK LÁSZLÓ	Az „eszményi földműves“ és a Közös Piac	1075
NAGY MIKLÓS	Zöld forradalom	1078

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

BINDER PÁL	Segesvári szemtanú a fehéregyházi csatáról	1085
ALEKSZANDR GERSKOVICS	A szibériai Petőfi-legenda nyomában (Gáll Erzsébet fordítása)	1087

IFJÚSÁG—NEVELÉS

SZABÓ CSABA	Bartók- és Kodály-kórusok tolmácsa	1095
-------------	------------------------------------	------

SZEMLE

KÁNTOR LAJOS	Farkaslaka 1922—1970 (Kövek)	1102
VARGYAS LAJOS	Kallós Zoltán ballada-könyve	1106
IOSIF MICU	Könyv Dachauról	1110

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

BRASSAY SÁNDOR	Tévé-adásainkról — másként	1118
NAGY BENEDEK	Van-e a napilapnak hagyománya Csíkban?	1119

TÉKA, LÁTÓHATÁR

Műmellékleten Bartha Árpád fotói

*Dóczyiné Berde Amál, Györkös Mátyi Albert, Mohi Sándor festményei
Erdős I. Pál, Kazinczy Gábor, Lígia Macovei, Székely Dániel grafikái
Ferenczy Béni szobra, Kozma István szötteése, Szilágyi Zsolt fémdomborítása
Bartha Árpád, Csomafáy Ferenc, Kabay Béla fotói*

Gépelte kéziratokat kérünk
Kéziratokat nem őrzünk meg

K O R U N K

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Postacím: Cluj, Căsuța poștală 65, Republica Socialistă România

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5. Telefon: 1 14 68, 1 38 05

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtktár), Lázár József, Szabó Sándor. Bukaresti szerkesztő: Aszódy János, Bdul Hristo Botev 26.

Telefon: 56 09 22.

FALUSI METAMORFÓZIS

Amikor a második világháború utolsó bombái is elrobbantak, és — főként Európában — a metropolisok jelentős hányada üszkös romokban hevert, a vérzivatarból ocsúdó emberek egy része azt remélte, hogy a tömegpusztulás tapasztalatain okulva, nem milliós városok fognak újjáépülni, hanem a nagyobb biztonságot jelentő szétszórtabb, kisebb települések foglalják el helyüket. Aztán rövidesen kiderült, hogy — mintha a tömegvonzás itt is hatna — a leromboltak helyén még nagyobb városok épültek, s korábban elképzelhetetlen mértékben megindult a falusiak elvándorlása. Az újjáépítéshez szükséges munkaerő megragadt a városokon. s folytatta az ipar újjáépítését, fejlesztését. Ez a réteg, ha lassan, nehezen is, feladta falusi életrendjét, földműves-szemléletét, és idővel szakképesített munkássá, kisebb hányada értelmiségivé vált: társadalmilag átrétegződött.

Romániában 1930 decembere és 1948 januárja között a városi lakosság száma kereken 660 000-rel, a falusi lakossága 930 000-rel nőtt. Tehát a faluról a városba áramlás nagy hulláma még nem indult meg. 1948 januárjában az összlakosság 23,4%-a városban lakott, 76,6%-a pedig falun élt; 1969. július elején már 40,5% volt városlakó és csak 59,5% élt falun. De ekkor már a falun lakók jelentős hányada sem ott dolgozott. A falunak mint településnek a funkciói sokak számára megváltoztak: a naponta, hetente vagy havonta ingázók számára a falusi otthon már nagyrészt csak szállást vagy éppenséggel csak illetőségi helyet jelent.

Ez világjelenség. Szociográfusok, demográfusok, etnográfusok, közgazdászok, agrárgazdászok, munkapszichológusok, településtörténészek százféle megvilágításban írtak a kérdéstről. A tény azonban tény maradt: a városok lakossága rohamosan gyarapodik, a falu — hol lassabban, hol gyorsabban — meggyérül. És mindenütt *öregszik*.

A földműves foglalkozás — függetlenül arról, hogy a föld magántulajdonban vagy szocialista tulajdonban van-e — olyan változásokon megy át, hogy maholnap (Észak-Amerikában, Ausztráliában és Európában elsősorban) alig lehet őstermelői jellegéről beszélni. Az életnek nekilendülő fiatalság jelentős része a földművelésben már nem lát érdekes hivatást.

A falu — talán ez a legtalálhatóbb kifejezés — „urbiformis“ településsé alakul. Ha a közművesítés, a civilizációs szint tekintetében még nem is az, a falusi életforma, életszemlélet átalakulása és az újszerű lakáskultúra születése egyre inkább azzá teszi. Az urbanizálódás azonban sok vetületű és rendkívül költséges folyamat. A város- és falurendezésnek, a távlatos településszervezésnek az ipartelepítés, a munkaerőgazdálkodási egyensúly és a mezőgazdaság-fejlesztés szempontjain kívül még egész sor tényezőt kell szem előtt tartania.

Románia Szocialista Köztársaság ötéves terve 1 010 000-rel kívánja növelni az alkalmazottak számát 1975-ig a nemzetgazdaságban (az eredetileg előirányzott 400 000—500 000-rel szemben). A faluról véglegesen városba telepedő vagy ingázó alkalmazottak száma tehát az 1970-es létszám 20 százalékaival növekszik.

A mezőgazdaság számára előirányzott beruházások összege az idén kezdődött ötéves tervben 80 milliárd lej. E befektetés célja elsősorban az, hogy a mezőgazdasági össztermelés 1975-ben 49%-kal haladja meg az 1966—1970-es időszak átlagát. De nemcsak a beruházásokat, az anyagi befektetést növeljük, hanem a mezőgazdasági termelés fegyvertárának más tényezőit is bevetjük: tudományt, érdekeltséget, a gazdaságosabb megoldásokat serkentő kezdeményező szellemet, szakosítást, koncentrációt, méltányosabb javadalmazást és öregségi, szociális ellátást — fokozottabb módon.

Az ipar primátusának fenntartása mellett párt és állam egyre több gondot fordít a mezőgazdaságra, a falusi dolgozók életkörülményeinek javítására. Az utóbbi másfél év alatt a pártdokumentumoknak, minisztertanácsi határozatoknak, termelészövetkezeti országos szövetségi döntéseknek egész sora született a legfelső pártvezetésnek abból a felismeréséből, hogy a mezőgazdaság helyzetét gyorsan és hatékonyan *meg kell erősíteni*. Az elmúlt hónapokban eszközölt intézkedések sorában ki kell emelnünk a szövetkezeti parasztság nyugdíjainak felemelését, az anyagi érdekeltséget növelő javadalmazási formát: a globális akkordon alapuló részesedés bevezetését, a telkesítési, talajvédelmi, vízgazdálkodási országos programot, az állattenyésztés-fejlesztési országos tervet, a termelészövetkezeti tagság egészségügyi ellátásának ingyenessé tételét, a szülési és szoptatási segílyt, a családi pótlék jogát, a háztáji állattartás korlátait lazító elhatározást, a mezőgazdaságból származó jövedelmek utáni adók méltányosabbá tételét, a mezőgazdaságnak, erdőgazdálkodásnak, élelmiszeriparnak és vízügyi gazdálkodásnak egyetlen felügyeleti hatóság hatáskörébe vonását, a termelészövetkezeti elnökök és brigádosok állami javadalmazáshoz való juttatását, vagyis mindmennyi olyan intézkedést, amelyeknek pezsdítő hatására az idén tavasztól kezdve a hajnali s a szürkületbe vesző határon is látni serénykedő földműveseket. *Megújhódó parasztságot*, a városi dolgozókkal egyenrangúsodó falusi népet.

Beigazolódik hát, hogy a falu és a város közötti különbség eltűnéséről nem csupán értekezünk, hanem lehetőségeinkhez mérten meg is teremtjük az anyagi alapokat ahhoz, hogy e folyamat bekövetkezzék. A falu civilizatorikus és művelődési létesítményei is elősegítik e folyamatot; de elsősorban az, hogy az ipari és a mezőgazdasági dolgozók kereseti szintje, szociális juttatásai tekintetében a mérleg nyelvének a méltányosságot teszszük meg.

Ipari jellegű mezőgazdasági egységekről, mezőgazdasági szakmunkássá alakuló földművesről, urbanizálódó faluról, elkerülhetetlen exodusról beszélnék, írunk. Itt és a nagyvilágban mindenütt. De a falu ma élő és jó ideig — lehet, hogy mindvégig — *életkeretet jelentő valóság*. Ezt a valóságot vizsgálja sokféle látószögből, a különböző szaktudományok álláspontjáról e számunk legtöbb írása. Hagyományainkhoz híven ezúttal is az emberiség sok gondolkodó főjét foglalkoztató kérdés, a falu dinamikájának kérdése felé fordulunk.

A romániai magyar közéletben mindig jelentős szerepet játszott a falu gondja. Már a húszas évek elején paraszti jelszavakkal indult az első demokratikus nemzetiségi szervezkedés, a falu népére hívta fel a figyelmet a Tizenegyek írói megmozdulása, falukutató szociográfiát kezdeményezett a Gusti-féle román monografikus mozgalommal karöltő *Erdélyi Fialatok* s a legöntudatosabb, legradikálisabb paraszti erők a *Falvak Népe* körül sorakoztak fel harci akciókra. Az egyoldalú parasztszemléletből kiemelkedve a munkásosztály forradalmi ideológiáját valló baloldal a maga szövetségeseinek tekintette a földművességet, így a *Korunk* állandó érdeklődési szférájába tartozott a parasztkérdés. A kisgazdarétegek közt az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE), a szegényparaszt és földmunkás rétegek közt a Magyar Dolgozók Szövetsége (MADOSZ) segítette elő a társadalmi feltörekvést. A falusi nép búját-baját, a paraszti életforma csődjét s a népnyelv, népművészet, népdal, népszokások nemzetiségi kultúránk gyökérzetét fenyegető pusztulását a tőkés-földesúri viszonyok közepette nemcsak a népi írók és művészek tették szóvá, de szolidaritást vállalt a paraszti tömegekkel nem egy haladó polgári irányzat is, a forradalmi munkásmozgalom pedig vezetőjévé vált az önmagukban erőtlén parasztmegmozdulásoknak.

Az új, szocialista társadalom megteremtésének nehéz munkájában ugyancsak közös felelősség tárgyköre a város és a falu, az ipar és a mezőgazdaság s a romániai magyar nemzetiség problémája — a belső erők kifejlesztése és az ország egészébe való szerves beillesztése az egyenlőség együttélési törvénye alapján — egyaránt átfogja „urbánus” és „vidéki” tennivalóinkat. A nagyméretű szocialista iparosítás menetében nálunk is, mint más fejlett államokban, átrétegződik a lakosság, s ennek megfelelően nemzetiségünkön belül is eltolódnak az arányok ipari és mezőgazdasági foglalkoztatás között; de éppen a szocialista humánus — az emberi sorsok tervszerű védelme — hozza magával, hogy mindeme változások során maga a falu, a földművesség el ne tűnjön, hanem a maga ősi helyén és szerepében is korszerűvé váljék. Nemzetiségi létünk alapvető kérdéseihöz tartozik a magyar falusi lakosság egy arányos részének helybenmaradása és áttérése mind a gépesített nagyüzemi termelés, mind a háztáji kertészet és állattenyésztő gazdálkodás belterjes formáira.

Öszintén szembe kell tehát néznünk a falu mai metamorfózisával. Ez a gondunk egyike azoknak az erős szálaknak, melyekkel kötődünk a hazához. Nem mindegy számunkra, hogy a vidéki értelmiség helytáll-e posztján, s elősegíti-e erkölcsi magatartásával, műveltető munkájával az új falukultúra — a szocialista termelés, a háztáji kezűgyesség, a személyközi kapcsolatok, a termelészövetkezeti közösségtudat, a népi sajátosságok megújulása — fejlődésmenetét. Nem mindegy számunkra, hogy főleg a falusi fiatalság felfedezi-e hivatását a vidék új, szocialista szerepeiben. Nem mindegy számunkra, hogy a genetikai egyensúly, az ifjú párok egymásra találása és termékeny családalapítása kellőképpen biztosított-e falvainkon, s számíthatunk-e folytatásunkra a gyermeknevelés szempontjából különösen hasznos és egészséges vidéki terepen. Nem mindegy számunkra, hogy a falvak népének gazdag hagyománya, a nyelvi és zenei örökség, a gondolkodásformák tapasztalati bölcsessége, a szellemőrző tájegységek, melyeket Bihartól a Székelyföldre több évszázados irodalom is fedez, szóval eredetiségünk megannyi összetevője a városiasodással s a tudományos-

műszaki forradalom egyéb tényezőivel együtt belenő-e a jövőbe, vagy elenyészik.

Új falukutatásunk 1967-ben indult az *Ifjúmunkás* öt fiatal munkatársának „csíki szociográfiá”-jával. A *Korunk* most a folytatásra gondol: hat egyetemi hallgató munkatársunk meg is kezdte a Szatmár megyei Bogdánd mai szociográfiai felmérését. Olyan helyet választottunk ki, melyről Kovács Katona Jenő 1937-ben *Egy kallódó szilágysági falu* címmel megrázó képet adott... Harmincnégy évvel e kísérlet után mai fiatalok fürkészik ugyanott a megváltozott élet jelenségeit. Falu-számunk az általános koordinátákat adja meg a parasztkérdés korszerű szemléletéhez, egyik jövő számunkban nyújtjuk az új falubemutató feldolgozást.

KORUNK

Székely Dániel: Két világ

A CSÁKIGORBÓI KUTATÁS KÖRÉBŐL

A vándorlás, az agrárnépsűrűség, az „álló” és „mozgó” népfölösleg azoknak a ténykérdéseknek a köréhez tartozik, amelyeket a nem csökkenő időszerűség jellemez. A területi és társadalmi mobilitás jelenségei időről időre újszerű összefüggésekben, a vonzás-taszítás korábban nem ismert csomópontjain állanak elő, de ez nem fakítja, sőt eleveníti a régebbi kutatáseredmények értelmező gondolatmeneteit. Ma is tájékoztató értékűek azok a háztartási-termelési mérlegek, amelyek a két világháború között (a földreformok után!) a teljes foglalkoztatottság és a kielégítő élet-színvonal szempontjából optimális (életképes) mezőgazdasági birtoknagyság-modellek leírását adták. Ezekben a „föld és nép” szembesítésekor a *népsűrűségi mutatót* egyfelől a vetésforgóban szerepet játszó termőterület tipikus munkaerőszükséglete és az agrártermelésnek egységterületenként különböző eltartóképessége, másfelől a tényleges népsűrűség és a közepes fogyasztási normák határozták meg.

Természetesen az agrárnépsűrűséget elemző tanulmány más a múltban, amikor *egyensúlybontó aránytalanságok* megállapításával kellett foglalkozni, és más ma, amikor az agrártermelés szocialista-szövetkezeti átépítésével az *átrétegződés* üteme felgyorsult, sőt mind jellegzetesebb arányokban a *foglalkozásváltás* minősített formái lépnek előtérbe. A valóságos viszonyok felmérése ugyan már évtizedekkel előbb elvezetett az „álló” *népességi többlet* kimutatásához, de akkor azt is meg kellett állapítani, hogy ez — normális lehetőségek hiányában — csak elenyésző mértékben lehet a társadalmi mobilitás alkateleme; ma viszont az a társadalomszerkezeti változás, amelynek potenciális méreteit a harmincas-negyvenes években körülírták, általánosságban már túl is van első, alapvető fázisán. 1950 és 1969 között — a szocialista iparosítással összefüggő tervszerű népesség-átszervezés következtében — az agrármutató 74-ről 51 százalékra csökkent, és ez világosan mutatja, hogy az addig halmozódó „álló” agrárnépfölösleg folyamatosan és fokozatosan átment az ipari és szolgáltatási foglalkozások körébe. Egy emberöltővel előbb a viszonylagosan nagy és mozdulatlanságában nyomasztó agrárnépsűrűség, ma az *ütemesen kisebbedő agrárnépességi többlet mennyiségileg fokozódó és minőségileg mind változatosabb formákban kibontakozó mobilitása* a főkérdés. A társadalmi alapstruktúrára közvetlenül ható összetett folyamat ez, és tanulmányozása a konkrét szociológiában éppen a *ma időszerű* legfontosabb tárgykörök egyike.

Kísérlet a demográfiai alap kiszélesítésére

A kolozsvári Babeş—Bolyai Tudományegyetem filozófiai és szociológiai tan-széke mellett működő Szociológiai Laboratórium az agrárnépesség átrétegződésének tanulmányozását — Ion Aluuş professzor vezetésével — 1969-ben, a Szilágy megyei Csákigorbón a folyamat módszeres megismerhetőségének kitapasztalása végett kezdeményezte, s a kutatás elsődleges munkafeladataként olyan demográfiai anyag ösz-

szeállítását írta elő, amellyel a benyomásszerűleg ismert mobilitás közvetlenül nem észlelhető arányait, kapcsolatrendszerét, fázisait és irányvonalát statisztikai módon jellemezni lehet. Ugyanis: a közölt népszámlálási és népmozgalmi adatok — a kellő részletezés hiánya miatt — csak általánosságban tájékoztatnak, de szokványos alkalmi népszámlálással s a népesedés fő tényeit nyilvántartó anyakönyvek szokásos feldolgozásával sem lehet a munkahipotézisnek megfelelő demográfiai alapot biztosítani. A gorbói vizsgálat megkívánta összehasonlító népesség- és népesedés-statisztika forrásait így a *kollektív emlékezet* alapján szerkesztett (és különböző nyilvántartások, elsősorban a századforduló idején összeállított egyházi családkönyv segítségével ellenőrzött) *családfák* és *nemzetségtáblák* adták, a községben lakó családok leszármazási rendjében az évjáratok, korosztályok, nemzedékek kimerítő rekonstrukciója. Ebben a család-szociológiai *koordinációs rendszerben* — a közvetlen és közvetett információk összekapcsolásával — a népesség nagy csoportjai (helyben-szülöttek és beköltözöttek, helybenlakók és elköltözöttek, élők és meghaltak) egyforma súllyal és azonos részletezéssel szerepelnek; ennél fogva a *teljes népesség* statisztikai csoportosítása nemcsak egyéni ismérvek, hanem a családok jellemzői szerint is megoldható, mégpedig *homogén közegben*, torzításmentesen.

1.

A népesség-rekonstrukció a legalább töredékekben fennálló és helybenlakó családok számbavételével kezdődik. A számlálási adatokat rögzítő családtáblák fő részét a további rendszerezés alapegysége, a *családmag* foglalja el: a házasság létrejöttével ugyanis a *férj és feleség* személyén át kapcsolódnak a fel- és lemenő ágazatok.

A csákgorbói családtábla-gyűjtemény törzsanynaga 389 helybenlakó családról ad képet. A 389 családmag 662 személyt jelent, 286 férfit és 376 nőt, akik közül nem gorbói születésű 87 férfi és 155 nő (együtt 36,6%). A beköltözöttek nagyobb része (174) házasságkötéssel, a kisebb rész (68) más okból került a községbe. Az utóbbiak között vannak olyanok (21), akik különböző indokkal megkedvelték a gorbói életet, és azért jöttek ide (16 férfi és 5 nő); kinevezés folytán 28-an lettek gorbói lakosok (16 férfi és 12 nő), s közülük 8 (7 férfi és 1 nő) időközben falubelivel kötött házasságot. A családok többsége (271) teljes család, harminc átmenetileg nélkülozi az időlegesen munkahelyén lakó házastárs—szülő jelenlétét. A 88 családtöredék túlnyomóan özvegyekből áll (68 nő és 11 férfi). A teljes családok közel kétharmada (179) egyéni, több mint egyharmada (92) közös háztartásban él; az özvegyek többsége feladta önálló háztartását. A két (néhány esetben három) nemzedéket összekapcsoló közös háztartásoknak nincs nagycsalád-jellegük: az idősebb nemzedéknek közös háztartásokban élő tagjai többnyire eltartottak, családi funkcióik általában alárendeltek.

2.

A családtáblák törzsanynagában a népesség-rekonstrukció a távollévő házastársak adatainak megállapításával s a családtöredékek kiegészítésével kezdődik; ezt követi a meghalt vagy a faluból kitelepedett leszármazottak számbavétele. A törzsanynag főbb osztályai a következők (I = családmag; II = leszármazottak):

	I	II	Összesen
a) élő, helybenlakó	662	418	1080
b) meghalt	79	160	239
c) nem helybenlakó, elvándorolt	30	295	325
összesen	771	873	1644
helybenlakó (%)	85,9	47,9	65,7

3.

A népesség-rekonstrukció következő szakasza azokat a családokat öleli fel, amelyekből a törzanyagba foglalt 389 családmag tagjai származnak, amennyiben ezek nincsenek benne a törzanyagban. A felmenő ágon nemcsak a szülők, nagyszülők s a további egyenesági ősök kerülnek szóba, hanem az oldalágiak is, ha a testvérek leszármazottai — még mielőtt eljuthattak volna a mai nemzedékhez — meghaltak, vagy elvándorlással kiléptek a falu népességéből. Az így keletkező kiegészítő adattár — a falubeli legidősebb (91 éves) ember szüleinek házasságkötési időszakától számítva — az elmúlt egy évszázad (1871—1970) demográfiai keretét 2483-ra bővíti az alábbi tagozódással:

	I	II	Összesen
a) élő, helybenlakó	662	418	1080
b) meghalt	369	390	759
c) nem helybenlakó, elvándorolt	125	519	644
összesen	1156	1327	2483
elvándorolt (%)	10,8	39,1	25,9

*

Csákgorbó — volt uradalmi központ és járási székhely — népszámának az elmúlt évszázadban megállapított fejlődésvonala egyébként ez:

1869	871	1900	1294	1941	1375
1880	891	1910	1317	1956	1452*
1890	1052	1930	1287	1966	1343*

* A korábban idetartozó Fabrika 138, ill. 145 lakosával.

A népmozgalom főbb számértékei viszont — hat népszámlálás időközeiben — a következőképpen alakulnak:

	született	meghalt	természetes szaporulat	tényleges szaporulat	vándorlási különbözet
1901—1910	418	242	+ 176	+ 182*	+ 6
1911—1930	684	559	+ 125	— 30	— 155
1931—1940	443	259	+ 184	+ 88	— 96
1941—1955	577	341	+ 236	+ 77	— 159
1956—1965	298	130	+ 168	— 109	— 277
	2420	1531	+ 889	+ 208	— 681

* Javitva a szövegben adott indoklással.

A közigazgatási kis-egységek (falvak, községek) népességeírásában előforduló tipikus torzulások legtöbbször megtalálható a gorbói adatok között is. A legkirívóbbat „véletlen népszámlálási többlet“-nek mondhatjuk, és ez teljesen összekuszálja a múlt világháború előtti helyzetképet. 1900-ban ugyanis az ipari népesség rovataiba került egy rövidéletű talpfa- és dongagyár 159 horvát nemzetiségű telepes munkása, s (ezzel a falutól idegen népesség-elemmel) az összlakosság száma 1294-re növekedett. Az 1900—1910 közötti tényleges népszaporulat az 1900. évi népszám „felugrása“ miatt olyannyira megkisebbedik, hogy 1910-ben teljességgel felismerhetetlen az — a mobilitás szempontjából fontos — népességnövekedés, amely a nem agrár kategóriák 1900—1910 közötti demográfiai konjunktúrájával függ össze (aminek következtében a földművesek gorbói súlyszáma, az „agrár per nem agrár“ hányados 1910-ben 3,7-ről 2,9-re csökken).

A tényleges szaporulatot más időszakokban is növelik heterogén elemek, elsősorban az „átfutó“ (beköltözött, de a falu törzsökös népességébe nem integrált) családok; az iparforgalmi, tisztviselő és szabadfoglalkozású réteg fluktuációja azonban csökkentő hatású is lehet, s az is a nagy történelmi fordulatok idején. A mozgásteli újabb időszakok sajátossága, hogy nemegyszer maguk a nyilvántartási rendszerek növelik a demográfiai keret bizonytalanságát. 1956-ban és 1966-ban az „állandó lakóhely“ szerint összeírt népességnek a ténylegesnél jóval nagyobb száma a mobilitás elemzésekor azért problematikus, mert a községekre vonatkozó közleményekben — így a gorbói statisztikákban is — rejtve maradnak a „mobil“ elemek arányai.

Mindenesetre a népmozgalom fő értékeiből 1965-ig kiszámítható *vándorlási különbözet* — amelynek gorbói átlagos nagysága a születések összes számához viszonyítva 27,5 százalék — világos beszédű információ önmagában, értelmező strukturális adatok híján is. A családtáblák évjáraitának áttekintésében megállapított 25,9 százalékos *elvándorlási arány* demográfiai többlete azonban éppen az, hogy a mobilitás (átrétegződés és vándorlás) a közvetlenül érdekelt nemzedékek alkatának és vonatkozásainak részleteivel sokoldalúan értelmezhető is.

Nem agrár foglalkozások és agrár kapcsolatok

Az agrár-néptöbbség és a „mobil“ agrárnépesség tanulmányozása — a megfelelő méretű demográfiai alap biztosításával egyidejűleg — a rétegződési folyamat fokozataira *típusos* család kategóriákat is körvonalaz. Csákgorbói vonatkozásban — a Vármezőn (Buciumi) kipróbált csoportosítás továbbfejlesztésével — a családok ötös osztályozása bizonyult célravezetőnek. Ebben a rendszerben az „agrár“ és „nem agrár“ sarkító kategóriák között a „fél-agrár“-csoport — ha nem tiszta képlet — aszerint tagolódik, hogy az „agrár“ vagy a „nem agrár“ határkategóriák befolyása alatt áll-e. Az osztályozásnál ismérvszerepe van mind az egyének foglalkozási hovatartozásának, mind a családmagok társadalmi-gazdasági érdekeltiségeinek.

Az agrárkategória (1) a paraszti családtípus (A) mellett (amikor férj és feleség mindketten földművesek, az mtsz tagjai) kiterjed azokra a családokra is (B), amelyekben az egyik házastárs földműves, de a másik is az mtsz-hez tartozik (mérnök, technikus, traktoros, sofőr, mesterember, irodai alkalmazott). Az utóbbi család átmeneti helyzetet foglalhat el az agrár és fél-agrár csoport között, ha a nem agrár foglalkozású mtsz-alkalmazott házastársa nem földműves (2). A fél-agrár családmag (3) abban különbözik a B-típusú agrártól, hogy a nem agrár foglalkozású házastárs nincs az mtsz alkalmazásában. A földműves férj vagy feleség halálával, elvándorlásával, keresői minőségének megszűntével — amikor a fél-agrár jelleg bizonytalanná válik — a család átmeneti helyzetbe kerül (4), vagy éppen átmegy a nem agrár kategóriába (5). Az, akinek foglalkozása kivülesik az agrár-érdekeltségen, a házasságban adott agrár-kapcsolatok révén lesz fél-agrár (C), egyébként a nem agrár kategória tagja (D).

Csákgorbón a 271 teljes családból paraszti földműves család 97 (35,8%), s ezek közül önálló háztartást vezet 62, közös háztartásban él 35 (19-nél a másik család is földműves). Minthogy a 118 nem teljes családmagból 68 (57,6%) tartozik ide, a földműves családoknak számszerűleg megvan a viszonylagos többségük (42,4%), azonban a fél-családmagok nagy gyakorisága gyengíti a kategória társadalmi súlyát. Csak a B-típusú teljes családokkal együtt van a tágabb értelemben vett agrárkategóriának (A + B) a teljes családok körében is relatív többsége (45,8%), azonban a B-típus egy része átmenetet mutat fél-agrár irányba. A fél-agrár családok aránya

33,7%, és előfordulnak mindhárom főcsoportban. A C-típusú családokra általában a számarányukat meghaladó társadalmi-gazdasági dinamizmus jellemző. Az agrár-családok 23 AC-típusú közös háztartásában is a fél-agrár családmagok erősebbek.

Az „A + B” és a „C + D” összevont csoportok egymás közti aránya globálisan 194 : 195 (a teljes családokban 124 : 147), vagyis — a B-kategória köztes helyzetétől eltekintve is — a súlypont kimozdult a csak-agrár érdekelttség köréből. A 187 különböző helyzetű földműves- és agrárcsaláddal szemben (1 + 2) a 202 fél- és nem agrár család (3 + 4) számszerűleg is előnyt szerzett; az irányvonal meghatározásában azonban jelentőségük jóval több, mint számbeli fölényük.

A főbb foglalkozási csoportok vázlata

	agrár	fél-agrár	nem agrár	összesen	%
FÖLDMŪVES	233	89	—	322	58,7
munkás	26	66	22	114	20,8
más foglalkozású	16	48	48	112	20,5
				548	100
segítő családtag	54	35	18	107	
KERESŐK összesen	329	238	88	655	
AGRÁR KERESŐK (%)	87,5	54	15,7	65,5	

(Agrár = földműves + segítő családtag)

A táblázatban jelzett foglalkozások elemzésekor — az állandóan alakuló-módosuló rétegződési viszonyok között — az agrármutató sok változatával kell számolnunk, hogy az agrár és nem agrár arányok torzulást ne szenvedjenek. Az 1966. évi népszámlálás gorbói agrármutatója:

átlagosan	67,9 %
az aktív férfiak viszonylatában	68,5
általában az aktív népességben	78,2
az aktívnek minősített nőkre vonatkoztatva	86,9

A segítő családtagok nagy száma miatt a családtáblákon is magas a mezőgazdaságban dolgozó kereső nők aránya (összesen 85%), de a férfiaknál érvényesül a sokszor keveredő agrár és nem agrár foglalkozásoknak tényszerű elválasztása, s ennek folytán a férfi keresők közül agrárnak csak 42,7 százalék minősül. Az átlagos agrármutató 65,5 százalék. A normális méretet a 322 földműves strukturális súlyszáma (58,7) jelzi, és ebben a *alapkategóriában* a nemek aránya is olyan (129 férfi és 193 nő), hogy a nők nagyobb (60 százalékos) arányát agrártípusnak lehet elfogadni.

A nem földműves keresők részletes megoszlása a következő:

helyi mtsz-munkás, mesterember	14	
más szakmunkás, iparos	61	
szakképesítés nélküli munkás	39	
a) munkás összesen	114	50,4%
b) értelmiségi, technikus és tisztviselő	68	30,1
c) különböző alkalmazott és segédszemélyzet	44	19,5
	226	100

A felsorolt nem földműves keresők sorában férfi 175 (77,4%), nő 51 (22,6%); családi környezet, háztartás-típus és társadalmi kapcsolatok révén az agrár főcsoporthoz hűz 42 (35 férfi és 7 nő), fél-agrár 114 (95 férfi és 19 nő), jellegzetesen nem agrár 70 (45 férfi és 25 nő).

Struktúra az idő függvényében

A fél-agrár csoportnál nyilvánvaló, hogy keletkezése a mobilitással függ össze, s egész struktúrája az átrétegződés folyamatában van. Ám a hajdani és mai vándorlások s velük a „társadalmi térben“ szerzett tájékozódás emléke vagy éppen ténye mindhárom főcsoportot jellegzi. A viszonylagos mozdulatlanság és mozgékony-ság mérőszámai a foglalkozási struktúrában is fokozatosan növekvő és csökkenő sorokat adnak:

	segítő családtag (nő)	földműves	tercier csoport	munkás	átlag	
100-ból	nem volt mozgékony	81,2	75,2	65,1	19,5	65,3
	mozgékony volt	18,8	24,8	26,6	28,3	24,6
	jelenleg ingázó	—	—	8,2	52,2	10,1

A földműveseknél és a segítő családtagként számbavett asszonyoknál, akik — ha ki is mozdultak falujukból — a tulajdonképpeni mobilitás (a végleges foglalkozásváltás) fázisáig nem jutottak el, a „nem-mozgékony-ság“ állítása egyértelműen azt jelenti, hogy foglalkozásukat és lakóhelyüket még ideiglenesen vagy időnyszerűen sem változtatták. E kategóriák 75—80 százalékát a — nemegyszer csak tehetetlenségre mutató — konzervatív megállapodottság jellemzi. A munkásoknál és a „tercier“ csoportban (értelmiségiek, tisztviselők, kereskedelmi alkalmazottak és segédszemélyzeti tagok esetén) a mobilitás alaptényét, a nem agrár foglalkozás körébe való átlépést már maga a kategóriához tartozás felteszi; így a „mozgékony-ság“ hiányolásának csak rájuk érvényes, szűkebb értelmezése van: kiemeli azt, hogy a szóban forgó falubeli nem agrár foglalkozásúaknak jelentős része — a terciér-csoportban kétharmadnyi többség — tartózkodott a migrációs kísérletektől, vagyis a népesség e részét is — az esetleges szakképesítéssel együtt járó „mozgás“-tól eltekintve — a lakó- és munkahely állandósága jellemzi.

A Csákiigorbón élő „volt migránsok“ száma közepes (198), de 30,2 százalékos részarányuknak a helybenlakók struktúrájában súlya, jelentősége van: ezeknek a visszatért vagy betelepített (s a vándormozgalomból hatóképes társadalmi-gazdasági tapasztalatokat hozó) „mozgékony“ elemeknek az átrétegződésben különleges szerepük van. Az asszonyokból és idősebb férfiakból álló nagyobb részük ugyan nem ment át a tulajdonképpeni mobilitás körébe (104-en megmaradtak földművesnek, segítő családtagnak, háziasszonynak), a leszármazottak közül azonban annál többen gyarapítják azt a 751 főnyi „migráns“ tömeget, amelyből 8/10 rész a falun kívül helyezkedett el, 6/10 rész pedig kilépett az agrár-érdekltség köréből is. A családtáblákon szereplő munkások 66,5, a terciér keresők 58,7 százaléka csak származásilag tartozik a faluhoz, s összesen 447 nem helybenlakó keresőre kell figyelmeztetnünk, ha az átrétegződés összseredményét — a mobilitás méreteinek konkrét megállapítása mellett — *modellszerűen* is értelmezni akarjuk.

A mobilitásra jellemző adatok áttekintése

	(A) Helyben- lakó	(B) Nem helyben- lakó	Együtt (A + B)	(A) / népesség- struktúrája	(A + B) / népesség- struktúrája
	népesség			%	
FÖLDMÍVES	322	60	382	58,7	38,5
munkás	114	226	340	20,8	34,2
más foglalkozású	112	159	271	20,5	27,3
	548	445	993	100	100
segítő családtag	107	2	109		
KERESŐK összesen	655	447	1102		
100 kereső közül AGRÁR:					
általában	65,5		44,6		
férfi	42,7		27,7		
nő	85		61,6		

(Agrár = földműves + segítő családtag)

Megállapítható, hogy a régi keletű és új migrációs formákban kibontakozó, az agrárnépsűrűségi viszonyokat alapvetően változtató strukturális mozgás — az utóbbi évszázad tüzetesebben elemzett harmadik nemzedékében (a 15—44 évesek korcsoportjaiban) — felugrott szinten állandóan növekvő mobilitást hozott létre:

kor- csoport	el- vándorolt	kor- csoport	el- vándorolt
15—24	186	45—54	68
25—34	141	55—64	54
35—44	125	65—74	38
III. nemzedék	452	II. nemzedék	160

(A III. nemzedék harmadik — 15—24 éves — korcsoportjában a falun kívüli iskolákban tanulók is bennefoglaltak.)

A folyamat kibontakozása 1945-től robbanásszerű méretekben történik:

időszak	évi átlag	összesen elvándorolt
1895—1918	0,3	8
1919—1944	3,5	90
1945—1962	17,9	323
1963—1970	27,3	191
		612

A félféudális agrárstruktúra válságának idején, a múlt század utolsó évtizedeiben az amerikai és más útiránnyal induló kivándorlási hullám — Csákgigorbón éppúgy, mint másutt — az agrárnépfölösleg *extenzív* szétszóródását eredményezi, mert a falun kívül (de nem mindig a mezőgazdaságon kívül) adódó, megélhetést

biztosító munkahelyek csak a fizikai munkaképességet igénylik. A két világháború között, a földreformok után — amikor kedvezőtlen termelési feltételek mellett a többségivé tett kisparaszti agrárstruktúra népflősleg-lekötő képessége erősen korlátozódott — az agrárnéptöbbslet kiáramlása (mezőgazdasági, erdőkitermelési, bányai-övezetekbe, nagyvárosokba) ugyancsak extenzív migrációs formákban történik. Ennek következtében a gorbói családtáblák II. nemzedékében a munkavállalással kapcsolatos elvándorlás alig valamivel számosabb, mint a házasságkötéssel vagy más családi indokkal összefüggő elköltözés. Ezzel szemben a III. nemzedékből a szocialista iparosítás és városfejlesztés megkövetelte munkaerő-átcsoportosítás 242 gorbóit juttat minősített elhelyezkedéshez (akkor, amikor a családi okokból törént lakóhelyváltoztatások csak 92 személyt érintenek). A tényleges többlepcsős mobilitásban az előzetes iskolai képesítéstől függő *intenzív* formák érvényesülnek.

Az elvándorlók főbb csoportjai

Korcsoport	Összes	Csak családi indokkal elvándorló	Iskolai képesítés nélkül munkavállaló	Iskolai képesítés-sel munkavállaló	Egy képesítettre jutó nem képesített
15—24	186	42	35	109	3,12
25—34	141	23	36	82	2,26
35—44	125	27	47	51	1,09
45—54	68	26	33	9	0,27
55—64	54	24	27	3	0,11
65—74	38	22	12	4	0,33
III. nemzedék	452	92	118	242	2,05
II. „	160	72	72	16	0,21

A II. és III. nemzedéknek iskolai végzettséggel elhelyezkedett, illetve az adatfelvétel idején másutt tanuló, összesen 258 tagja közül: fémipari, vasúti és építőipari szakiskolát végzett 62, ilyen iskolában van 13; traktoros és gépkocsivezető 34, mezőgazdasági gépészetet tanul 4; könnyűipari szakmunkás és technikus 12, végzés előtt 4; agronómus 1, agrárközépiszkolás 4; áruszakértő és szakosított kereskedelmi dolgozó 6, szakosítás előtt 2; elméleti líceumot végez 12; tanító- és óvónő 15, képzős 3; egészségügyi technikus, védőnő és orvosi asszisztensnő 18, egészségügyi szakiskolás 3; tanár, orvos, mérnök 19, főiskolai hallgató 4; gazdasági középiskolás 3, tisztjelölt 1, vagyis a már elhelyezkedett és a közeljövőben elhelyezkedő szakképzett gorbóiak közül az agrár-érdekeltség körében maradt 32; ipari foglalkozást választott 106; az ún. tercier-foglalkozások körébe lépett 101. A felsoroltakból Csábigorbón van állásban 4; itt lakik, de másutt dolgozik (ingázik) 26, akik között van 1 agronómus, 19 munkás, 4 tisztviselő és 2 tanszemélyzeti tag.

A migrációs keret „kimerülése“

Az agrárnéptöbbslet halmozódása következtében szükségszerű, hogy a mobilitás huzamosabb időn át az elvándorlás függvénye. Az érdekelt agrárnépesség azonban nem szabályos tagozódású, s az életkorban, nemben, családi állapotban külön-

böző „mozgékony“ csoportok a migrációs folyamatra az egyenes irányú fejlődéstől eltérő-eltérítő hatást gyakorolnak. A vállalkozókészség, az egyénekenként változó munkaképesség, a fékező és serkentő műveltségi jellemzők kuszasága miatt az elvándorló és maradó korosztályok belső rendje aránytalanul alakul: a mozgásból kieső csoportokban (a mai helybenlakó népességben) Csákiigorbón is *nagy nőtöbbslet* és *korosztályi eltolódás* következett be. A helyi gazdasági-társadalmi szervezet irányító lehetőségei késlekedve érvényesültek, s így a mobilitás tényeit, főként időrendiségüket és földrajzi megoszlásukat — a kezdeti szakaszban kizárólagosan, de később is nyomatékkan — a csaknem száz helységegre kiterjedő *vándorlási menetrend* és az abba — sajátos válogatással — bekerülő *városok és ipartelepek* adott feltételei határozták meg.

Ha az elvándorolt csoportok élő kereső tagjait, a falun kívül tanulókat s a helybenlakók közül az ingázókat és azokat a keresőket, akik a korábbi vándor-mozgalmakban részt vettek — mint *migrációs tömeget* — együtt mérlegetjük, akkor ezeknek a különböző szempontokból „mozgékony“ kategóriáknak viszonylagos jelentőségét a helybenlakó és elvándorolt keresők összességében a 65,2 százalékos arányszám jelzi (a tanulók nélkül 60,4%). Ha viszont az agrár-érdekeltség körét elhagyó elvándoroltakból és a falubeli nem földműves keresőkből álló (az átrétegződésben közvetlenül érdekelt) „mobil“ tömeget tekintjük, ez — a megnevezett keresők számához képest — 55,4 százalékot képvisel. Tehát a „mobil keret“ nem fedi a „migrációs keret“-et, a *népesség helyváltoztató mozgása nagyobb, mint az átrétegződésé*. A migrációs tömeg egyötödét (21,8%-át) a státuszváltoztató foglalkozások átrétegző hatása nem érintette.

Ha — továbblépve — a migrációs keretet nem a globális, hanem csak a helyi keresőkkel vetjük össze, akkor a statisztikai szám (*mozgékony-sági index*) Csákiigorbó esetében arra utal, hogy az agrárnéptöbbslet átszerveződését az elvándorlás milyen fokon jellegzi. A II. és III. nemzedék viszonylatában ez az index csaknem kétszeresére (65-ről 130-ra) növekszik. Az átlagos mozgékony-sági index (109) összetételében szerepet játszó „migráns“ csoportok (100 helybeli keresőre megadott) viszony-számai így alakulnak:

A-csoport: elvándorolt	68
másutt iskolás	8
B-csoport: visszavándorolt	18
beköltözött „volt migráns“	5
„volt migráns“ ingázó	7
más ingázó	3

Mivel a B-csoportban ténylegesen csak az ingázók „mozgékonyak“, a migrációs keret jellegadója a minden vonatkozásban fölényes többséget képviselő *elvándorló hányad*.

Hasonló értelmű végeredményhez vezet, ha a „modell“ (helybenlakó + elvándorolt népesség) belső arányait tükröző *átrétegződési indexet* a konkrét helyi átrétegződés indexével vetjük össze. Az előbbi 124,4, az utóbbi 52,7. A két index hányadosa (52,7 per 124,4) arra utal, hogy az otthoni *korlátozott* átrétegződés eredménye csak 42 százaléka annak, ami az *elvándorlás* fokozó hatására — a másutt megtalált *kedvező lehetőségek* között — bekövetkezett.

Az elvándorláshoz kapcsolt mobilitás tipikus jelensége, hogy a helybenlakó (helybenmaradó) népesség alakulását a *mind nagyobb ütemű* migrációs „mozgékony-ság“ és az *eléggyé lassú menetű* átrétegződés ellentett ritmusa határozza meg. Ennek folytán az agrárnéptöbbsletben adott demográfiai tartalék legnagyobb része átment a „másik Gorbó“-ba, az elvándoroltaknak földrajzilag szétszórta, de — az új réteg-

viszonyok között — gazdaságilag általában megerősödött korosztályaiba. A még helybenlakó „volt migráns” családok mobil-képessége — az újabb vándormozgalomba való intenzív bekapcsolódásuk folytán — nemcsak az idősebb (II.) nemzedékben, hanem általában is csökkent. A vándorlásos mobilitás a III. nemzedék évjáratainak létszámát — a fiatalabb korcsoportok felé növekedő mértékkel — megcsappantotta, s máris a IV. nemzedék iskolavégző tagjait mozgósítja eltávozásra. A gorbói migrációs keret aktiválható tartalékainak java része kimerült; a mobilitás és a migráció viszonyában alapvető *irányváltás* várható.

A Csákiigorbóhoz hasonló, agrártermelésre alapozott települések életében a mobilitást — elvileg — már nem lehet csupán olyan népesedési folyamatnak tekinteni, amelynek egyetlen határozott szerepe: az elvándorlásra kész agrárnéptöbbséget kiemelni a falu életéből. A tartalékok kimerültével a mobilitás — a körülményektől függő fokozatokban — szükségszerűen *belterjes* irányban is növekszik mint a helybenlakó népesség státus-viszonyait változtató olyan „mozgás”, amelyre mind nagyobb befolyást gyakorol, illetve gyakorolhat a *helyi gazdasági szervezet* (elsősorban a mezőgazdasági termelőszövetkezet) a maga intenzitásának és a *lakótelep-falu* vonzóerejének fokozásával. Az adott gazdasági, földrajzi és ökológiai feltételek között az agrár és nem agrár foglalkozások részaránya még tovább módosulhat, azonban számolni kell azzal, hogy a *helyi mobilitás* irányzatát már nemcsak az agrármutató csökkenése jelezheti. Az agrárnéptöbbséget nyomása megszűnve, inkább a *mozgékonyági index csökkenése* iránymutató. Ez ugyanis akkor áll elő, amikor az átrétegződés a főfoglalkozáson belül történik, s — a szakképesítettek számától függően — az agrár-struktúrában új *minőségi szintek* jelennek meg és *szakmai ágazatok* alakulnak ki.

Dóczyiné Berde Amál:
Kisó

URBANIZÁLÁS ÉS MEZŐGAZDASÁG

A városiasodás századunk jellemző vonása. Ma már a világ három és fél milliárd lakójából több mint egymilliárd városban él. A gazdaságilag fejlett országokban ez a folyamat a leggyorsabb; itt a városi lakosság az összlakosságnak 70—80 százaléka. Az emberiség hovatovább egyre gyorsuló ütemben alakul át homo ruralisból homo urbanusszá.

A városiasodás oka elsősorban az iparosítás. A kézműipar átalakul gyárszerű, nagyüzemi termeléssé. Ennek terjeszkedése miatt az összes termelési ágak fokozatosan iparosodnak; iparosodik az építkezés, a szállítás, a távközlés, az erdőkitermelés, sőt újabban a tudomány és a mezőgazdaság is.

Az iparosítás térhódításával rendkívül megnő a lakosság mobilitása, gyors átrétegződési folyamat indul meg. A mezőgazdaságból, illetve a faluból az iparba, a városba áramlik a lakosság. Az áramlás arányai és intenzitása országonként igen eltérő.

Az iparosítás és az urbanizáció nem véletlen, hanem objektív gazdasági és társadalmi szükséglet megnyilvánulása, az anyagi javak termelésének fejlődésével együtt járó folyamat. Ma már elismert tény, hogy a városiasodás a fejlődés, a haladás, a civilizáció kulcsa, ugyanis:

- minél fejlettebb egy ország ipara, annál fejlettebb a mezőgazdasága is;
  - minél fejlettebb egy ország mezőgazdasága, annál nagyobb a mezőgazdasági munka termelékenysége;
  - minél nagyobb a mezőgazdasági munka termelékenysége, annál nagyobb az eltartó képessége, vagyis egyetlen mezőgazdasági dolgozó mind több személy számára képes terményeket termelni;
  - minél nagyobb a munka eltartó képessége, annál kisebb az aktív lakosságból a mezőgazdaságban dolgozók részaránya;
  - minél kisebb a mezőgazdaságban dolgozók részaránya, annál nagyobb az iparban és a szolgáltatási ágakban dolgozók részaránya;
  - minél kisebb a mezőgazdaságban dolgozók részaránya az aktív lakosságon belül, annál nagyobb az össztársadalmi munka termelékenysége, hatásfoka;
  - minél nagyobb a társadalmi munka termelékenysége, annál nagyobb az egy főre jutó társadalmi össztermék és nemzeti jövedelem;
  - minél nagyobb a nemzeti jövedelem, annál nagyobbak a felhalmozási lehetőségek, annál gyorsabb és biztosabb alapokon áll a termelés és fogyasztás növelése.
- Az iparosítás, az urbanizáció végső soron nem más, mint a társadalmi munkamegosztás fokozatos megváltozásának az eredménye, a társadalmi munkamegosztás elmélyülésének, a termelőerők fejlődésének folyamata.

Az iparosítás és az ezt követő városiasodás haladó történelmi tendencia. Ennek elismerése azonban távolról sem jelenti, hogy ez az átrétegződés, ez a modern népvándorlás problémamentesen megy végbe és önmagától meg is oldódik.

A magántulajdonon alapuló társadalmakban ez a folyamat bizonyos fokig spontán, anarchikus. A szocialista társadalom feladata, hogy a lehetőségekhez mérten ebből a folyamatból kiküszöbölje a spontán jelleget és ellentmondásokat, s

irányított, ellenőrzött, tudatos folyamattá alakítsa át, mint felismert szükségességet kezelje.

A gazdasági és társadalmi folyamatok irányításában jelentős előrehaladás történt hazánkban. E nagy társadalmi átrétegződés számos elemét, összetevőjét tudatosan és tervszerűen határozzák meg. Például az állami szervek szabják meg az ipar fejlődési ütemét, technikai felszereltségének színvonalát, tehát munkaerő-szükségletét is. Nemzetgazdasági szinten elkészítik az ország munkaerő-mérlegét, ennek alapján pedig a beiskolázási mutatószámokat. Az iparfejlesztéssel párhuzamosan a nemzetgazdasági terv előirányozza a „harmadik” szektor (szolgáltatások, egészségügy, tudomány, kultúra) fejlesztését; ezek ismeretében tervszerűen történik a városfejlesztés is (közművesítési munkák, lakásépítkezés).

Annak ellenére, hogy e folyamat főbb ismérveit, keretét tudatosan határozzák meg, a folyamaton belül — véleményünk szerint — elég sok a spontán, a nem ellenőrzött és irányított elem is.

Az átrétegződés optimális üteme

Annak felismerése és elismerése, hogy a városiasodás objektíve haladó tendencia, fontos, de nem elegendő, ugyanis elemezni kell az elvándorlás, az urbanizálódás ütemét is. A városiasodás üteme akkor mondható optimálisnak, ha nem vált ki feszültséget, ha a lehető legkisebb költséggel a legzökkenőmentesebben hajtható végre. A nehézségek elkerülése végett szinkronizálni kell ezt a folyamatot mind az ipar, mind a mezőgazdaság szempontjából.

A mezőgazdaság szempontjából optimális ütemről akkor beszélhetünk, ha a munkaerő kiválása a mezőgazdaságból nem vet fel gazdasági-termelési problémákat. A mezőgazdasági termelésből — a legjobbak esetében — csak akkor válhat ki valaki, csak akkor változtathatja meg a társadalmi termelésben elfoglalt helyét és szerepét, ha az ott maradó munkatermelékenysége olyan színvonalra emelkedik, hogy eltávozott társuk helyett is tudnak termelni. A mezőgazdasági munka termelékenységének színvonala — ha a természeti tényezőktől elvonatkoztatunk — a felhasznált termelőeszközök mennyiségétől és hatásfokától függ, valamint attól, hogy milyen mértékben hatolt be a tudomány a mezőgazdasági termelésbe, mennyire hatékony; továbbá függ a mezőgazdasági dolgozók szakmai színvonalától. Ha a mezőgazdasági munkakörnek más munkakörrel való felcserélése gyorsabb ütemű, mint a mezőgazdasági termelés korszerűsítésének és — ennek megfelelően — a mezőgazdasági termelés növekedésének üteme, akkor feszültség mutatkozik (munkaerőhiány a mezőgazdaságban s emiatt élelmezési nehézségek a városokban).

Ha az eleven munkának a mezőgazdaságból az iparba való átáramlása kerül napirendre, egyesek a folyamatot leszűkítve, egysíkúan szemlélik, valahogy így: a mezőgazdaságból eltávozó eleven munkát gépmunkával (tárgyasult vagy holtmunkával) kell pótolni, és akkor minden rendbe jön. Valójában sokkal bonyolultabb a kérdés.

A mezőgazdasági termékek iránti keresletet csak akkor lehet fedezni, ha a termelés korszerűsödik. Ennek feltétele, hogy nő területegységenként a társadalmi munkaráfordítás koncentrációja. A növekvő társadalmi munkamennyiségen belül egyre nagyobb a tárgyasult munka részaránya, s ennek megfelelően egyre kisebb az eleven munkáé. De mivel a területegységre eső társadalmi munkaráfordítás koncentrációja nem öncél, hanem csupán eszköz a mezőgazdasági termelés növelésére, a területegységre jutó termelésnek gyorsabb ütemben kell növekednie,

mint a társadalmi munkaráfördítésnek. Ily módon az a helyes, ha területegységenként a társadalmi munka mennyisége nő ugyan, de a termékegységre (kiló, liter) eső társadalmi munkaráfördítés csökken. Más szóval többet termelünk, de egyben olcsóbban is. Ennek előfeltétele viszont az, hogy a területegységre jutó társadalmi munka termelékenysége gyorsabban növekedjék, mint mennyisége. Ellenkező esetben többet termelünk ugyan, de drágábban, és az eltávozó eleven munkát éppen csak pótolni tudjuk, vagy még ez sem sikerül.

A területegységre jutó társadalmi munka hatékonyságának növekedése mindenekelőtt függ az ipari eredetű termelőeszközök volumenétől, összetételétől, minőségétől és árától, továbbá az eleven munka mennyiségétől és milyenségétől, e lettő kihasználási fokától. Ez utóbbi viszont az irányítás, vezetés, szervezés függvénye.

A mezőgazdasági termelés homogén voltából következik, hogy az eleven munkának holt munkával való helyettesítése a termelés minden láncszemében végbe kell hogy menjen, a területegységre koncentráldott társadalmi munkamennyiség hatásfokát minden láncszem esetében biztosítani kell. Különben az egyik láncszemben elért hatásfokot lerontja vagy éppenséggel hatálytalanítja egy elhanyagolt láncszem alacsony hatásfoka. Ezért például az eleven munka pótlását nem lehet csupán a szántásra, vetésre korlátozni, mert ha a betakarításkor ezt nem biztosítjuk — az elégtelen gépválaszték miatt ez különösen a dombvidéken érezhető —, nemcsak az egyes gazdaságok vezetőségének okoznak fejtörést, hanem a nemzetgazdaságnak is tekintélyes károkat.

A korszerűsödő mezőgazdasági termelésben nem lehet csupán a földnek mint a legfőbb termelőeszköznek a kihasználását előtérbe tolni — mint ahogy ez még ma is nemegyszer megtörténik a hazai szakirodalomban. A fő hangsúly egyre inkább a földterületre koncentráldó ipari eredetű termelőeszközök hatékonyságára kell hogy essék. Úgy gondoljuk, ennek logikusan kell következnie a földterületre jutó termelőeszközök koncentrációjából.

Az elvárosiasodásnak, a mezőgazdaságból az eleven munka eltávozásának problémája nem csupán mennyiségi vonatkozású (X mennyiségű eleven munkának X mennyiségű tárgyasult munkával való pótlása), hanem minőségi is, azaz nemcsak egyszerűen pótolni kell, hanem hatékonyabb munkával kell pótolni.

A mezőgazdaságból való elvándorlás folyamata nem mehet végbe egyik napról a másikra. A mezőgazdasági és ipari munka szétválása nem egyszerű. A szétválás folyamatában a mezőgazdasági dolgozó eleinte az iparban is dolgozik, de mezőgazdasági tevékenységével még nem hagy fel egészen. Fokozatosan, egyre inkább az iparban dolgozik, majd felhagy a mezőgazdasági munkával. Másrészt a családokon belül egyesek többé-kevésbé kiválnak a mezőgazdaságból, mások nem. Néha felemás helyzetek alakulnak ki. A családfő (férfi) már a városban dolgozik, jövedelme nem a mezőgazdaságból származik. Munkahelye szerint ipari dolgozó, lakása szerint azonban falusi. Élelmiszerét nem vásárolja meg, mint az ipari munkás, hanem egyrészt maga vagy a család tagjai termelik. Ezért aztán érdekes „családi” munkamegosztás jön létre a társadalmi munkamegosztás árnyékában: a család egyes tagjai a közös gazdaságban végzett munkájukkal, illetve a háztáji gazdaságból előteremtik a létfenntartáshoz szükséges élelmiszerek nagy részét (természetes formában, tehát nem mint árut vásárolják), a családfő vagy más családtagok pedig a nem mezőgazdasági munkákból származó jövedelemből fedezik a házépítést, illetve a korszerű ipari eredetű termékek vásárlási költségeit.

Az elvándorlás üteme nemcsak attól függ, milyen mértékben tud megválni a mezőgazdaság az eleven munka egy részétől, hanem attól is, milyen mértékben

van felkészülve befogadására a város, az ipar. Szándékosan teszünk különbséget ipar és város között. Az ipar befogadóképességét az újonnan létrehozott munkahelyekkel biztosítják (új gyárak, intézmények), ez viszont csupán iparfejlesztés, beruházás kérdése. De a város befogadóképességét a lakásépítés, a közlekedési hálózat, egészségügyi ellátás, iskolahálózat kiépítésének üteme határozza meg. Sok helyen az iparosítás üteme és munkaerő-igénye meghaladja a városok befogadóképességének növekedését. Az ipari központokban egyelőre csak munkát adnak, lakhelyet azonban még nem tudnak minden, az iparba újonnan bevont munkaerőnek biztosítani. Ezért az ipari és mezőgazdasági munka fokozatos elválása, valamint a városok befogadóképességének elégtelen növekedése miatt jelenik meg az ingázás, a kétlakiság.

Az elvándorlás optimális területi megoszlása

Az elvándorlás optimális ütemének biztosítása e bonyolult folyamatnak csak egyik vetületét öleli fel, főleg mennyiségi vonatkozását. Konkrétan: egy adott időszakban mennyi eleven munka, hány ember hagyja el a mezőgazdaságot. De arra már nem ad feleletet, hogy az agrár munkaerő milyen területről távozzék el. Ezért az elvándorlás optimális ütemének megállapításával párhuzamosan meg kell határozni az elvándorlás optimális területi megoszlását is. Ez igen bonyolult és kényes kérdés.

Elvileg azokról a vidékekről, fálvakkból, gazdaságokból kellene elsősorban az eleven munkát átirányítani az iparba, illetve városi munkakörbe, ahol a területegységre eső eleven munka mennyisége meghaladja a mezőgazdasági termelés valós szükségleteit, magas a népsűrűség és a területegységre jutó munkaerő száma viszonylag nagy. Mint ismeretes, a területegységre jutó munkaerő tekintetében jelentős eltérések mutatkoznak a különböző vidékek, sőt egyes vidékeken belül a különböző gazdaságok között is. Ezen túlmenően, a mezőgazdaságban foglalkoztatott eleven munkát főleg azokról a vidékekről kell elterelni, ahol az eleven munkának gépi munkával való helyettesítése a gépesítés adott szintjén megoldható. Vagyis elvben főleg azokról a területekről kellene átirányítani az eleven munkát, ahol viszonylag kevésbé munkaigényes termékek alkotják a termelés legnagyobb részét, illetve ahol a termelési szerkezet miatt a viszonylag kevés eleven munkát gépi munkával lehet pótolni.

Elvben ez a helyzet; a gyakorlatban azonban a kérdés sokkal bonyolultabb, tudniillik az ipar, illetve a város vonzó hatása a városok környékén a legerősebb, az ipari központtól távolodva általában csökken. Ezért gyakran a falusi lakosság csökkenése éppen a város környékén a legerősebb, holott éppen itt volna szükség — legalábbis a mezőgazdasági termelés jelenlegi gépesítési színvonalán — a legtöbb munkaerőre. A városkörnyéki gazdaságoknak kell ellátniuk a várost zöldséggel, gyümölcssel, hússal. Mivel azonban a zöldség- és gyümölcsstermesztés gépesítésének még csak az elején tartunk, sok városkörnyéki gazdaságban — épp a nagy munkaigényes kultúrák aránya miatt — krónikus munkaerőhiány alakul ki. A távolabb eső vidékeken viszont gondot okoz a munkaerő teljes foglalkoztatása. Az ingázás, a kétlakiság a legjobb esetben is csak enyhíti, de nem oldja meg a problémákat. Az elégtelen felhozatal miatt a városok ellátását távoli vidékekről való költséges szállítással próbálják megoldani.

A kérdés azonban nemcsak gazdasági természetű. Hazánkban mindenkinek alkotmányos joga, hogy felkészültségének, képességének megfelelő munkakört válasz-

szon és töltsön be. Ezért nem lehet adminisztratív eszközökkel meghatározni, hogy honnan mennyi mezőgazdasági dolgozó menjen át az iparba. Az iskolahálózat tervszerű fejlesztésével a fiatal nemzedékek munkavállalását befolyásolni lehet, de az aktív munkaerőt már nehezebben.

Az elvándorlás optimális összetétele

A kérdés tovább bonyolódik: nemcsak az a lényeges, hogy hányan és hogyan, hanem az is, hogy kik válnak ki a mezőgazdasági termelésből. Sem az iparnak, sem a mezőgazdaságnak nem lehet közömbös, milyen az eltávozók kora, neme és — ahol felmerül — nemzetiségi összetétele.

Az eddigi — egyébként világméretű — tendencia az, hogy mivel főleg a férfi munkaerő vált ki a mezőgazdaságból, a mezőgazdasági munka feminizálódik; mivel elsősorban a fiatalok válnak ki a mezőgazdasági munka előregedik; mivel mindenekelőtt a rátermettebbek, ügyesebbek távoznak a mezőgazdaságból, a falun maradt munkaerő minősége változik.

Ezeket a jelenségeket nem szubjektív okok határozzák meg, hanem a termelőerők, a társadalmi munkamegosztás objektív fejlődése. A korszerű iparnak ugyan nemcsak férfi munkaerőre, de főleg arra van szüksége. A fokozódó női munkaerőkeresletet nem a mezőgazdaságból eltávozó női munkaerőből fedezik, hanem rendszerint a városra beköltöző férfi munkaerővel városra kerülő családok nőtagjaiból. A korszerű mezőgazdasági gépek, a villamosítás, kemizálás ellenére a mezőgazdaságnak szintén főleg férfi munkaerőre van szüksége. Ha e két ellentétes igényt nem sikerül összhangba hozni, a következmény az lesz, hogy a mezőgazdasági munkaerő gyors ütemű felszívódása miatt (főleg a szövetkezeti ágazatban) munkaerőproblémák adódnak, s nemcsak mennyiségi, hanem minőségi hiány is mutatkozik.

A korszerű ipar egyre nagyobb számban igényli a fiatal munkaerőt. A gyorsan bővülő iskolahálózat révén egyre több fiatalt „szippant“ fel a város, falvaink munkaerőállománya előregedik, és ha ma még nem is, de távlati szempontból ez számottevő problémákat vet fel. Mind több a 60 év felé közeledő, illetve a nyugdíjba vonuló földműves, az utánpótlás nem tart lépést a kiöregedőkkel. Az így keletkező űrt a gépesítés és egyéb korszerű eljárások a legjobb esetben csak enyhíteni tudják, de megszüntetni nem.

Az ipar és város egyre több közép- és magasfokú képzettségű szakembert igényel. A mezőgazdaságnak ugyan mind kevesebb, de szintén egyre magasabb szakképesítésű munkásra van szüksége. Ezért a korszerű iskolahálózat segítségével el kell érni, hogy a falusi fiatal mezőgazdasági szakmát tanuljon, és a korszerű mezőgazdaság igényeinek megfelelő számban menjen vissza a falura. Hiszen a korszerű mezőgazdaság sem nélkülözheti az ügyes, hozzáértő szakembert.

Az elvándorlást szabályozó gazdasági mechanizmus

Az iparosodás, a városiasodás, a mezőgazdaságban dolgozók részarányának csökkenése — mint láttuk — haladó, társadalmi-gazdasági szükségszerűség, s e tendencia a dolgozók számára is haladást kell hogy jelentsen, mindenekelőtt élet- és munkakörülményeik javulásában. Az emberek tudatában ez többek között mint anyagi érdekeltség, mint anyagi előny jelenik meg. Aki kiválik a mezőgazdasági

termelésből, és nem mezőgazdasági munkakörben helyezkedik el, annak javul a keresete, mennyiségileg nő a fogyasztása, emelkedik munkájának termelékenysége, s civilizáltabb munka- és életkörülmények közé kerül. Az ipar szívóhatása tehát elsősorban nagyobb kereseti lehetőség formájában jelentkezik, „érdemes“ elmenni a mezőgazdaságból.

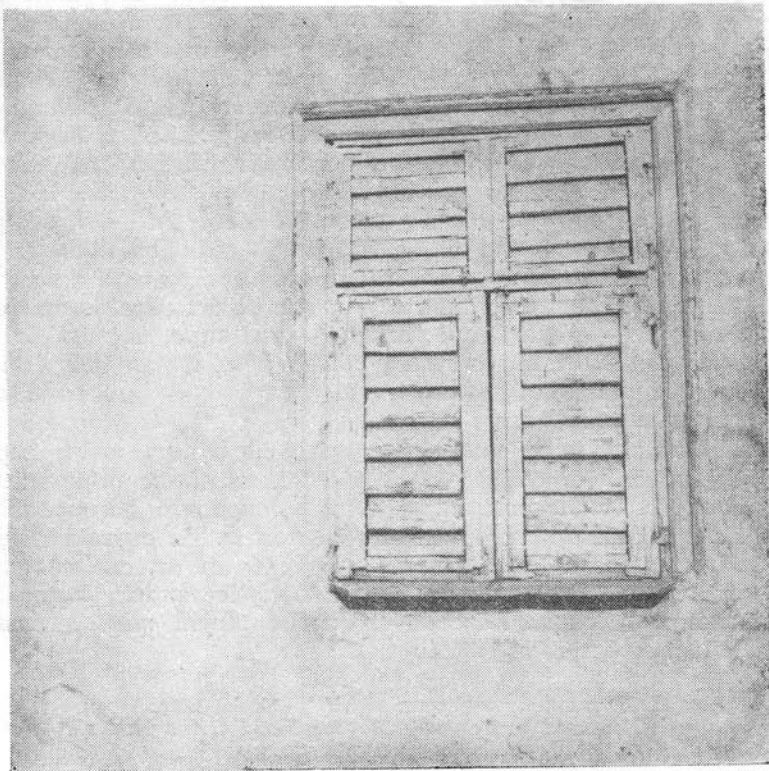
Pedig: az ipari munka termelékenységének növekedésével — ami az ipar fejlődésének szükségszerű velejárója — nő az ipari munka eltartó képessége is (az iparban dolgozó egyre több nem iparban dolgozó számára tud ipari eredetű cikket gyártani). Ezért a mezőgazdaságban maradók emelkedő jövedelmi szintje és a bővülő iparcikk-kínálat lehetővé teszi a megnövekedett igények kielégítését, a város és falu közötti lényeges különbségek csökkentését.

A mezőgazdasági munka termelékenységének növekedésével — ami a mezőgazdaság korszerűsödésének szükségszerű velejárója — nő a mezőgazdasági munka eltartó képessége is (a mezőgazdaságban dolgozó egyre több nem mezőgazdasági dolgozó számára tud mezőgazdasági terméket termelni), vagyis a nem mezőgazdasági jövedelmek gyarapodásával párhuzamosan nő a kínálat a piacon, s lehetővé válik ugyanakkor a városi lakosság megnövekedett igényeinek magasabb fokú kielégítése. Ha mindez így történik, a társadalmi munkamegosztás elmélyülése, az átrétegződés nem borítja fel a gazdasági egyensúlyt, nem jelentkeznek különösebb problémák.

Az átrétegződés motivációja köztudomás szerint a városi munkakör nagyobb kereseti lehetősége, a városi élet előnyei. E célból a nem mezőgazdasági munkakörökben a kereseti viszonyok jobbak kell hogy legyenek, mint a mezőgazdaságban. A kereseti viszonyoknak viszont szintén van egy optimális arányuk. Ha ugyanis a nem mezőgazdasági keresetek a kívántnál nagyobb arányban haladják meg a mezőgazdasági munkából származó kereseti színvonalat, az átrétegződés, az elvárosiasodás folyamata felgyorsul, túllépi az optimális ütemet, munkaerőhiányt idéz elő a mezőgazdaságban, mivel az eltávozás üteme gyorsabb, mint az eleven munkának a nemzetgazdasági tervben előirányzott helyettesítése; a munkaerőhiány miatt tehát a mezőgazdasági termelés nem nő kellőképpen, a városi piacon a kereslet túllépi a felhozatalt, áremelkedési tendencia indul meg a szabad piacon, vagy élelmezési nehézségek lépnek fel. Mivel a gépi munka nem fedezi az eltávozó eleven munkát, sem a mezőgazdasági munka termelékenysége, sem a mezőgazdaságból származó jövedelem szintje nem nő kellő mértékben, a nem mezőgazdasági és mezőgazdasági jövedelmek különbsége tovább fokozódik, ami a mezőgazdaságból való fokozottabb kiválás további indítéka lesz. Ha viszont a nem mezőgazdasági és mezőgazdasági munkából származó jövedelmek különbsége nem elegendő, akkor az agrármunkából történő kiválás nem éri el az optimális ütemnek megfelelő szintet, a lendületesen fejlődő ipar munkaerőellátását nem lehet biztosítani. Sőt, ha a mezőgazdaságból származó jövedelmek meghaladják a nem mezőgazdaságból származó jövedelmek színvonalát, az eddigiekben ismertetett elvándorlás iránya megfordul, a városból kezd visszatérni a még alig „lehorgonyzott“ munkaerő, s ez ugyancsak fokozza az ipar munkaerőhiányát.

A kiegyensúlyozott gazdasági fejlődés feltétele tehát az, hogy az ipar és mezőgazdaság közötti arányról beszélve, ne szűkítsük le a problémát az iparban és mezőgazdaságban dolgozók számának arányára, az ipar és mezőgazdaság hozzájárulására a társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem létrehozásához. Az ipar és mezőgazdaság aránya helyesen a mezőgazdaságból való kiválás optimális ütemét, az optimális ütemet meghatározó kedvező kereseti arányokat, valamint az átkerülő és az ott maradó munkaerő összetételét is magában foglalja.

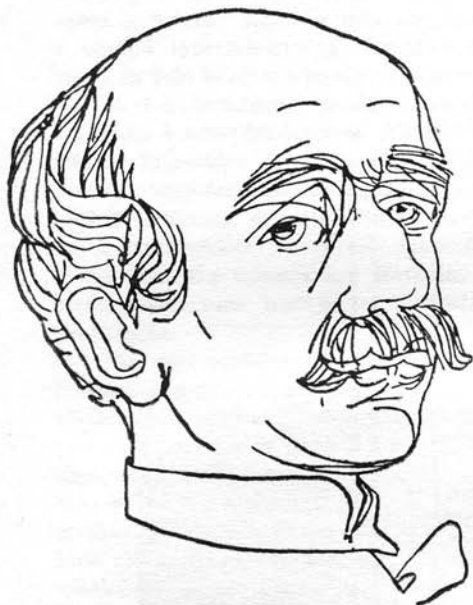
Az iparosodás és városiasodás szükséges és egyben haladó tendencia, de irányítani, befolyásolni kell, nem maradhat spontán folyamat. Az irányítás viszont szükségessé teszi, hogy tudományos módszerekkel minél pontosabban tárjuk fel a városiasodás optimális ütemét, területi megoszlását, összetételét, a városiasodást meghatározó és befolyásoló gazdasági mechanizmust. Ehhez mélyreható szociológiai felmérésekre, elemző munkára, a különböző szakemberek gyümölcsöző együttműködésére van szükség.

Bartha Árpád „Falun” című sorozatából

Alecsandri ösvényein

A költő születésének 150. évfordulójára

Ligia Macovei rajza

Tűnjön bár balgaságnak, de én — urbánus ember létemre — falun érzem magam leginkább biztonságban. Fák, füvek között, a mindennapok egyértelmű szerszámai között. A sallangtalan, célratörő szavak között, melyek úgy csukódnak s nyílnak, mint a kéz legegyszerűbb mozdulata: a hívás.

Különösen jó érzés, hogy nem kell kapkodnom a fejem, nem keli minduntalan magam mögé tekintenem, és nincs szükségem mankóra, hogy megértssem azt, amit tekintetemmel egyszerre átfoghatok. Ilyenkor kapom vissza már-már elfelejtett arcom, azt, melyet nem kendőz a kő- és emberrengeteg pillanatonkénti színeváltozása. Lehet, hogy mindez a városlakó túlzása csak, de legyen bárhogy, göcsörtös füzek közt és forró búzák között én — én vagyok. Lehet, hogy csak valameddig. De jó, hogy egyelőre így van.

Jó tudnom, éreznem azt, hogy míg a sok bejárt város vonz vagy taszít, addig a falu — a maréknyi tűzhely —, a tanya, a csőszház mindig csak vonz, legyen az ország bármely részében is, legyen bár ismeretlen vagy ismerős. A másfajta gondra, a másfajta öröme jobban oda tudok figyelni, mint a hasonszórűre.

Elgondolkoztató, hogy milyen keveset kell adnom azért, hogy ezeken a tűzhelyeken befogadjanak. A kiértett bizalmat mindenütt bizalommal fogadják. A faragott kapu mögött magasodó boronaházban, az esztenán, de a lakodalomban és a halotti toron is. Az évszakok nyugodtsága, természetessége a falusi ember sajátja, és ez az, ami megnyugtat, biztonságérzetet ad. Ez készítette, ösztökélte Alecsandrit, hogy Nyugat fővárosai után mindegyre Mircești csöndjébe térjen meg, s csodálattal adózzon a falusi ember alkotásának:

Szép vagy ó, mezei munka, bőségünk ősi kútja,
Mely az embert és a földöt összefűződj újra s újra!...*

* Az idézeteket Szemlér Ferenc fordításaiból vettük.

Ő tudta, és én is tudom, hogy a falun föllelt ember—föld kapcsolat — melyet örökkössé a munka szentesített — az, ami vonz a faluban. A teremtés mindennapos valósága — melytől a városi elidegenedett — vonz. A vetés és az aratás közt feszülő falusi ember így lesz az egész, a teljesség jelképe.

Megindulnak a földön, a hosszú friss barázdán
Hónalj alatt a zsákkal a szorgos magvetők.
Útjukban a magot a szélirányba rázván,
Leszállnak a völgybe s megmásszák a tetőt.

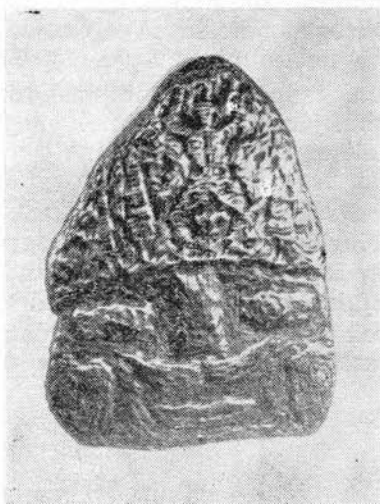
A magvetőnek ez a képe ma divatjamúlt, de mégis ezt teszem a magamévá, kiiktatva az ember munkáját megkönnyítő, de az embert a földtől eltávolító gépet. Nincs igazam? Lehet. De így érzem magam biztonságban. Önzés? Lehet. De miért ne? Hisz az egyre gyorsuló városiasodás közepette nem sokáig mondhatjuk, hogy „Szerszámát a ház tövében bontja-rakja most a gazda“, mert maholnap zsebredugott kézzel megy munkába a földműves. A falu sem marad meg maréknyi tűzhelynek, villanytűzhely lesz belőle. Eltűnnek a boronaházak, s az egyikfelől majdnem a földig érő zsindelyes házfödél. Eltűnnek a felhőnyi körtefák, az ember a törpegyümölcsösök fölé nő; el a sikátorok, melyeket egy szénászekér egészen kitölt, és el patakok, melyeknek tükre egy magasságban van a réttel. Aztán majd a mai faluról is úgy kezdik a beszédet, mint a mesét: Volt egyszer... De erre a türelmetlen hallgató csak legyint, s nem tudja majd, mi az, hogy

Ló nyerít a friss mezőben, marha bóg a zsenge páston,
Juh-kosárból lép a nyáj ki s ballag a hegyi csapáson.

Nem tudom, más hogy van vele, de én, urbánus ember létemre — tűnjön bár balgaságnak — falun érzem magam leginkább biztonságban. És mert így van, néha el kell indulnom. Kell, mert ahogy Alecsandri mondja,

A földek gőzölögnek: tavaszi szél vetett
A nedves tájra szikkadt gyalog-ösvényeket.

Szilágyi Zsolt
fémdomborítása

A VEGYES LAKOSSÁGÚ FALVAK KUTATÁSA

Vegyes lakosságú falvaink valóságának feltárása számos fontos adalékkal gazdagíthatja a faluszociológia és az etnikum-közi viszonyok szociológiájának határmezsgyéjén elhelyezkedő kutatást.

Noha a nemzeti kérdés és a parasztkérdés között hagyományos a kapcsolat, a falu nem kizárólagos terepe az etnikum-közi viszonyok kutatásának, amely nyilván tágabb kört fog át. A makro- és mikrostruktúra összefüggéseiben, az iparosítás és városiasodás dinamikájában megközelítve azonban, beszédes adatokkal szolgálhat a nemzeti-nemzetiségi kérdés múltját és jelenét illetően.

A múltat tekintve, a *falutörténet* például nélkülözhetetlen az etnikum-közi viszonyok feltárásában, főként itt, Kelet-Európában, ahol még a XIX. század első évtizedeiben is a feudális csökevények jelenléte (nagybirtok) és egy sajátos, megkésett nemzetfejlődés volt a jellemző — a cári birodalom és a Habsburg-monarchia, a nemzetek e börtöneinek évszázados elnyomó politikája következtében. Ne feledkezzünk meg arról, hogy a hűbéri társadalom osztályrétegződése rányomta nálunk bélyegét az etnikum-közi viszonyokra (magyar földesúr—román jobbágy Erdélyben), a birodalom és a nagybirtok érdekeit szolgáló telepítéspolitika pedig jelentős mértékben hozzájárult e terület nemzeti-nemzetiségi struktúrájának kialakulásához (sváb és szlovák települések). Kétségtelen az is, hogy mind a feudalizmusban, mind a kapitalizmusra való áttérés korában kibukkanó parasztmegmozdulások kiváltó okai között elválaszthatatlanul egybefonódik a társadalmi és a nemzeti elnyomással szembeszegülő tiltakozás.

Ami viszont a falukutatás szerepét illeti a mai etnikum-közi viszonyok elemzésében, erre vonatkozólag elég a romániai magyar falusi lakosság aránylag magas számára hivatkoznom. Ha pedig e statisztikai adalék mellett figyelembe vesszük még azt a körülményt, hogy nem csupán a hagyományos, de a mai gyors metamorfózisban levő falu is a nemzeti-nemzetiségi sajátosságok olyan számottevő elemét őrzi, mint a folklór, könnyű belátnunk, milyen fajsúlyos az említett szerep.

Persze, nem csupán az etnikum-közi viszonyok kutatása meríthet sokat a falu múltjának és jelenének megismeréséből. A faluszociológia sem nélkülözheti az előbbi diszciplína támogatását, ami főként a vegyes lakosságú falvak esetében bizonyul majd termékenyítőnek.

Ezért tartom szükségesnek, hogy a sok biztató eredménnyel kibontakozó faluszociológiánk programjában nagyobb helyet biztosítsunk a vegyes falvaknak. Ez pedig — többek között — azt is jelenti, hogy *a kutatásra kerülő falvak típusainak meghatározásában — a már eddig alkalmazott ismérvek között — kritériumként fel kell vetnünk a nemzeti-nemzetiségi összetételt is.* Persze, ezt az új típus-meghatározó szempon-

tot nem elszigetelten, mintegy abszolútizálva, hanem a már alkalmazottakkal összefüggésben kell érvényesítenünk. Ebben az értelemben szeretném kiegészíteni Ioan I. Matei és Mioara I. Matei javaslatát, amelyet az 1969. június 24—26 között Bukarestben megtartott szociológiai értekezleten terjesztettek elő a területi közösségek elemzésében alkalmazandó kritériumok további gyarapítását illetően (*Criterii de determinare a colectivităților teritoriale în cercetările sociologice, a Metode și tehnici ale sociologiei*. București, 1970. című kötetből, 101—104).

Az etnikum-közi viszonyok elemzésére alkalmas társadalmak, illetve szakszociológiák számbavétele során Roger Bastide megemlíti az ún. ipari társadalmakat, amelyekben — szerinte — a nemzeti jelleg eltűnőben van, majd kifejti, hogy éppen ezért a fejlődésben levő országokra szakosított, ún. fejlődés-szociológiában (*sociologie du développement*) látja e jelenség-csoport kutatására alkalmas diszciplínát (*Psychologie des peuples et relations interethniques. Revue de psychologie des peuples*, 1969. 4). Meggyőződésem viszont, hogy a gyors ütemben iparosodó Romániában végbemenő mutációk hatása alatt alakuló vegyes lakosságú falvak olyan sajátos valóságterületet képviselnek, amelynek feltárása nemzetközileg is érdeklődést válthat ki.

*

Ez az ígéretes vállalkozás sem előzmény nélküli. A két világháború közötti korszakban, a Dimitrie Gusti professzor vezette monografikus szociológiai iskola ama törekvésében, hogy elkészítse a romániai falvak szociológiai atlaszát, tervbe vette a vegyes lakosságú falvak számbavételét is. E terv megvalósításának kezdetét jelzi az a statisztikai felmérés, mely 37 ilyen jellegű település nemzeti összetételét mutatja be (*60 sate românești*. București, 1941. I. 141). Az ún. „nemzet tudománya“ elméleti megalapozását szolgáló tanulmányában pedig Gusti professzor hangsúlyozza a román nemzettel együttélő kisebbségek tanulmányozásának szükségességét (*Opere*. București, 1968. I. 498). Ez a felismerés természetesen ösztönző erővel jelentkezett a romániai magyar társadalomkutatók munkásságában is, akik — részben a Gusti-féle iskola égisze alatt — figyelemre méltó eredményeket értek el ezen a téren. Érdeklődésüket főként az erdélyi vegyes lakosságú falvak demográfiai, gazdasági, politikai és kulturális viszonyai kötötték le. Ismeretes, hogy Mikó Imre könyve (*Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár, 1932) 9 mezősi faluban mutatja be az együttélés kölcsönhatását a birtokviszonyok, a család, az iskola, az egyházak s más tényezők elemzésének közvetítésével.

*

A mai Románia vegyes lakosságú falvainak életét, fejlődését két döntő tényező határozza meg, amelyek egyben a kutatás irányát is, tematikáját is megszabják. Egyrészt a mezőgazdaság szocialista átalakulására, a gyors ütemű iparosításra és városiasodásra, általában társadalmunk nagyfokú mobilitására, másrészt a román nemzet és az együttélő nemzetiségek közötti teljes egyenjogúság és egység megteremtésére irányuló politika következményeire gondolok. Vizsgálódásainkat — éppen ezért — az ország makrostruktúrájában beállott változások összefüggéseiben kell megter-

veznünk és végrehajtanunk. Számolunk továbbá azzal, hogy a végső, meghatározó jellegű alapstruktúra mellett társadalmunkban találunk még olyan struktúrákat is, amelyek nem tekinthetők egyszerűen az előbbi függvényeinek. Ilyen például éppen a társadalom nemzeti-nemzetiségi összetétele.

A vegyes lakosságú falvak kutatásában is alapvető jelentőségű az a felismerés, hogy a szocialista társadalom mozgásában megnövekedett az etnikai közösségek szerepe. Az eddigi tapasztalatok általánosítása és a fejlődés előrejelzése lehetővé tette annak a tételnek a megfogalmazását, hogy a nemzeti keretek biztosítják még sokáig az új társadalom létrehozásának kedvező feltételeit. Mindez pedig az együttélő nemzetiségekre is vonatkozik, amelyeknek jól meghatározott helyük, szerepük van az ország mai és holnapi életében. E távlatban termékeny munkahipotézisként fogadhatjuk el, hogy a szocialista nemzetiségek hosszú időn át megőrzik majd egyéniségüket. Az etnikum-közi viszonyok alakulásának romániai gyakorlata már megcáfolta különben a kisebbségek beolvadását, eltűnését sugalmazó „melting-pot“ (olvasztótégely) elméletét. És itt nem csupán arról van szó, hogy a nemzetiségekhez tartozók nagy többsége (köztük a vegyes lakosságú falvak lakossága) ragaszkodik „kollektív azonosságához“, hanem főként arról, hogy a nemzeti kérdés marxi—lenini megoldásában elért eredmények biztosítják is az anyanyelvű kultúra, a sajátos szocialista nemzetiségi öntudat kifejlődését.

Émile Durkheim fontos helyet biztosít társadalmi morfológiájában a települések szerinti tagozódásnak. Mi is számolunk e tagozódás jelentőségével, amelyet azonban a földrajzi, történelmi és demográfiai tényezők figyelembevételével, a társadalom alapstruktúrájától meghatározottnak tekintünk. E szempontok alapján — csupán az etnikai összetételt tekintve — a vegyes falvaknak három csoportja ismeretes: vannak 1. olyan vegyes falvak, amelyeket az ország többségéhez és egy nemzetiséghez tartozók laknak (román—magyar vagy román—szász lakosság); 2. a többséghez tartozók és több nemzetiség lakta falvak (például román, magyar, német és szerb lakosság); 3. vegyes falvak, amelyekben két vagy három nemzetiség tagjai élnek (például magyar és sváb lakosságú falvak). Nem közömbös természetesen, hogy az illető falvak milyen nemzeti összetételű zónában (román többségű megyében, vagy például a magyar többségű Székelyföldön) fekszenek. Fontos mozzanatnak kell tekintenünk azt a körülményt is, hogy a vegyes falvak közelében vagy nemzetiségi szempontból homogénabb területeken milyen ipari létesítmények működnek, milyen ütemű e zónára közvetlen hatást gyakorló iparosodás és városiasodás. Ez az összefüggés egyébként a városiasodás és az iparosodás szempontjából sem elhanyagolható. Kutatóink nem is tévesztik szem elől. A brassói zóna urbanizálódási folyamatát elemző tanulmánykötet bevezetőjében Miron Constantinescu utal arra, hogy a másik vizsgált zónával, Slatinával összehasonlítva, ahol nincsenek más nemzetiségűek, Brassó környékén és magában a városban számottevő német és magyar lakosság él (*Procesul de urbanizare în România. Zona Braşov*. Bucureşti, 1970. 18—19). Tisztában vagyunk azzal, hogy a valóságban sohasem vegytiszta képlettel van dolgunk, s e csoportosítás heurisztikai értékét csak akkor aknázhatjuk ki, ha figyelembe vesszük, hogy iparosodott, iparosuló vagy hagyományos, viszonylag zárt, mezőgazdasággal foglalkozó faluról van-e szó. A vegyes

falvak etnikum-közi viszonyainak kutatásában ugyanis ma már inkább csak elvétve találunk elszigetelt mezőgazdasági települést.

Az ország makrostruktúrájában beállott alapvető változás, az *alapsztruktúra módosulása a vegyes falvak mikrostruktúrájában is megnyilvánul*. E „mutációk“ következtében a birtokviszonyok és a családi viszonyok, amelyeknek tanulmányozása elsőrangú fontosságú volt a régi Románia vegyes falvainak szociológiájában, ma kevésbé konkludensek ebből a szempontból. Tény, hogy a tulajdonviszonyok szocialista átalakítása, az iparosodás hatására a család funkciói is megváltoztak. Ez a folyamat bizonyos tekintetben csökkenti a család ama szerepét, amelyet Mikó Imre, a két háború közötti vegyes falvak kutatója így határozott meg: „... a nemzetiség a családon keresztül szövődik, válik tudatossá vagy mosódik el...“ A mai szövetkezeti falu struktúrájában a tulajdonviszonyok szerepét a munkamegosztásban betöltött hely foglalta el, ez az átalakulás pedig gyakorlatilag megszüntette a birtokviszonyok hajdani alapvető funkcióját az etnikum-közi viszonyok alakításában. Ugyanezek a tényezők (amelyekhez hozzá kell még vennünk a falun zajló kultúrforradalmat) módosították, illetve csökkentették a szomszédsági kapcsolatok, valamint az egyházak szerepét is.

Itt kell rámutatnunk arra, hogy az iparosítás nem csupán a vegyes lakosságú falvak életére gyakorol mély hatást, hanem alapvetően megváltoztatja azoknak a hajdani — mind a magyar, mind a román uralkodó osztályoktól — elhanyagolt és így visszamaradt megyéknek, az ún. Székelyföldnek az arculatát, ahol a magyar lakosság többséget alkot. A nemzetiségi vidékek iparosítása — a termelőerők arányos elosztása és fejlesztése keretében — elhatározó jelentőségű a nemzeti-nemzetiségi kérdés megoldásában. *Ebből a szempontból az iparosításban a teljes jogegyenlőség biztosításának, a kulturális-emberi fejlődésnek szilárd alapját látjuk.*

*

Etnikum-közi viszonyokról szólva, a különböző nemzetiségekhez tartozó egyének kapcsolataira, valamint maguknak a csoportoknak a relációira gondolunk, ahogyan azok intézmények és szervezetek közvetítésével létrejönnek. E viszonyokat jellemezve, Roger Bastide — már idézett tanulmányában — abban látja közös vonásukat, hogy konfliktusos természetűek. Az antagonizmus azonban nem abszolutizáló vonásuk. Számos történelmi, gazdasági, politikai és kulturális tényező hatására alakulnak ilyen vagy olyan jellegűvé. Ami vegyes falvaink e viszonyait illeti, megállapíthatjuk, hogy egyrészt a több évszázados együttélés, a közös szabadságharcos hagyományok, másrészt pedig azok a mai társadalmi és politikai feltételek, amelyek természetüket megszabják (a jogegyenlőség, az együttes munka, a különböző intézményekben és szervezetekben kifejtett közös tevékenység, a hazafias-internacionalista szellemű nevelés), nem a konfliktus, hanem éppen ellenkezőleg, az együttműködés, az egység elmélyítésének irányában alakítják őket.

Erről a folyamatról tudósítanak egyébként azok a jelentős nyelvészeti és néprajzi kutatások, amelyek a román—magyar nyelvi és zenei kölcsönhatásokra, a bilingvizmusra utalnak, valamint a népviselet s általában életmód tekintetében a román, magyar, német és szerb együttélésekből származó rokonvonásokat ölelik fel (Szabó T. Attila, Blédy Géza, Márton

Gyula, Gálffy Mózes, Balázs László, Zsemlyei János, Kósa Ferenc nyelvészeti, Jagamas János, ifj. Kós Károly, Faragó József és Nagy Jenő néprajztudományi kutatásai). Folytatnunk kell továbbá a vegyesházasságok problémájának már a két világháború közötti szakaszban megkezdett elemzését. Kutatni készülünk a kultúrközi kapcsolatokat, az asszimiláció jelenségeit. Alapvető fontosságúaknak tartjuk a vegyes nemzetiségű munkacsoportok (brigádok) s a más nemzetiségű vezetők viszonyának vizsgálatát. Nem feledkezünk meg azonban a múltbeli tudatcsökevények jelenlétéről, a konfliktus-helyzetek lehetőségéről sem, és ezért szorgalmazni kívánjuk a sztereotípiák, előítéletek kutatását is.

E feladatok tudományközi jellegénél fogva, különböző szakemberek, román, magyar, német nyelvészek, folkloristák, történelem-kutatók, demográfusok, pszichológusok együttműködését kell létrehoznunk. Számítunk az írókra is. Talán jellemző, hogy a múlt év egyik legnagyobb sikerét éppen Sütő András könyve aratta, amely egy erdélyi vegyes falu életét mutatja be nem csupán a művészi megjelenítés erejével, hanem szociológiai hitelességgel, a családi életrajz elemeinek a felhasználásával.

A különböző központi és vidéki kutató részlegekben kibontakozó munkát a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiája irányítja. Az égisze alatt megalakult, felbecsülhetetlen jelentőségű új intézmény, a Politikai Tudományok Intézete, amely korszerű keretet biztosít a nemzeti kérdés, az együttélés tanulmányozására, minden bizonnyal nagy lendületet ad majd a vegyes lakosságú falvak kutatásának is.

Részlet a Bukarestben 1971. május 24—26-án megtartott román—francia faluszociológiai kollokviumon elhangzott előadásból.

*Erdős I. Pál.
Pintye Gligor*

Hallgatnak rám...

Agrármérnök vagyok már egy évtizede. Külsőre nem sokat mutató: 154 cm magas, 48 kilós, szemüveges, fiúsan vágott hajjal, nadrágban, csizmában (bőr vagy gumi — az időtől függően), lóháton, kétkerekűn vagy gyalog járó. Mindezeket már többször megírták rólam, prózában és versben.

A termelőszövetkezet tagjai jól megtermett, piros arcú, borvidéken élő emberek-asszonyok, 60 éves korukban még nagyon jól bírják a munkát. Én 33 éves vagyok.

Nem éppen a világvégén dolgozom, de közel hozzá. A vasútállomás 5 km-re van, autóbusszjárat, járható út ezen a távon nincs, s egyelőre nem is lesz. Szilágy-sámsonnak hívják a községet, két falu népe tartozik az mtsz-hez. A határ mintegy 2000 hektár, a fő termelési ág a szőlő- és gyümölcsstermesztés.

Hogyan kerültem ide, mit vártam és mit értem el itt, mennyit tudtam elképzeléseimből megvalósítani? Milyen egy falun élő agrármérnök élete, milyen nehézségei lehetnek, milyen problémákkal találkozik, hogy oldhatók meg ezek, milyenek a kapcsolatai egy község népével, melyet kilenc évvel ezelőtt ismert meg?

ELSŐ TALÁLKOZÁSOM A SÁMSONI-MOCSOLYAI NÉPPEL

Bukarest mellett dolgoztam egy évig, onnan kértem áthelyezésemet az akkori Kolozs tartományba. Sámsonat választottam több mint 200 hely közül. Mindig szőlő- és gyümölcsstermesztéssel szerettem volna foglalkozni, olyan helyen, ahol erre megfelelő talajt, éghajlati adottságokat és hagyományt is találók.

1962 februárjában jelentkeztem Zilahon, a mezőgazdasági osztályon. Első tanácsuk: vásároljak legalább egy pár gumicsizmát. Első megérzésem: „Na, ez is ide jött bajnak a nyakunkra.“

A rajoni mezőgazdasági osztálytól hozott ki lovaskocsin (távolság 28 km, elégy erős tél) egy rajoni mérnök, a kocsira hátul felkötve egy láda és egy bőrönd volt — a vagyonom.

A járható út két óra múlva véget ért! Előttünk egy csúnya, szakadékos, szerpentines domb állt. A mérnök úr azt javasolta — miközben sandán rámpillantott —, menjünk fel gyalog a rövidítésen, míg a kocsi körbejön. Nem én lihegtem a tetőn. Ott megvártuk a kocsit, mégis ünnepélyesebb így a „bevonulás“. Útközben a kolléga magyarázgatott, megmutatott egyet-mást.

Mocsolyára beérve egyenesen az elnökhöz mentünk. Előkerült valami falnivaló, Leányka-borral együtt, és elkezdtünk beszélgetni erről-arról. Egyszer csak előáll az elnök felesége: lakhatom és étkezhetem náluk, bár amikor az ura ezt otthon először felvetette, és ő megtudta, női mérnökről van szó, hallani sem akart ilyesmiről. Jólesett az ajánlat és az őszinte szó is, de nekem a községközpontban, Sámsonban kellett laknom. Aztán egy idő után az is kiderült, hogy V. osztályos fiukra is gondoltak, amikor felajánlották a koszt-kvartélyt, a fiúnak sem ártott volna egy kis „mérnöki segítség“...

Ébéd után elhajtottunk Sámsonba. Hírt vitt valaki vagy sem, mai napig sem tudom, de az iroda tele volt. Első észrevételem, ami már szinte megszokottá vált: itt is kételkedő tekintetek, csalódott vagy csodálkozó arcok, olyasvalami: „Hát ez is mérnök?“

Felültem az íróasztalra — ma is ez az asztalom —, rágyújtottam egy cigaretára, egyszóval megkezdtem a bemutatkozást. Beszélni kezdtem, ők inkább hallgattak, majd itt is előkerült egy korsó bor, melynek fogyasztása közben a beszéd is jobban megindult.

Este már a lakásomban feküdtem le. A lakberendezés: egy vaságy szalmazsákkal — a traktoros-brigádtól kölcsönözve —, a kék színű asztal — a kultúrotthonból — és egy ócska szekrény, melyben előző nap még a néptanács régi irományait tartották. Szobámat frissen súrolták, de tüzet elfelejtettek rakni.

AZ ELSŐ ÉV SÁMSONBAN

Kialakult az új vezetőség az mtsz-ben, a két falu egy gazdasággá egyesült. Egyelőre senki sem tudja, tulajdonképpen mi is a teendő. Beiratkozni valahogy még beiratkoztak — utolsók között a rajonban —, de mi lesz tovább, mit kell tenni, hogyan és miért? Ezekről nemigen szólt nekik senki, bár elbeszélésük szerint 15—20 ember is járt rajontól, tartománytól szinte fél évig „meggyőzni“. Igaz — mondják —, mindent megígértek, amit csak kértünk a kérvények aláírásakor.

Egyszerűen kezdtem a magyarázatot, nem láttam értelmét jelszavak használatának — tudtam, azokból eleget hallhattak már: úgy kell dolgozni, ugyanolyan szorgalommal és odaadással, mint eddig, csak nagy birtokon és tervek alapján. Tulajdonképpen egy jó gazda szintén előre elgondolta, mit akar, esetleg nem tudta, hogy az ilyesmit tervszerű gazdálkodásnak nevezik. Az emberek maguknak valami ilyesmit mondtak: ha már beleestünk, hát dolgozzunk, hogy meg tudjunk élni itthonról, mint eddig.

Még korainak tartottam előadást tartani a modern nagyüzemi, gépesített mezőgazdaságról akkor, amikor 2 univerzális(-an rossz) gabonavetőgéppel rendelkezett a gépállomás brigádja, és abban az évben csupán 10 tonna műtrágyát kaptunk. 1970-ben már 10 traktor, 7 különböző típusú vetőgép, 4 tárcsa, vegyszerszóró gép, 4 kombájn állt rendelkezésünkre, és összesen 200(!) tonna műtrágyát kaptunk.

Egyetlen „újítás“ az első évben: a kukoricát nem szórva vetettük, hanem fogatokkal, minden harmadik barázdába, tehát sorba, de kézzel.

Szinte minden vasárnap délután felmentünk a „Hegyre“, s ott valamelyik brigádos vagy vezetőségi tag borpincéjénél töltöttük el az időt. Én szereztem a húst, ők adták sorjában a bort. Ezeket a „vasárnapi szabad délutánokon“ ismerkedtünk, beszélgettünk hol a gazdálkodásról, hol egyébekről (azt hiszem, az első és második világháborúról tudok annyit, mint egy közkatona, aki harcolt, legalábbis azokon a frontokon, ahol sámsoniak is voltak!). Amikor megunták a beszédet, négy szölamban énekeltek szebbnél szebb népdalokat, úgy este 8—9 óráig.

Érdekes szokás Sámsonban: a vasárnap délután a férfiaké, az összes többi a feleségeké... De legalább egy fél nap csak az övék, olyankor szégyen az asszonyoknak a hegyre menni és hazazavarni a „felszabadult“ férjeket.

A hétköznapok ezzel szemben nagyon nehezek voltak sokáig. Mindennek, mindenkinek utánanézni, mindenütt ott lenni és tanácsokat adni. Ez nem túlzás, hiszen nem is olyan rég kérdezte az egyik brigádos, aki az első években tehéngondozó volt: mi a magyarázata annak, hogy már nem járok olyan gyakran reggel 4-kor az istállóknál, hiszen amikor ő ott dolgozott, nemigen volt nap, hogy ne járjak ott. Kereste a kérdés magyarázatát is: bizonyára most jobban bízik bennük, mert már mindenki mindent tud (és néha túl sok mindent, mondta közben bánatosan, mert ő is tapasztal ilyesmit, amióta vezetőféle).

Szerencsére „kitaláltuk“ a lóháton való közlekedést, így szinte mindenüvé el tudtam jutni a nap folyamán. A lovaglásom tehát nem luxusként, hanem szükségként kezdődött, először egy jámbor ígáslovon, majd egy jobb lovon. Nem olyan nagy élvezet naponta 8—10 órát lóháton ülni, s mindig leszállni, ha odaérem egy munkacsoporthoz, hogy ne „lóhátról“ beszéljek az emberekkel.

Nehézségeim nem a két falu népével voltak, hanem elsősorban a helyi néptanács akkori elnökével és az iskola volt igazgatójával, tehát olyan emberekkel, vagy inkább funkciókkal, amelyeknek segítségemre kellett volna jönniük. A „felsőbb szervekkel“ különösebb problémáim nem voltak, nem nagyon segítettek, de nem is zavartak tanácsokkal...

KÖZSÉGI VEZETŐK

Mint említettem, a néptanács akkori elnökével volt az első nehézségem és az első nagy vitám. Ez nem jelenti, hogy másokkal nem volt és jelenleg nincs.

1945-ben lett párttag. 18 éves korában. KISZ-titkár is volt, majd éveken át a községi művelődési otthon igazgatójaként sokat dolgozott és foglalkozott a fiatalokkal. Vezetésével a színjátszó csoport többször tartományi, sőt egyszer országos kultúrversenyen is részt vett. Határozottan értette a dolgát. Ebben az időszakban tisztelték, elismerték mind a községben, mind máshol, barátai is voltak.

Eredményei nyomán előléptették, a néptanács elnöke lett. Rövid idő alatt megváltozott: érdemei állandó hangoztatása közben mindenbe beleszólt, nagyképpé vált, elszakadt régi társaitól, s diktatórikussá vált hivatalán kívül is. Talán szerepet játszott, alakította az általa elképzelt, mindentudó nagyfőnököt. De a szerepet már nem alakította megfelelően.

A falu pedig túrt, sok igazságtalanságot, fenyegetést is. Még nem felejtették el az ötvenes éveket... De már nem voltak barátai, jó emberei, nem tisztelték, félték tőle...

Mikor odakerültem, továbbra is mindenbe beleszólt, az mtsz szakmai irányításába, a napi munkabeosztásokba, sőt még a viselkedésem ellen is kifogásokat emelt. Egy rövid hónap után viharosan összeütköztünk, én kiutasítottam az mtsz-irodából, később beküldte a kisbíró, és hívatott. Pár perc nyugodtabb szó után ordítani kezdett, és verte az asztalt; én nyugtattam, hogy ilyesmitől nem ijedek meg. Közben az mtsz-irodát és a néptanács irodáját elválasztó ajtó mögött, mint utólag kiderült, az emberek összeszorított ököllel izgultak az — én győzelmémért.

Egy tartományi vezető látogatása alkalmával szokása szerint hajlongott, és amíg engem előkerítették, rágalmazott. Megérkezésemkor a vezető megkérdezte, hogyan érzem magam, mik a nehézségeim. Ezeket látva, az illető — aki már nem volt néptanácselnök, de még párttitkár volt — azonnal taktikát változtatott, és elkezdett engem dicsérni. Ez már sok volt, erre elmondtam: a munkával nincs semmi baj, az elsők között vagyunk a rajonban, de éppen ezért nem értem, miért tartja vissza már fél éve ez az elvtárs a párttagsági kérvényemet, ha olyan jó véleménnyel van rólam.

Ez egy hétfői napon történt, szerdán felvett az alapszervezet, szombaton pedig jóváhagyta felvételemet a rajoni pártbizottság.

A titkár hat éve már, hogy elköltözött a faluból. Ritkán emlegetik.

Az iskola igazgatójával is összeütköztünk. Bádogosból lett tanító, majd igazgató, de később is szívesebben készített csatornákat — természetesen, ha jól meg-

fizettek —, mint hogy megtanuljon legalább helyesen írni. Egy faliújság-cikkében kijavítottam pirossal a szembeötlő helyesírási hibákat, az óráról a boltba küldött gyermekeket visszaküldtem az iskolába, egy pár majorság-ajándékot is visszatértettem saját ketrecébe. Sőt... egy politikai szemináriumon kifogásoltam ismereteit. Feljelentett. Egy héten belül ki is szállt, méghozzá egy tartományi aktivista. Ez alatt a hét alatt az igazgató boldog volt, és reménykedve várt. A hirtelenjében összehívott gyűlésen a tartományi kiküldött őszintén gratulált ahhoz, hogy érdeklődésem a falu művelődési életére is kiterjed.

Az első három évben Bobis Mihály volt az mtsz-elnök. Jobb elnököt nem tudnék elképzelni, erélyesség és emberség párosult benne nagy tudniakarással. Mindennel és mindenkivel törődött, még az én egyéni problémáimmal is. Egy alkalommal megjelent a helybeli szobafestő a szerszámaival és anyaggal együtt, mondván, hogy az a parancs, fesse ki a szobámat.

Bobis Mihály negyvenkét éves korában meghalt agyrákban.

ELNÖKSÉGEM ÉVEI

Nagyon sok kollégámat hallottam panaszkodni: „Nem egyezünk az elnökkel, nem hallgat rám, semmibe veszi szaktudásomat, a brigádosok is jobban hallgatnak rá“, és sok minden egyebet.

Valóban, mi sokkal többet tanultunk a mezőgazdaságról, nagyobb a szaktudásunk, mint az mtsz-elnököké. De ők ott születtek, ismerik az embereket, a hártárt, a helyi lehetőségeket, és esetenként jóval óvatosabbak, mint mi. Négy mtsz-elnökkel dolgoztam együtt eddig, az ötödik én magam voltam. Még mindig akkor ment legnehezebben az együttműködés, amikor én voltam az elnök. Szükségből lettem elnök. 1967 őszén az addigi elnök súlyosan megbetegedett, s azt javasolták, hogy az évzáró közgyűlésig legyen én az elnök. Az évzáró gyűlésen ismét megválasztottak két évre, majd még egy évre. Az utolsó év már nagyon nehéz volt, ezért is vállaltam még csak egy évet.

Érdekes módon jobban elszakadtam az emberektől ezalatt, mint amíg csak mérnöke voltam az mtsz-nek. Túl sok dolgom volt, az mtsz ugyanis nagy: három mérnökre lenne szüksége. Nem tudtam beosztani az időmet, nem tudtam mindenütt ott lenni. Olyan dolgokban kellett döntenem, melyekben ugyanazt a döntést szívesebben vették volna egy „ők-fajta“ embertől.

Nem ment rosszabbul a gazdaság, nem esett vissza, de a hangulat már más volt. Nagyrészt parancsokat kaptak és nem tanácsokat, útbaigazítást. Ezeket a parancsokat szívesebben vették volna Bobis Mihályhoz hasonló elnöktől. Dicsért mindenki, meg voltak elégedve mind a termelőségvetkezeten az osztalékkal, mind feletteseim a munkámmal.

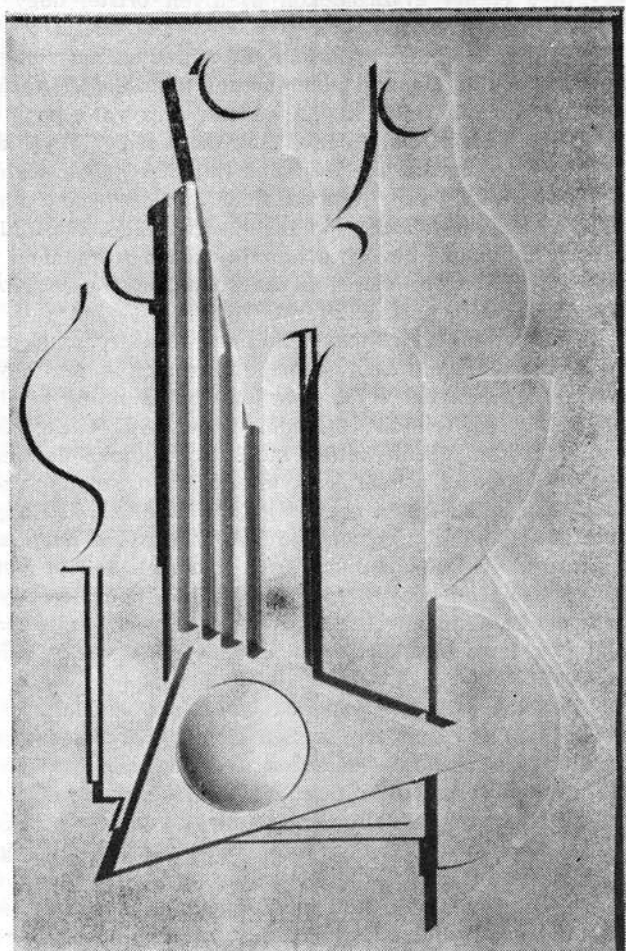
Nagyon sokan szerettek, mert egyetlen döntésemben sem befolyásolt semmiféle rokoni, baráti, komasági „kapcsolat“. Sokszor meg is bántottak, egy ízben még „kormányválságot“ is akart szervezni egy sértett munkatársam. Megbukott, egyedül maradt, s ma már ő szégyelli magát. Máskor meg akart verni egy jó erőben levő, 30 év körüli mtsz-tag, aki évente 8—10 napot dolgozott a szövetkezetben (egyéb-ként bányász), s inni akart, ingyen, az mtsz borából. Egyszer én is nyakonvágtam egy fiatal kocsiszt, igaz, ha visszaüt, ma nem írhatnám mindezeket. A rendes emberek — és ők vannak többen — hallgatnak rám, és megbecsülnék anélkül, hogy számtalan funkcióm volna.

Tizedik éve élek Sámsonban. Ha szüleimhez készülök, hazamegyek, ha visszautazáshoz csomagolok, csak hazamegyek.

Most már nyugodtabb vagyok. Tíz év alatt magam előtt is bizonyítottam és mások előtt is. Nem az azonnali eredmény számít. Meg kell tanulni várni. Ma már én is ismerem mindenkit Sámsonban és Mocsolyán, ismerem az utolsó kis darab földet, még akkor is tudom, melyik területről van szó, ha valaki így magyarázza: a Nagy Bandi-féle diófa mellett, a Kövér-féle háztól balra (a ház vagy 30 évvel ezelőtt létezett). Ők szintén ismernek, köztük élek még akkor is, ha nem vagyok ott. Két éve, amikor Bukarestben továbbképeztem magam, kaptam egy levelet, amelyben azt írták: „...a zabföldre kihordtuk az istállótrágyát, hol folytassuk? ... Megdőglött egy borjú, amióta el tetszett menni, egyéb újság nincs, jó tanulást, tisztelettel a főkönyvelő.”

1971 márciusában.

Kazinczy Gábor:
„Csendélet“

A termelőszövetkezet szerepe a falu életében

Eltekintve a falu felé tájékozódó irodalmi irányzatoktól, amelyek nemritkán eszményített vagy többé-kevésbé torzított képet nyújtottak a valóságról, a közfelfogás a falut valaha úgy tekintette, mint olyan emberi települést, amelyre környezet dolgában a sár és por, lakásviszonylatban a kényelmetlenség, gazdasági vonatkozásban a kezdetlegesség, erkölcsi tekintetben a durvaság, ismeretkörére a tudatlanság, a tudálékosság vagy a babona jellemző; mindezekben túl felmérhetetlen a maradiság és az ellenséges magatartás mindennel szemben, ami „nadrágos“. Aránylag kevés kiművelt fő ismerte fel, hogy a falu önmagába záruló élete kitermelte a maga termelési módját, életformáját, kultúráját anyagi és szellemi vetületeivel együtt, s ezeket évszázadokon át híven őrizte, hogy a késő unokák mint drágakincsre ismerjenek reá.

Kívülről szemlélve a falut és népét, számos jellemző elvet és felfogást sorolhatnánk fel. A „nemesi“ szempontot talán legjellemzőbben a Metternichnek tulajdonított mondás fejezi ki: „A paraszt arra való, hogy megszüljön a katonát és megfizesse az adót“; Arany János „istenadta népe“ a jobbágy-világban oly boldog lehetett, „mint a barom, melyet igába hajt“. A polgárisuló társadalomban a parasztság úgy jelentkezik, mint a társadalom „oszlószöve“, amely ipari munkást és tanult réteget szül, ugyanakkor önmagát regenerálja. Kogălniceanu a földműves népet az „ország talpának“ nevezi; a narodnyikok a forradalom vezető elemét keresik benne: egyes népi írók az ősiség és hagyományápolás jegyében a nemzet létét majdnem azonosítják a parasztság létevel.

Lenin mutat rá, hogy a falunak mint *egésznek* a szemlélete alapján hamis és felületes. A cifraszűr, a népdal, a sár és por egysége mögött kérlelhetetlenül hatnak a gazdasági erők, s a jobbágyság uniformizáló nyomása alól felszabadult parasztság szétfejlődik, társadalmi osztályokra tagozódik. A nagybirtok árnyékában világosan felismerhető a kulákság, a közép- és szegényparasztság s a nincstelenek — a falusi proletárok — társadalmi osztálya; mindezeknek a szocialista forradalomban külön-külön szerep jut, hovatartozásuk függvényében. Lenin a szövetkezetekben látta azt az óriási emelőt, amellyel a parasztságot évszázados elmaradottságából ki lehet szabadítani és a gyorsabb fejlődés útjára lehet irányítani.

Kétségtelen tény, hogy valamely társadalmi osztály keletkezésében, fejlődésében és hanyatlásában a legfontosabb szerepe a gazdasági tényezőknek van, s ezt a folyamatot a termelőeszközök fejlődése és a termelési viszonyok változása sokrétűen színezi.

Hazánk mezőgazdaságának szocialista átalakítása, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek megszervezése a falu életében oly mélyreható változásokat hozott létre, amilyenekre azelőtt évezredek fejlődés sem volt képes. Az első lépések még bizonytalanok, botladozóak. A szervezési keret megelőzi a termelőeszközök fejlődését; a hagyományos keretek már lazulnak, a módszerek és a mentalitás azonban ma kacsul kitart. Gazdasági szemmel nézve, a bővített újratermelésre képtelen kisüzemet próbáljuk fejlődőképes nagyüzemmé átalakítani, de a szervezési és gazdálkodási felfogásban még túlteng az önellátás, a csekély árutermelés, a tagok kölcsönviszonyában pedig a fészkelődés, a megfelelő hely keresgélése az új szervezési ke-

retben. Látszatra a falu egészében alig mozdul valami, sőt a jövő irányvonala is többé-kevésbé bizonytalan, ígéretek és elvek homályába burkolózik. Az agrárproletárookra és szegényparasztiokra támaszkodó kereteket tágítjuk, sorra kerül a középparasztság, majd a módosabb réteg bevonása; ily módon tetőz az a kiegyenlítődési folyamat, amely a föld magántulajdonán alapuló különbségeket a szövetkezeti formában oldja fel, s a termelés eredményéből történő részesedés alapjává a munkában való részvételt helyezi.

A nivellálódás azonban nem teljes. Nem egyenlő a munkában való részvétel, lényegesen különbözik az egyes családok jövedelme. Újabb rétegződés mégsem alakul ki, mert időközben más tényezők lépnek fel, és módosítják az egész fejlődés dinamikáját. Megjelennek a nagykapacitású gépek, s ez indítja meg tulajdonképpen azt a mélyreható változást, amely néhány évtized múlva a jelenlegi parasztság eltűnését és a parasztság nélküli földművelés kialakulását vonja maga után.

A nagyteljesítményű gépek rohamosan növelik a munka termelékenységét, de csökkentik a munkaalkalmak számát, és megindul a parasztság tömeges elvándorlása; a falusi munkaerőt mohón felszívja a gyorsuló ütemben fejlődő ipar. Minthogy elsősorban a fiatalok vándorolnak el, a faluban sajátos folyamat kezdődik. Ezt főleg kétféle tünettel jellemezhetjük: az otthonmaradók biológiai elöregedésén kívül jelentkeznek a lakosság összetételében mutatkozó statisztikai elöregedés; ugyanakkor — mivel az elvándorlás elsősorban a férfilakosságot érinti — a termelésben túlsúlyba kerül a női munkaerő.

A mezőgazdasági nagyüzem keretében kialakuló munkamegosztás bizonyos szakosodási folyamatot indít el, ami legvilágosabban a nagyüzemi kertészet, szőlészet, gyümölcsstermelés és állattenyésztés ágában mutatkozik meg. E szakosodás az eddiginél alaposabb, részletesebb szaktudást igényel, amelyet a sorozatos szaktanfolyamok biztosítanak.

A férfi munkaerő elvándorlása nem teljes. Jelentős része nem változtat otthont, csak „beingázik“ valamely ipari munkahelyre, ahonnan készpénzt hoz haza, ugyanakkor a háztáji gazdaságból és a szövetkezeti nagyüzemből terményjövedelmet biztosít a család otthonmaradó része. Az így felhalmozódó értékeket azonban már nem használják fel földvásárlásra, mint hajdanában, hanem egész sajátosan megindul a falu átépülése. A régi lakóházak rendre eltűnnek, s helyükbe nagyobb, szebb, kényelmesebb otthonok épülnek. Ezek építészeti kivitelezését azonban — sajnos — nagyon sok helyen az eredeti stílus felszámolásával, ösztönösen oldják meg, s így az új falu nem városi, hanem inkább külvárosi képet mutat.

A falu városiasodásában valósággal forradalmi lépést jelent a villany bevezetése. Az áram először szerényen csak a világítást oldja meg korszerű szinten, de a növekvő anyagi jólét következtében csakhamar szaporodni kezdenek a rádiókészülékek, majd behatol a faluba a televízió, a tudás és kultúra terjesztésének e két fontos eszköze. A művelődési igény más vonatkozásban is megnövekszik. Az egyesített erőfeszítés eredményeként nő az iskolák, a művelődési otthonok, a könyvtárak száma. Minden gyermek tanul, és sok felnőtt olvas, mivel erre elegendő ideje marad. Ilyenformán kiteljesedik a művelődési forradalom a maga sokrétűségében. A falu zárt, sajátos művelődési közössége megnyílik; az önmagát teremtő, önmagát felújító, hagyományos népi műveltség anyagi és szellemi vetületei részben új elemekkel bővülnek, részben eltűnnek. Elsősorban a népviselet esik áldozatul. A házilág előállított ruházati cikkek túlságosan drágának bizonyulnak az ipari tömegáruval szemben; szőni-fonni nemigen érdemes; a szakosított munkában pedig praktikusabbnak bizonyul az egyszerűbb és sokkal olcsóbb munkaruha. A hagyományos öltözet először megmarad az idősebb nemzedék ünnepi ruhájának, majd fokozatosan

eltűnik. Divatját műlja a házilag vagy kis műhelyekben készített népi bútor; helyét elfoglalják a modern gyári termékek. A népi táncok sorába rendre beékelődik egy-egy modernebb tánc, majd egyre jobban terjed a fiatalok körében, végűl az eredeti népi tánc ékelődik be mind szűrványosabban a modernnek sorába. Fokozatosan teret hódítanak a háztartási gépek is, köztük elsősorban a mosógép, a hűtőszekrény, a villanyvasaló, s ahogyan halad a közművesítés, úgy honosodik meg falun a városi otthon kényelme.

Ahogyan fogy az otthonmaradó fiatalság, úgy halványul a népi dalkultúra; ahogyan sorvad a fonó és a régi falusi élet számos hasonló gyülekezete, úgy sorvad a mesekultúra, amit jóformán magától értetődően szorít háttérbe a könyvtárak irodalma, a megnövekedett olvasási igény.

A falutól elszakadt fiatalok egy része mint tanult ember tér vissza. A kiterjesztett iskoláztatás megnöveli a tantestületet. Az egészségügyi hálózat fejlesztésével megjelennek az orvosok, az egészségügyi technikusok. A mezőgazdasági nagyüzemben a mérnökök, állatorvosok, műszaki technikusok száma növekszik. Ugyanakkor megjelenik egy aránylag kicsi, de növekvő és egyre fontosabb réteg, a mezőgazdasági gépészek csoportja. Róluk viszonylag kevés szó esik. Egyelőre szerény traktorosok, akik szervezetenként valamely mezőgazdasági gépesítési vállalatba tartoznak, munkahelyük nem köti őket szorosan egyetlen faluhoz tartozó gazdaságba, ezért a letelepülésük is gyakran bizonytalan. A jövőjük azonban annál világosabb. Ahogyan növekszik számuk és a kellő műszaki felszerelés, úgy fokozódik súlyuk a mezőgazdasági termelés egészében. Az elvándorló és kiöregedő munkaerő helyét mind nagyobb mértékben veszik át, míg végűl kialakul a teljesen gépesített, iparszerű mezőgazdaság. Ennek az új és nagy jövőjű gépészrétegnek azonban más a társadalmi helyzete, más a földhöz kapcsolódó jogviszonya, mint a jelenlegi szövetkezeti parasztságé.

A fejlődés menete — jól tudjuk — nem egyenletes. Gyorsabb az ipari központok közelében, lassúbb tőlük távoli vidékeken. Egyes helyeken az átrétegződés még alig észlelhető, másutt már alig ismerünk rá a 20—30 évvel ezelőtti falura. A gazdasági szükséglet azonban kérlelhetetlen. Arról a szintől, ahol egy mezőgazdasági termelő 3—4 nem mezőgazdasági fogyasztónak termel, egészen addig, amíg ez az arány 30—40-re növekszik, a gépesítés, az automatizálás emeli fel a társadalmat. Ez egyben azt is jelenti, hogy a mezőgazdaságban lekötött aktív munkaerő idővel az egész társadalom 4—5 százalékára csökken. A falu tehát, amennyiben megmarad falunak, elveszti eredeti, mezőgazdasági település jellegét. Átalakul lakóhellyé, és ha munkahelynek is megmarad, e munka jellege elsősorban már nem mezőgazdasági.

A jelzett változások egy, legfeljebb két nemzedék távlatában bekövetkeznek. Hamarabb ott, ahol a szövetkezetben dolgozó munkaerő átlagos életkora már ma meghaladja a 50 évet, később ott, ahol ez az életkor alacsonyabb. Egyelőre a szövetkezeti csoportok megalakítása és a „bedolgozás“ különböző módozatai némileg kiegyenlítően hatnak, ugyanúgy, mint az „átdolgozás“ az állami mezőgazdasági vállalatokba. Ezek a megoldások azonban mind rövid távlatúak. A műszaki forradalom, a műszaki fejlődés főirányától eltérni nem lehet.

A gyors és egyre gyorsuló ütemű gazdasági változások mélyrehatóan módosítják a hagyományos paraszti gondolkodást. Ennek első és talán legjellemzőbb vonása, hogy eltűnik a parasztság hagyományosan közismert, sokat emlegetett földéhsége. A szövetkezetesítés első éveiben még fel-fellobban; szomszédos falvak igyekeznek egy-két „jobb“ földdarabot megkaparintani, akár egymás rovására is, okoskodnak, spekulálnak a tagosítással. Akik késlekednek a belépéssel, még ragaszkodnak „a

földhöz", annak árán is, hogy a tagosításkor a gazdaság peremére kerülnek. Ez a „foggal-körömmel“ ragaszkodás a röghöz azonban fokozatosan varázsát veszti, és elsősorban ott mutatkozik céltalannak, ahol a szövetkezetből származó jövedelem meghaladja az egyéni gazdaságból származót.

A földéhség megszűntével gyengül a földhöz való ragaszkodás, ami könnyíti és gyorsítja az elvándorlást. A falutól történő elszakadás azonban nem vált ki sem tragikus, sem mélabús érzést, minthogy rendszerint ingázással kezdődik, és fokozatosan teljeseedik ki, másfelől viszont a megjavult közlekedési lehetőségek a szülő-otthont, a szülőföldet elérhető közelségben tartják.

Ennek a sajátságos átalakulásnak bizonyos negatív oldalai is megmutatkoznak. A szövetkezeti tulajdonban levő termelőeszközök „miénk“ fogalma nehezen gyökerezik meg; a „szövetkezet“ és a „tagság“ néha-néha valahogyan különválnak. A terméshozamok fokozása másodlagosnak tűnik, mintegy a vezetőség gondja marad; a tagság azon igyekszik, hogy minél több munkaegységet gyűjtsön, s így a normák hígítására irányuló törekvéseket alig lehet lefékezni.

A közösen végzett munka egyelőre nehezen alakítja ki a közösségi szellemet. Hamarabb érvényesül a leglassúbb munkaerőhöz való igazodás elve; gyakran mutatkozik felületesség és felelőtlenység, s így a hozamok nem növekszenek mindenütt olyan ütemben, ahogyan ezt bárki elvárhatná. A közvagyon kezelése, a munkafegyelem sokszor bírálható. A szövetkezeti demokrácia helyenkénti leszűkítése bizonyos passzivitásra vezet; a helyi tapasztalat és kezdeményezés értékét veszti, és itt-ott felüti fejét az elég nehezen feloldható közöny. Ez a kép azonban nem általános, inkább ott alakul ki, ahol a termőterület viszonylag kicsi vagy mostoha, a kedvezőbb körülmények ugyanis a közszellem alakulására is kedvezőbben hatnak.

Nehezebben módosul a világnézet és, ami hozzátartozik, a vallásos világnézet. A fiatalabb nemzedék ebből a szempontból sokkal előrehaladottabb helyzetben van, alaposabb az iskolázottsága, a szövetkezeti munka pedig lehetővé teszi számára a több szabad időt s egyben az elmélyültebb, sokoldalúbb művelődést. Érvényes tehát az az elv, hogy a tudati tényezők alakulása elmarad a gazdasági tényezők fejlődésének üteme mögött.

Ezzel szemben sajátságos módon megnőtt az iskola becsülete. Ma már senki sem hangoztatja, hogy „nem akarok a fiamból sem papot, sem üdvégyöt nevelni“, hanem általában mindenki arra törekszik, hogy a gyerekeit a lehetőségekhez és tehetségükhöz mérten minél magasabb szintig iskoláztassa.

A művelődési tömegmunka következtében rohamos ütemben halványulnak el és pusztulnak ki a babonás hiedelmek. Az elérhető közelségben levő orvos és a gondos kórházi kezelés következtében hitelét veszti és elsorvad a kuruzslás.

A mezőgazdasági termelőszövetkezet tehát sokrétűen kihat a falu életére. De nem egymagában hat. Másként alakul a helyzet a termelőeszközök gyors ütemű módosítása nélkül, a lassú iparosodás időszakában, és megint másként a gépek tömeges térhódítása és a gyorsuló iparosodás feltételei közepette. Első esetben a közvetlen gazdasági vonatkozásoktól eltekintve jóformán csak a falusi osztályviszonyok átrendeződése észlelhető mint legfontosabb tényező; a második esetben az egész országra jellemző osztályviszonyok változnak meg, minthogy a parasztság száma nemcsak viszonylagosan, hanem abszolút értelemben is fokozatosan és lényegesen csökken. A jelenlegi ötéves tervben körülbelül 1 000 000 fővel nő az alkalmazottak száma. Nagy részük faluról toborzódik. Ha számukhoz hozzávesszük az iskolázás révén távozó fiatalágot, akkor a csökkenés mértéke jóval nagyobb. A korosztá-

lyokat elemezve kiderül, hogy a biológiai szaporodás vonatkozásában is hanyatló irányzatot látunk. A falu számbelileg már nem reprodukálja önmagát, illetve már nem szüli újra a szövetkezeti parasztságot.

Az egész folyamatot végső fokon természetesnek, az ipari fejlődés következményének kell tekintenünk. A falusi települést legfontosabb jellegzetességeivel együtt elsősorban a hagyományos, igaerőn alapuló mezőgazdaság alakította ki — a maga saját kulturális vetületeivel —, és a gépesített, automatizált, integrált mezőgazdasági termelés alakítja a legmélyrehatóbban. Ebben a vonatkozásban a falu határához kötött szövetkezet csupán üzemszervezési keret, amelyet az újabb termelési technikai megoldások már fellazítanak. Az egész átalakulás dinamikájában azonban ez az egyik legfontosabb, mondhatjuk, döntő láncszem.

Ha tehát bármely faluban pillanatfelvételt készítünk, és a szövetkezet szerepét a jelenlegi tagság anyagi és szellemi módosodásában, ennek függvényében fejezzük ki, legfeljebb pillanatnyilag érvényes és éppen a kifejtett okok miatt elkerülhetetlenül felszínes képet kapunk.

A hagyományos mezőgazdaság kora — minden velejárójával együtt — lejárt, éppúgy, ahogy az iparban elvesztette döntő szerepét a kisipari termelés. A falu fejlődése, alakulása egész társadalmunk fejlődésének függvényévé vált, jelenleg pedig felgyorsult ütemben következnek be azok a változások, amelyeknek végeredménye a falu és város közötti lényeges különbségek fokozatos eltűnése lesz.

Pap István

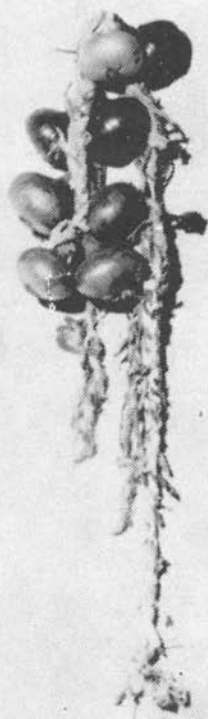
Szövetkezeti demokrácia

A szövetkezeti demokrácia a különböző szövetkezeti fajták működésének legfontosabb alapelve, s mindig az adott társadalmi viszonyok egészének figyelembevételével lehet és kell vizsgálni. Ahogy nem beszélhetünk szövetkezetekről általában (mivel ezek bizonyos gazdasági, kulturális, áruforgalmi, pénzügyi vagy egyéb tevékenység megszervezésének csak formái, tartalmuk az adott társadalmi körülményektől függ), nincs szövetkezeti demokrácia sem általában.

Ilyen megfontolásokból kiindulva, a szövetkezeti demokráciával kapcsolatos vizsgálódásainkat a mezőgazdasági termelőszövetkezetek (mtszt) körére szűkítjük le. Nemesak e termelőegységeknek a mezőgazdaságunkban és parasztságunk életében betöltött szerepével magyarázható ez, hanem azzal is, hogy a szövetkezeti demokrácia elvének értelmezése és alkalmazásának mélysége legélesebben e szövetkezeti fajtánál észlelhető; ez az elv az mtszt-ek mint gazdasági és társadalmi egységek működésének fokmérője, a szervezet mechanizmusának zsinórmértéke. Kifelé ez az elv határozza meg a szövetkezet szerveinek jogkörét, vagyis a szövetkezet demokratikus vezetésének határait, belső viszonylatban annak értékmérője, hogy mennyire a tagságé a szövetkezet és mennyiben tekinti azt magáénak, milyen mértékben hallatja hangját és érvényesíti akaratát a szövetkezet ügyvezetésében. Ilyen megvilágításban nem kétséges, hogy a szövetkezeti élet mindennapos problémái kapcsán éppúgy, mint az alapvető szövetkezeti kérdések megoldásakor, ezzel az alapelvvel nap nap után találkozunk. S még ha paradoxonnak hangzik is, a szövetkezeti demokrácia az elvek leggyakorlatibbja; ez szabja meg a szövetkezeti élet egész gyakorlatát. Ezért olyan fontos, ezért kell ismernie mindenkinek, aki a szövetkezeti elmélet és gyakorlat bármely oldalával kíván foglalkozni.

BARTHA ÁRPÁD
FOTÓI

1. Élet (a „Falun“ című sorozatból)
2. Viharmadár („A fák“ című sorozatból)

A szocialista szövetkezeti demokrácia lényegét és funkcióját csakis akkor értjük meg teljesen, ha forrásait tisztázzuk. Ezek: a szocialista demokrácia, a szövetkezeti tulajdon és a szövetkezet gazdasági-szervezeti önállósága.

Első helyen említjük a szocialista demokráciát, mert e nélkül a másik két forrás önmagában még nem teremti meg a szocialista szövetkezeti demokráciát, és nem is biztosítaná a zavartalan működést. Ennek bizonyítására megemlítjük, hogy a kapitalizmus körülményei között működő szövetkezetekben, bár jelen van a szövetkezeti tulajdon és a gazdaság bizonyos fokú önállósága, a szövetkezeti demokrácia a kezdeti próbálkozás után a legtöbb esetben fokozatosan elsorvad. Másfelől ismeretes, hogy a szocialista demokrácia fejlettségi színvonala általában közvetlen módon kihat a szövetkezeti demokrácia alakulására. Szocialista szövetkezeti demokráciát elképzelni sem lehet a szocialista állam teremtette körülmények nélkül. Ezért állíthatjuk, hogy a szocialista demokrácia a szövetkezeti demokrácia politikai forrása.

Valójában, az mtsz működését meghatározó legalapvetőbb tényezők a szövetkezeti tulajdon és az a tény, hogy a szövetkezet tagjai sokoldalú tevékenységének majdnem az egészét átfogó szocialista társadalmi és gazdasági szervezet. A szocialista szövetkezeti demokrácia létjogosultságát mindazonáltal nemcsak a működését meghatározó, említett tényezőkből meríti, még ha azokkal a legszorosabb összefüggésben van is, hanem a szocialista demokráciából mint az egész társadalmi rendszerünket átfogó vezérelvből. A szövetkezeti demokrácia a szocialista demokráciának egyik megnyilvánulási formája, és leglényegesebb kifejezője a szövetkezeti parasztság tevékenységét érvényre juttató tényezőknek.

A szövetkezeti mezőgazdaságban — éppen úgy, mint egész gazdasági és társadalmi életünkben — a tömegek részvétele az ügyek vezetésében, a hozandó intézkedések kidolgozásában, végrehajtásában az mtsz termelőeri és termelési viszonyai állandó tökéletesítési folyamatának egyik fontos vonása. Figyelembe véve a termelőszövetkezetek maguk elé tűzött feladatait, amelyek már túllépik a belső termelőtevékenység kereteit, és szorosan összefonódnak az egész falut érdeklő helyi társadalmi-művelődési kérdések megoldására irányuló tevékenységgel, az mtsz-ekben folyó demokratikus tevékenység szorosan összefügg és összehangolódik a társadalmi-politikai demokrácia, tehát a szocialista demokrácia egészével, a mai szocialista szövetkezeti falu számtalan s egyre magasabb szinten és igényeknek megfelelően felvetett kérdéseinek gyakorlati demokratikus megoldásával.

Mint ahogy nem felelne meg a valóságnak annak állítása, hogy minden egyes állampolgár aktívan részt vesz a közügyek intézésében, a szocialista társadalom vezetésében, úgy eszményített volna annak fenntartása is, hogy az mtsz belső ügyvezetésében minden egyes szövetkezeti tag egyenlő mértékben vesz részt, bár ilyen vagy olyan formában a szövetkezeti demokrácia épp ebbe az irányba mutat, ezt követeli meg az együttélés, a közös munka a faluban és a szövetkezetben.

A szövetkezeti tulajdon — hazai viszonylatban — a szocialista tulajdon egyik formája, amely az össznépi, állami tulajdonnal egyszintű, azonban szűkebb körű csoporttulajdon. Az mtsz-ek e társadalmi tulajdonon alapuló kollektív vállalatok. Ez nemcsak azt juttatja kifejezésre, hogy a szövetkezeti tulajdon gazdái maguk a szövetkezeti tagok, hogy azzal maga a tagság rendelkezik, hanem azt is, hogy a szövetkezeti tulajdonnal való rendelkezés nem járhat az osztársadalmi érdek sérelmével.

A szocialista tulajdonnak ez a formája kezdetben a szövetkező személyek vagyoni hozzájárulásával jön létre, majd a gazdasági tevékenység eredményeként fej-

lődik, s végső kifejllettségében — egy-egy mtsz keretei között — megoldja a termelőeszközök teljes társadalmasítását. Ezért tekinthető a szövetkezeti tulajdon a szövetkezeti demokrácia gazdasági forrásának.

A demokrácia és a tulajdonforma viszonyából kiindulva megállapíthatjuk, hogy egy-egy szövetkezet tagságának a közös termelőeszközökhöz való viszonyában ugyanaz érvényes, mint az állampolgárok és az állam tulajdonában lévő termelőeszközök közötti viszonylatban. A különbség abban áll, hogy az előbbi a szövetkezeti tagság színvonalán valósítja meg a termelőeszközök társadalmasításának fokát, az utóbbi pedig mindezt az egész nép színvonalán váltja valóra. Ennek konkrét megnyilvánulása az mtsz-ek egymáshoz viszonyított teljes gazdasági önállósága, a közvetlen jövedelem-átcsoportosítás lehetetlensége a termelőszövetkezetek között. Mivel a szövetkezet tagjai nemcsak dolgozói, hanem egyben tulajdonosai is az általuk létrehozott gazdaságnak, az ennek alapját alkotó tulajdon szorosan köti össze e tulajdonos dolgozókat a „vállalattal” és annak munkaeredményeivel, mozgásba hozva ezzel olyan közgazdasági tényezőket, amelyek a más tulajdonra alapuló gazdálkodás körülményei között másképpen hatnak. Ugyanakkor erősíti a csoport tulajdonérzetét, megalapozza a gazdaság demokratikus vezetésének szükségességét is. A tulajdon szövetkezeti formáját éppen az teszi indokolttá, hogy bizonyos területeken megkönnyíti a tagság érdekeinek összekapcsolását az általános társadalmi érdekekkel. Ha azonban a közgazdasági ösztönzők rendszere nem biztosítja a harmóniát az össznépi és csoportérdekek között, akkor a szövetkezeti tag jövedelmének közvetlen függése a szövetkezet munkájának eredményeitől már nem erény, hanem hiba. Szükséges hangsúlyozni, hogy a gyakorlatban nem a szocialista tulajdon két formája közötti különbségek a lényegesek, hanem az, hogy mindkettő ugyanahhoz a típushoz tartozik, s kölcsönösen kiegészítik egymást.

A szövetkezeti demokrácia intenzitásának foka egyenes arányban áll a tagok életszínvonalának emelkedésével, ami viszont a szövetkezeti tulajdon fejlesztésének függvénye. Ez pedig csak a termelés és a jövedelem állandó növelésével, a tagság közvetlen anyagi érdekelttségével érhető el. Így kapcsolódik össze végső soron az anyagi érdekelttség és a demokrácia elve, amelynek megvalósulási módja a helyi lehetőségektől, a gazdaság fejlettségi színvonalától és sok más tényezőtől függ.

A szövetkezeti tulajdon tette lehetővé szövetkezeteinkben elvileg a tagok teljes gazdasági egyenlőségét, azonos helyzetet teremtve minden tag számára a termelőeszközökhöz való viszonyában. Ez lényeges elem, hiszen ha nincs gazdasági értelemben vett szövetkezeti demokrácia, nem lehet önálló gazdálkodásról sem beszélni, ami a helyi kezdeményezés és öntevékenység elengedhetetlen feltétele.

Harmadik forrásként a termelőszövetkezet gazdasági-szervezeti önállóságát kell megemlítenünk. A tagok érdeke az önállósult — de semmiképpen sem elkülönült — szövetkezeti érdekekben s az ennek megfelelő szervezeti formában jut kifejezésre. Ismeretes, hogy a szövetkezet egyfelől személyek társulásaként keletkező önálló társadalmi szervezet, másfelől sajátos társadalmi tulajdonon alapuló kollektív vállalat, ami együttesen a jogi személyiség intézményében jut kifejezésre. Ezért tekinthető az említett önállóság a szövetkezeti demokrácia szervezeti forrásának.

Ha a szövetkezet vezetősége s még inkább a megyei szövetkezeti szövetség vagy az államigazgatás helyi illetékes szervei figyelmen kívül hagyják az mtsz gazdasági-szervezeti önállóságát, leszűkül az a kör, amelyen belül valósággá válhat a belső gazdasági vezetés s egyben a szövetkezeti demokrácia. Ez pedig mindenképpen a szövetkezeti közösség, az egész társadalom hátrányára van. Ha az mtsz gazdasági-szervezeti önállóságát szövetkezeten kívüli szerv mellőzi, annak legvalószínűbb következménye, hogy erre az mtsz a maga módján reagál; vagy az utasításoknak

meg nem felelő módon jár el, ami adott esetben fegyelemsértésnek is minősíthető, vagy pedig a „maga módján“ jár el, de az utasításoknak és ajánlásoknak megfelelően tájékoztatja (tehát félrevezeti) az illetékes szerveket. Utóbbi eljárásával a szövetkezet vezetősége vagy a belső lehetőségek lebecsülését és az elért, illetve elérhető eredmények minimalizálását kívánja elérni, vagy pedig éppen ennek ellenkezőjéről szeretné meggyőzni az illetékeseket, elleplezve a belső szervezettel és vezetéssel kapcsolatos, illetve a gazdasági tevékenységben mutatkozó hiányosságokat. S bár a szövetkezeti demokráciát ez esetben a külső irányító szervek valamelyike sértette meg, mégsem tekinthetünk el attól, hogy a belső vezető szerv mindkét esetben helytelenül járt el.

A szövetkezeti demokrácia egyik megnyilvánulási formája és egyben leglényesebb kifejezője a demokratikus termelőszövetkezeti öngazgatás. Ez azt jelenti, hogy megszabott keretek között, önállóan alakítja ki belső szervezeti életét, önállóan gazdálkodik. Az mtsz belső önállósága a szövetkezet szocialista társadalmi és gazdasági-szervezeti alkatából következik. A tagok a szövetkezet gazdái, s ennél fogva a szövetkezet gazdasági vezetése, vagyoni ügyeinek intézése, szervezeti és társadalmi életének irányítása másnak jogkörébe nem tartozhat, ez magának a tagságnak a joga. Ez az önállóság még azt is jelenti, hogy a tagság maga szervezi meg a belső igazgatást, a jogszabályok keretei között maga határozza meg szervezeti felépítését, maga választja, bízza meg vagy jelöli ki a belső szervek tagjait, és a funkciók ellátására a tisztségviselőket. Az, hogy a tagok maguk dönthetnek a legkülönbözőbb kérdésekben, tulajdonosi minőségük következménye, ami egyben jelzi azt, hogy szoros összefüggés van a szövetkezeti demokrácia szervezeti és gazdasági forrása között.

Ha a szövetkezeti önállóságot úgy fogjuk fel, hogy a szövetkezet nem illeszkedik bele az állam általános politikai és gazdasági feladatainak megvalósításába, akkor az végső soron a szövetkezeti csoportérdek és az össznépi érdek szembeállításához vezet. Ugyancsak torzítás az is, ha a szövetkezetek irányításában nagymérvű a központosítás, az utasítgatás, s ez akadályozza a szövetkezeti önkormányzat kialakítását. Elengedhetetlen tehát a csoport- és az általános társadalmi érdekek összehangolása. Érthető, miért szükséges harcolni nemcsak az „önállószkodás“, hanem a bürokratikus-központosító torzulások ellen is. Csakis így érhető el a szövetkezeteknek az egységes szocialista népgazdaságba történő bekapcsolása, így akadályozható meg az önkormányzat gyengülése. Bár az említett torzulások ma egyre ritkábbak, mégis előfordulnak, és megzavarják a szövetkezet demokratikus fejlődését. A gyakorlatban tehát mindkét végtet el kell kerülni. Nem képzelhető el egészséges viszony a szocialista állam és a szövetkezet között, ha az mtsz az államérdek, az össznépi érdek ellen működik, de akkor sem, ha az állam — igazgatási szervei révén — „dirigálni“ igyekszik a szövetkezeteknek. Az állam és a szövetkezet viszonya mindenekelőtt gazdasági vonatkozásban fejeződik ki, hiszen az mtsz részt vesz a szocialista tervgazdálkodásban; esetenként éppen az önállóság és a tervszerűsítés helyes összehangolása jelent problémát.

Lényeges az, hogy az állam a gazdasági szabályozás eszközével irányítsa a szövetkezeteket a társadalmi érdek követésére, és hogy az mtsz vezetői megtalálják érdekeik és az össznépi érdekek összehangolásának útját. Ez a szövetkezet gazdasági-szervezeti önállóságának helyes értelmezése.

A szövetkezeti demokrácia sajátos jellemvonásai

Szocialista viszonyaink között a demokratikus fejlődés a gazdasági egységek minden kategóriájára, minden állami és társadalmi szervezetre egyaránt jellemző. A megvalósulás módja azonban esetenként változik, sajátosságokat mutat.

Az mtsz-ek viszonylatában e sajátosságok mindenekelőtt abból fakadnak, hogy a tagok önkéntes egyesülése révén létrehozott különleges vállalatokról van szó. A tagság akarata magának a szövetkezetnek a létét is meghatározza, ami még inkább nyilvánvalóvá teszi, hogy a szövetkezeti élet bármely vonatkozásában a tagság — az alapszabályzatban előírt szervek révén — maga döntjön. E demokratikus úton érvényesíthető döntési jog pedig tágabb problémakört ölel fel, mint sok más gazdasági egység esetében; a tagok maguk döntenek a gazdasági tevékenység fő irányának meghatározása, a belső rendszabályok megállapítása, a munkajavadalmazási formák s általában a jövedelemelosztás tekintetében, az ügyvezető és ellenőrző szervek megválasztásában és sok más kérdésben. Mindebből következik tehát, hogy a szövetkezeti szövetségek vagy az állami szervek — a törvényben meghatározott esetek, keretek kivételével — nem szólhatnak bele (a szövetkezeti demokrácia megsértése nélkül) az mtsz belső ügyvezetésébe, nem foganatosíthatnak intézkedéseket olyan ügyekben, amelyekben döntési joga a tagságnak, a belső szerveknek van.

A szövetkezeti demokrácia megvalósulásának sajátos feltételei biztosítottak. Megfelelő szervezeti keretek között, mint például a brigádgyűlés vagy az ösztagságot felölelő közgyűlés, minden mtsz-tagnak megvan a lehetősége arra, hogy véleményét kifejtse, bármely személyt vagy belső szervet felelősségre vonjon, és szavazatával döntson a közösséget érdeklő kérdésekben. A gyakorlatban nemegyszer e lehetőségek és gyakorlati érvényre juttatásuk között hiányzik az összhang, ami azzal magyarázható, hogy a külső szervek vagy a belső vezetők nem adnak lehetőséget a vélemények kifejtésére, a felmerülő kérdések megvitatására, ily módon fékezve a demokratizmus kibontakozását. E jelenségek és a vétkes személyek ellen a legnagyobb szigorral és következetességgel kell fellépni. Ez mindenekelőtt a tagság dolga, s meg is teszi, ha képes rá, ha megvan benne a tudatosságra alapozott erő, hogy éljen a törvény adta lehetőségekkel. A tagság kizárólagos döntési jogának és akaratának tiszteletben tartása nemcsak azért szükséges, mert azt a szövetkezeti demokrácia elve megkívánja (bár ez egymagában is lényeges követelmény), hanem azért is, mert ez az akarat és döntési jog a helyi lehetőségeket és a tagok képességeit tükrözi vissza.

Az említett demokratikus lehetőségek és a gyakorlat között esetenként keletkező úr a tagság egészének és minden egyes tagnak a magatartásával is magyarázható. Akarni és tudni kell élni a demokrácia adta lehetőségekkel; a tagoknak meg kell érteniük, tudniuk és érezniük kell, hogy ők az mtsz gazdái, hogy csakis tőlük, a munka és az ügyvezetés iránti magatartásuktól függ a szövetkezet egészének, valamennyiüknek a jóléte. Igényesnek, elvszerűnek és következetesnek kell lenniük mind a maguk választotta vezetőkkel, mind pedig önmagukkal szemben. Ez, véleményem szerint, a szövetkezeti demokrácia megvalósulásának legalapvetőbb követelménye.

Lényegében tehát csakis a szövetkezeti demokrácia tudatos és következetes megvalósításával érhető el a szövetkezetek gazdasági-szervezeti megerősítése és sokoldalú fejlesztése. Ehhez azonban az is szükséges, hogy az mtsz maga egyre többet tegyen tagjaiért, a szövetkezeti vezetők pedig ne feledkezzenek meg arról, hogy a gazdaság nemcsak termelővállalat, hanem egyben társadalmi szervezet, amelynek hivatása a tagság termelőmunkán kívüli élete számtalan vonatkozásának megszerzése is, a szövetkezeti falu általános felemelése az urbanizálás útján. Erre számtalan lehetőség van, csak ki kell aknázni őket kezdeményezéssel, hozzáértő tevékenységgel. Ez pedig nem minden esetben a tagság lelkesedésén, hanem gyakran a hozzá nem értő, felső utasításokat váró, tehetetlen szövetkezeti vezetők felületes

magatartásán múlik. A tapasztalat azt mutatja, hogy — bár a demokrácia a nép uralmát jelenti a népért — nem ritka a hatalmával visszaélő vagy hozzá nem értő szövetkezeti vezető, s ez nagymértékben kihat a szövetkezeti életre, az egész falu közösségének demokratikus fejlődésére.

Az ilyen jellegű magatartás káros következményeit lemérni és számokban kimutatni nem mindig könnyű. De még így is gyakran nyilvánvaló az összefüggés, hiszen a gyakorlat igazolja, hogy abban az mtsz-ben, ahol a vezetés demokratikus alapokon nyugszik, ott a tagság anyagi érdekeltsége megvalósul, minden termelésben részt vevő tag megfelelő javadalmazásban részesül, normális mederben folyik az egész belső gazdasági és társadalmi élet, mindenütt jók az eredmények. Ilyen szövetkezetünk sok van, s efelé fejlődnek a többiek is. Sajnos, ma még olyan szövetkezeteink is vannak, amelyekből mindez hiányzik, bürokratikus, adminisztratív intézkedésekkel igyekeznek vezetni a gazdaságot, hanyagság jellemzi az egész belső életet. Az ilyen gazdaságokban a termelési eredmények sem kielégítőek.

A belső demokratikus igazgatás önállósága és hatékonysága fékezőinek nincs helyük a szövetkezetekben. Az elmondottakból szükségszerűen következik: megfelelő intézkedéseket kell foganatosítani avégett, hogy a termelőszövetkezetek gazdasági és szervezeti önállósága teljes mértékben érvényre jusson, mindenekelőtt a termelés irányának megválasztásában, a bővített újratermelés egész folyamatának megszervezésében. Ez feltétlenül szükségessé teszi a közös gazdaság belső mechanizmusának módosítását is azoknak az intézkedéseknek megfelelően, amelyeket pártunk IX. és X. kongresszusának határozatai alapján az utóbbi években foganatosítottunk.

A termelőszövetkezetek szervezeti felépítése a mindenkori jogi szabályozásban érvényesülő elvek és megszabott keretek között is egymástól eléggé eltérő, változatos lehet, ami a gazdaság termelési profiljától, a gazdálkodás irányától, a helyi sajátosságoktól és sok más tényezőtől függ. Annál fontosabbak azonban a jog talajában gyökerező közös ismérvek, amelyek az öngazgatással járó funkciók sokaságában az általánosan, mindenütt érvényesülő rendet határozzák meg. Ezt a célt szolgálja a szövetkezeti demokrácia, amelynek állandó fejlesztése méltán áll pártunk és államunk érdeklődésének középpontjában és kerül fokozatosan a tudományos kutatás előterébe. Nyilvánvaló, hogy a fejlődés jelenlegi szakaszában minden eszközzel erősíteni, mélyíteni kell a szövetkezeti demokráciát. A szövetkezeti mozgalmat irányító párt-, állami és szövetségi szerveknek, valamint a szövetkezetek választott szerveinek, az egész szövetkezeti tagságnak mindent el kell követnie a szövetkezeti demokrácia tiszteletben tartásáért. Tökéletesíteni kell a belső öngazgatást, növelni a közgyűlés — mint legfelső szerv — szerepét, be kell vonni a tagokat a belső ügyvezetésbe.

Fontos feladat, hogy a szövetkezeti közgazdászok, jogászok, gazdasági szakemberek és a tagság egésze megismerje a szövetkezeti demokrácia elméletét; ezt helyes alkalmazása is megköveteli. Elengedhetetlen, hogy a szélesebb hatókörű politikai és gazdasági vezető funkcionáriusok magukévá tegyék és következetesen alkalmazzák a szövetkezetekre vonatkozó szabályokat, különösen a szövetkezeti demokrácia összetevőit. A szövetkezés, főleg a mezőgazdasági termelőszövetkezés, és annak eredménye mindnyájunk közös ügye.

LUPÁN ERNŐ

Hát az ember?

A szövetkezetben dolgozókat két nagy csoportra oszthatjuk. A tagok egy része állandó jelleggel dolgozik a szövetkezetben; ide tartoznak az állatgondozók, brigádosok, fogatosok, az irodában dolgozók, valamint a vezetőségi tagok. A mindennapos elfoglaltság, a megszabott időben elvégzett munka föltétlenül kihat az illető szemléletére. Az ebben a helyzetben levők megélhetését a szövetkezet kell hogy biztosítsa. Egy másik jelentős csoport a mezei munkát végzőké. Számukra a szövetkezet nem tud egész évben rendszeres elfoglaltságot nyújtani, és talán — mindenestre sok esetben — nem is igénylik a mindennapos elfoglaltságot. Fő jövedelmüket ugyancsak a szövetkezet biztosítja, azonban a szövetkezeti jövedelem sokszor nem kizárólagos alapja megélhetésüknek, ezt jórészt a háztáji gazdaság jövedelme és a szövetkezeten kívül vállalt alkalmi munkáért járó fizetés egészíti ki.

A két csoport megélhetésének alapja a szövetkezet; magukat szövetkezeti tagoknak, szövetkezeti gazdáknak tartják és vallják, e két csoport között azonban sok jelentős kérdésben, helyzetükből következően, felfogásbeli különbségek vannak — olyan különbségek, amelyek nemegyszer feszültséget okoznak a szövetkezeti tagságon belül a mezőgazdasági termelőszövetkezet egyik vagy másik szervezési, termelési kérdésével kapcsolatban.

A már említett két csoporton kívül meg kell említenünk a szövetkezeti tagságnak egy harmadik csoportját is. Ez megélhetésének alapját a szövetkezeten kívül teremtette meg, de alkalmilag — főleg csúcsidekben — szervezetten vesz részt a szövetkezet munkájában, részben azért, mert a család több tagja megélhetésének alapját a szövetkezet biztosítja, vagy mert még nem döntött véglegesen jövője felől, és nem számolja fel a szövetkezettel való kapcsolatát.

A mai faluban tagadhatatlanul sokan élnek — és nemegyszer fontos szerepet játszanak — olyanok is, akik a szövetkezettől véglegesen megváltak, és a termelés vagy társadalmi élet más ágaiban helyezkedtek el, de a falu továbbra is lakhelyükként szolgál, vagy pedig olyanok, akik különböző szakmai elfoglaltsággal máshonnan kerültek a faluba. Az utóbbi kategóriában elsősorban értelmiségiekre gondolunk: tanítókra, tanárookra, orvosokra, akik számára a falu szolgál munkahelyül, illetve lakhelyül. A mezőgazdasági termelőszövetkezet helyzete és jelentősége a faluban olyan nagy, hogy befolyásolja e kategória munkáját, magatartását is.

A szövetkezetek e sajátos helyzete, a tagság és a szövetkezet kapcsolatainak bonyolultsága föltétlenül kihat a szövetkezeti vezetés módszereire.

Az emberek tudatvilágának, egyéni tulajdonságainak, egymás közötti társadalmi kapcsolatainak nagy jelentősége van minden szervezett csoport tevékenységében, így a mezőgazdasági termelőszövetkezetében is. Ez emberi kapcsolatok kérdése döntő a szövetkezet életében; a vezetésben igényelt munkastílus az, ami — többek között — megkülönbözteti a szövetkezetet a termelés vagy a társadalmi élet egyéb ágazataitól.

Amint ismeretes, a párt X. kongresszusa általánosan kötelezővé tette a kollektív vezetés módszerét mind az intézmények, mind a vállalatok vezetésében. Ezt megelőzően az intézményekben és állami vállalatoknál az úgynevezett egyszemélyi vezetés volt az elfogadott módszer; ezzel szemben a szövetkezetekben mindig a közös vezetés módszere volt az egyedüli járható út. De ma is, amikor a kollektív vezetés társadalmi és gazdasági életünk egész területén általánossá vált, a vezetés módszerében, a munkastílusban lényeges különbség van az állami és a szö-

vetkezeti szektor között, sőt, a szövetkezeti szektoron belül is egészen sajátos helyet foglalnak el a mezőgazdasági termelőszövetkezetek.

A vezetéstudományban a műszaki fejlesztés és a matematikai módszerek tökéletesítése mellett mindinkább hangsúlyozzák a vezetés emberi vonatkozásait, az „emberi kapcsolatok” — a „human relations” — tökéletesítésének és elmélyítésének fontosságát.

A termelést emberek irányítják, emberek valósítják meg. A technika, bármilyen fokot érjen el, csupán segédeszköz; fejlesztésének és tökéletesítésének tudatában és ismeretében hangsúlyoznunk kell: ha nem teremtjük meg a megfelelő emberi kapcsolatokat, akkor a technikai felszerelés mit sem ér. Különös fontosságúnak tartom e kérdést hangsúlyozni, mert termelőszövetkezeteink életében nemegyszer találkozunk negatív jelenségekkel, s ezek majdnem egyedüli oka az emberi kapcsolatok kérdésének lebecsülése, az embernek mint személyiségnek, mint vezetőnek vagy akár végrehajtónak a figyelmen kívül hagyása.

Az emberi kapcsolatok kérdését és fontosságát a vezetésben először E. Mayo amerikai társadalompszichológus dolgozta ki az 1930-as években. Vizsgálatai során az emberi tényező szerepének feltárásával a termelés olyan oldalaira hívta fel a figyelmet, amelyeket előtte figyelmen kívül hagytak, és a legtöbb esetben nem is ismertek. Behatóan foglalkozott az emberi magatartás belső indítékaival, a dolgozó embernek a munkatársaihoz és feletteseihez fűződő viszonyával. Megállapításai szerint szoros kapcsolat mutatható ki az ember társadalmi környezete és munkájának eredményessége között. Azóta a vezetéstudomány általánosan elfogadta és világszerte magáévá tette azt a megállapítást, hogy az ember csak munkájával elégeitheti ki a társadalmi érvényesülés iránti igényét, s így munkája eredményességében *munkahelyi megelégedettsége a döntő tényező*.

A munkahelyi megelégedettségnek természetesen megvannak a maga feltételei. Ezek között elsőként említjük meg, hogy az ember tudatában kell hogy legyen saját munkája értelmének, éreznie kell személyének fontosságát, és ezzel kapcsolatosan teret kell kapnia személyisége kibontakoztatására, érvényesítésére.

Az elmúlt két évtized gyakorlata alapján nemegyszer volt alkalmunk tapasztalni a szövetkezeti vezetők fejlődését, hogyan sikerült lépést tartaniuk a szövetkezettel, a rájuk háruló feladatokkal. Munkájának és érdemeinek hivatalos elismeréseként több szövetkezeti vezető kapott magas kitüntetések. Nem egy közülük a nehéz feltételek között is sikeresen megállta a helyét, de a körülmények olyanok voltak, hogy nem lehettek látványos eredményeik és nem részesültek kitüntetésekben, ez azonban nem jelenti, hogy nem bizonyították be rátermettségüket és helytállásukat.

E. Mayo egy másik fontos megállapítása, hogy a dolgozó ember nem elszigetelt személy; magatartását, munkája indítékait, következképpen munkája eredményességét is az a csoport határozza meg, amelyhez tartozik, ezért a munkahely vezetőjének mindig számolnia kell döntései és intézkedései hatásával. E megállapítás különösen fontos a mezőgazdasági termelőszövetkezet gyakorlatában, ahol nemegyszer volt alkalmunk látni egy-egy helyes döntés pozitív következményeit, ugyanakkor többször megfigyelhetünk valamely elhamarkodott, kellőképpen át nem gondolt vagy a helyzet sajátosságait figyelembe nem vevő döntések káros következményeit, egyes munkacsoportok elutasító magatartását az ilyen intézkedésekkel szemben.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a vezetés egyik fontos funkciója a tagokkal fenntartott *állandó dialógus*. Mind az elnöknek, mind a szakvezetőknek állandóan eleven kapcsolatot kell fenntartaniuk a tagsággal. E kapcsolatok

kétoldaliak. Az egyik oldal: a tagok kívánságai. A mezőgazdaság szövetkezeti átalakításával kapcsolatban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy beiratkozása alkalmával a tag a szövetkezetnek minden ellenszolgáltatás nélkül átadta földjét, állatai egy részét, mezőgazdasági felszerelését.

A szekér és az ígás állat azonban nemcsak a mezőgazdasági munka eszköze, hanem közlekedési és szállítóeszköz is. A falusi élet szükségletei olyanok, hogy a tagnak nemegyszer szüksége van közlekedési és főleg szállítóeszközökre; építkezéshez, malomba őrölni valót vinni, tűzifát hazaszállítani. A tag úgy érzi — és tegyük hozzá: joggal —, hogy ha ilyen szállításokra van szüksége, a szövetkezethez kell fordulnia, amely meghatározott feltételek között köteles számára segítséget nyújtani. A tagnak ezeken kívül egyéb személyi, illetve családi problémái is lehetnek, melyek megoldásához a szövetkezet segítségét kéri. Az általános jó atmoszféra fenntartása szükségessé teszi azt, hogy a lehetőségek keretein belül a tag ilyen természetű kéréseit is teljesítsék.

A személyi problémákon kívül, melyek fontosságát nem győzzük eléggé hangsúlyozni, a másik fontos kérdéskör termelési vonatkozású; itt is szükséges a tagság és a vezetőség közötti állandó dialógus fenntartása. A kapcsolat lehetősége többféle; a szövetkezeti munka jó menete megkívánja az összes lehetséges utak és kapcsolatok fenntartását és ápolását. A termelés bizonyos kérdéseiben a tagság konzultálása szervezett formában a brigád, a farm megbeszélésein, valamint a szövetkezeti közgyűléseken történik. Szervezett konzultációkon kívül azonban kisebb fontosságú kérdésekben helyes és indokolt a tagok egyéni véleményét is kikérni. Az egyéni konzultációk és megbeszélések kétféle szempontból, mégpedig gyakorlati termelési és lélektani szempontból hasznosak. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a tagok maguk is gazdaemberek, akik jól ismerik a szövetkezet határát, nagy részük figyelemre méltó termelési tapasztalatokkal rendelkezik, és hasznos tanácsot tud adni a vezetőségnek. Az egyéni konzultáció után a vezetőnek saját tapasztalatai és ismeretei alapján kell eldöntenie, hogy milyen mértékben veszi figyelembe a kapott javaslatot. Nem egy vezetőtől hallottam, hogy ilyen alkalmakkor igen hasznos és eredményesen felhasználható információt vagy javaslatot kapott.

Az egyéni konzultációk pszichológiai hatása sem lebecsülendő. Amikor a vezető szóba áll a taggal, kikéri véleményét és bizalmasan beszél vele a vezetés egyes problémáiról, akkor növeli annak személyi önérzetét, ugyanis a tag érzi, hogy ismereteinek, tapasztalatainak fontosságát tulajdonítanak, s ez döntő tényező a szövetkezeti munka eredményessége szempontjából.

Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy ilyen természetű konzultációkra állandóan és tömegmérétekben nem kerülhet sor, hiszen a tagság nagy részének egyéni meghallgatására a vezetőknek nincs fizikai idejük sem. Tudnunk kell azonban, hogy a tagság döntő többségének nincs is ilyen igénye; de az a tudat, hogy ha volna mondanivalója, készséggel meghallgatnák, föltétlenül hozzájárul a tag társtulajdonosi érzületének erősítéséhez. Mindez annál is fontosabb, mert a múltban, amikor a szövetkezetek kisebbek voltak, termelési szerkezetük még jellegzetesen kisparaszti maradt, s a tagság jelentős része bármikor végezhetett az elnök vagy brigádos munkáját.

A nagyüzemi termelés körülményei között a szövetkezeti vezetés is egyre bonyolultabbá válik, mind több és több információra, ismeretre van szükség. Az elmúlt évek folyamán a tagság között is differenciálódási folyamat indult meg, és ma már a vezetők olyan szervezési, pénzügyi, adminisztratív, valamint műszaki ismeretekkel rendelkeznek, amelyekről a múltban a gazdálkodó parasztember tá-

vol állott. A tagság tömege ezeket az ismereteket időközben sem sajátította el, és nem is tud eligazodni a vezetéssel kapcsolatos, gyakran bürokratikus úthálózatban. Ennek következtében kialakult egy specializált réteg; a tagság döntő többsége ezzel szemben már nem ismeri ki magát az összes kérdésekben, és ha a vezetők nem ápolják a szoros kapcsolatokat a tagság tömegével, nem szorgalmazzák az egyéni vagy kisebb csoportokon belüli megbeszéléseket, akkor elkerülhetetlenül megindul a vezetők és tagok közt az elidegenedés folyamata, amely előbb-utóbb károsan mutatkozik meg a szövetkezet életében és termelési eredményében.

A szövetkezetek és a tagság emberi kapcsolatainak elemzésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül az utánpótlás, az ifjúság kérdését. Nem egy szövetkezetben az ifjúság távol tartja magát a mezőgazdasági munkától, más irányban keresi érvényesülését. Ez a folyamat jórészt egybeesik a társadalmi fejlődés fő irányvonalával, és nem jelentene különösebb problémát, ha nem volnának olyan szövetkezetek, ahol a fiatalság egyáltalán nem vesz részt a mezőgazdasági munkában. Fölvetődik a kérdés: ha ez az irányvonal nem változik meg, mi lesz 10—15 év múlva, amikor a mezőgazdaságban jelenleg dolgozók kiéregsznek?

A falusi általános iskolák tananyagában jelentős súlyuk van a mezőgazdasági szakismereteknek; ilyen vonatkozású szakmai előkészítésben tehát nincs hiány, mégis azt tapasztaljuk, hogy a nyolc osztályt végzett fiatalok többsége nem óhajt a mezőgazdaságban dolgozni, és a tízosztályos általános oktatás bevezetésével ez a tendencia bizonyára erősödni fog.

Tény az, hogy a mezőgazdasági munka minden gépesítés ellenére egyelőre még sokat megőrzött régi, bizonyos mértékben primitívnek nevezhető jellegéből, ami nem hat vonzólag a fiatalokra. Ezek a tünetek idővel megszűnnek. A mezőgazdasági munkaerő utánpótlása azonban semmi esetre sem lehet spontán folyamat. Atfogó jellegű szociológiai tanulmányokra volna szükség annak eldöntésére: milyen intézkedések, munkafeltételek szükségesek ahhoz, hogy a mezőgazdasági termelés vonzóvá váljék a fiatalság számára. Egyetlen példát szeretnék megemlíteni. Legutóbb a szecselevárosi (Brassó megye) szövetkezetben járva azt tapasztaltam, hogy ez a szövetkezet a betanított ipari munkások átlagjövedelménél nagyobb jövedelmet biztosít. Arra a kérdésemre, hány 30 éven aluli fiatal férfi dolgozik a szövetkezetben, mégis azt a választ kaptam, hogy három. Közülük egyik sem dolgozik sem az állattenyésztésben, sem a növénytermesztésben. E jelenség okait kutattam. A vezetőség véleménye megoszlott. Egyesek úgy vélték, hogy a társadalombiztosítás és a nyugdíjrendszer különbsége az, ami az ifjakat arra bírja, hogy kisebb fizetésért is ingázzanak ahelyett, hogy otthon a szövetkezetben dolgoznának. Mások — szerintem meggondolkoztató — véleménye az volt, hogy a 30 éven aluli fiatalokat nemigen foglalkoztatja sem a társadalombiztosítás, sem a nyugdíj kérdése, hanem inkább a munkakörülmények és a szabad idő. A szecselevárosi szövetkezetben kampány-időben szokásos a „látástól vakulásig“ való munka, és kedvező időjárás esetén ilyenkor nincs sem vasárnap, sem egyéb munkaszünet. Márpedig itt a fiatalság hozzászózott, hogy vasárnapként kirándulni menjen a hegyekbe, estéjét pedig szórakozással töltsse. Igaz, hogy a munkaerő ilyen intenzív felhasználása részben a munkaerőhiány következménye, de minden valószínűség szerint szervezési megoldásokkal meg lehetne találni a módját annak, hogy az ifjúság jogos szórakozási igényét kielégítsék.

Az utóbbi év párthatározatai és kormányintézkedései, melyeknek hatása már most is érezhető, a jövőben minden bizonnyal jótékonyan befolyásolják majd a mezőgazdasági szövetkezeti dolgozók életszínvonalát. A gyermeksegély, valamint a társadalombiztosítás kiterjesztése a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagságra, a

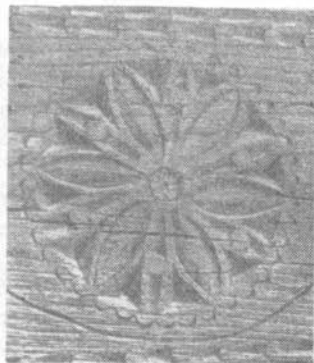
maximális adókulcs felemelése évi harmincezer lej jövedelemre, mindezt megelőzően pedig a szövetkezeti nyugdíjak fölemelése már növeli és a jövőben még inkább fokozza a szövetkezettel mint munkahellyel való megelégedettséget. Az érdekeltégi és munkadíjazási rendszer javítása, a globális akkord és a garantált javadalmazás általánosítása máris hozzájárult ahhoz a felfrissülő munkakedvhez, melynek jelenleg tanúi vagyunk a mezőgazdaság szövetkezeti ágában.

A munkahelyi megelégedettség problémája alapos tanulmányozást kíván a szövetkezetben dolgozó szakemberek esetében is. 1962-ben, a szövetkezeti átszervezés befejezésekor — hogy minden egyes szövetkezet számára legalább egy szakembert biztosítsanak — kötelező kihelyezésekre került sor. Sok esetben nem vették figyelembe az illető szakemberek családi helyzetét, egyéni vágyait. Azóta kilenc esztendő telt el, s gyakorlatilag és szám szerint megoldódott a szakemberhiány. A munkahelyével elégedetlen szakember ugyanis ahelyett, hogy a szövetkezet termelésének föllendítésén munkálkodna, azzal van elfoglalva, hogyan változtasson munkahelyet, és ilyen irányú kérésével állandó ostrom alatt tartja azokat a szerveket, amelyekről helyzete függ. A munkahelyével elégedetlen szakember csak formálisan végzi kötelezettségeit. Ez annál nagyobb baj, minthogy a szakember munkája alapján véve ellenőrizhetetlen, csupán a fizikai jelenléte ellenőrizhető és az, hogy idejében átadta-e a jelentéseket, ez pedig munkája értékének és hatékonyságának alig 5—10%-a. Az a szakember, aki jól érzi magát munkahelyén, aki jól megérti magát a szövetkezet tagjaival és szem előtt tartja a szövetkezet jó előmenetelét, egy-egy ötletével több tíz-, sőt nem egy esetben több százezer lej jövedelemtöbbletet hozhat.

A szövetkezeti szakemberek ilyen természetű segítségét sok szövetkezeti vezetőség értékelte, s végrehajtotta a párt Központi Bizottságának azon utasításait, amelyek a kihelyezett szakemberek élet- és munkakörülményeinek megjavítását szolgálják. Ugyanakkor azonban jelentős számú az olyan szövetkezet is, ahol lebecsülték a szakemberek szerepét, és nem biztosítják minimális életfeltételeiket sem. Ilyen körülmények között a szakemberek munkájának eredményessége is sok esetben megkérdőjelezhető.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben hatalmas lehetőségek rejlenek még, mozgósításukhoz azonban föltétlenül szükséges a tagság és a vezetőség megfelelő hozzáállása. Ennek alapfeltétele az emberi kapcsolatok megjavítása, hogy minden egyes szövetkezeti tag valóban társtulajdonosnak érezze magát, s ne csak fizikai erejével, hanem tapasztalatával és akaratával is a szövetkezet fejlesztésén munkálkodjék.

König Miklós

Mérai kapurózsa

Az ember mégis hisz

Voltam úgy paraszt, hogy halvány reményem sem volt a föl-szabadulásra vagy az elmenekülésre. Született ösztönök vagy látott idegen világok a szabad és a méltó emberség vágyát oltották szívembe, s minden, ami paraszt világomban körülvett, lázítóan az ellenkezője volt ennek: meg kellett tagadnom ezt a világot.

Voltam úgy paraszt, hogy a menekülés útjára bocsátott apám, s csak azt az óhajtását küldte utánam ki nem mondott szavakkal, hogy ne legyek hűtelen és térjek vissza, ha szükség és alkalom lesz rá. Minden sejtemben vittem a paraszt terheket, de szomjas emberséggel nyitlam ki a szabadabb világ tudománya előtt. Tárult az út, hogy tagadjam meg paraszt véreimet, és higgyem el, hogy nekem lehet a hátukra emelkedni, de nekik ott kell maradni, ahol vannak, mert ez az Isten és az ember legbölcsebb törvénye. Fölgyűjtöttem ezt a hidat magam előtt, és nem menekültem.

Voltam úgy paraszt, hogy beomlott lélekkel futottam a lázadók táborába, és az ő lázadó beszédjeikben kerestem a sorsunk nyitját és a szabadulás törvényeit. Elkapott a harci hevület, és tagadásukban a magam tagadását ismertem föl, s azt hittem, hogy azt a világot akarják, ami az én szívemben él. A harc meddősége és a vágyak kietlensége megállított ezen az úton.

Tagadtam a paraszt sorsot, nem menekültem a kínált úton és nem fogadtam a legbölcsebbnek látszó lázadás támaszát, de az embereket, akik parasztok, sohasem tagadtam meg. Unszoltak és elvárták tőlem, hogy fussak, és elszaggatva a tenger szálakat, belőlem legalább legyen szabad ember. Ők viszont sokszor elhagytak. Amikor azt hittem, hogy igyekvő véreimmal együttesen teszünk egy lépést fölfelé, akkor fordultak el tőlem, amikor legközelebb voltunk a pillanathoz, mert okos urak többet ígértek, és a szándékomat nagyon veszedelmesnek látták.

Mégis hiszek. Tagadom a paraszt sorsot, és hiszek az emberben, aki paraszt.

Nem szabad parasztnak maradni. Kevés és méltatlan ez a sors, akkor, amikor út nyílik rá, hogy más legyen belőle, és minden vágy megvan arra, hogy kövesse is az ember ezt az utat. Akkor sem szabad parasztnak lenni, ha azt mondják, hogy ez a legigazabb állapot a világon, és akkor sem, ha azt akarják elhíttetni, hogy nem lehet másképpen ez a világ.

Nem szabad menekülni. A futás sem a menekülön, sem az elhagyotton nem segít soha. Feszüljön csak a tagadás és buzogjon csak a vér, emelkedésre így lesz majd elég erő valaha.

Nem lehet parasztországot építeni. Ha egyszer paraszt egy ország, akkor ott épp olyan naptalan az ég, mintha fölötte volna egy másik, amelyik elveszi tőle a fényt. Az építés és a szabadság ott kezdődik, ahol a világ nem paraszt.

De hiszek az emberben, aki paraszt. Hiszem, hogy paraszt emberekkel lehet országot építeni. A lázadások szüntelen sora megtanított arra, hogy ok van itt a tagadásra, és ugyanezek az okok a hitnek is elég támasztékai. Hiszem azt, hogy az az emberfajta, amely épségkibirta a sötétben lappangás századait, képes arra is, hogy romlatlan ösztönrel építsen akkor is, ha napvilágra kerül.

Amikor felsőiskolás koromban gyakorta együtt szorgoskodtam apámmal a mezei munkában, urak és parasztlak egyformán megütözve kérdezték tőlem:

— Mi akarsz hát lenni tulajdonképpen?

— Én nem akarok úr lenni — tagadtam és állítottam akképpen.

— Szóval paraszt — vették tudomásul a kérdezők, és értetlenül mentek tovább.

Akkor nem értettem még: a világot tagadtam, amely úr és paraszt, s embernek törekedtem, aki túl van ezeken.

Részlet Erdei Ferenc *Parasztlak* című, 1938-ban megjelent könyvéből

Mohi Sándor:
Leányportré

GONDOLATOK A FALUSI CSALÁDRÓL

Tarka szoknyák lobognak a széles lécsípőkön, szalmakontyokra kötött babos kendők hessegtetik a magra éhes madárhadat. Új szokás született volna ebben a Küküllő menti községben? Vagy csak én nem láttam még takaros asszonyságnak öltöztetett madárijesztőket? Igaz lehet egyik is, másik is: nem ez a fontos. Felötlik bennem a kérdés: vajon ezek a csőszmenyecskék nem egy újfajta matriarchátus szimbólumai?

A nagy változások nemcsak a falu társadalmának struktúráját változtatták meg (erről olvashattunk eleget), hanem a családon belül is felbomlott a régi rend. Amilyen mértékben a történelem elgereblyezte a vagyonon alapuló különbségeket, úgy szűnt meg a „gazda“ mindenhatósága is. Az agrártársadalom legkisebb egysége nem az egyén, hanem a család, amelyben — annak idején — a munka, az elosztás, elhelyezkedés, magatartás kérdéseiben legtöbbször fellebbezhetetlen ítéletek születtek. Ebben a zárt, termelésre berendezkedett kisközösségben a gazda nemcsak a mező, szántó vagy az állatok sorsa felett döntött, ő irányította a családtagok jelenét, jövőjét is. Ő tudta legjobban, hol, mikor kell vetni, kaszálni, mikor érett be az aratni való, tőle és mellette tanultak a fiak, s ha különváltak, jussként ő adta mindazt, ami egy parasztgazdaság megalapozásához elengedhetetlenül szükséges. A termelészövetkezet „megszabadította“ ezektől a gondoktól, vagy mondhatnók: könnyebbekkel cserélte fel. A legdemokratikusabb üzemvezetés mellett is az *egyszerű* tagra eső gond és felelősségrész aránytalanul kisebb, mint amennyit egyéni gazda korában családjáért viselnie kellett. Mert nem lesz kevesebb az osztalék, ha két-három napra éppen aratáskor betegszik meg. A munkát elvégzik mások, nem vesztet kárba egész évi fáradsága, a család nem marad kenyér nélkül. Az elveszett munkanapoknak megfelelően — legrosszabb esetben — néhány kiló terménnyel kap kevesebbet.

A családok többsége ma már nem akarja a hagyományos mezőgazdasági munkára nevelni gyermekét. Tudják, hogy a szakosodás a modern mezőgazdaságnak is feltétele. A falusi család a szövetkezetesítés előtt elsősorban termelészervezet volt, ez határozta meg egész tevékenységét. Napjainkban egyre érezhetőbben a fogyasztás közösségévé alakul át, s nem a pusztá megélhetésért, a még több földért, állatért küzd, hanem az életnívó állandó emeléséért, a tartós fogyasztási cikkek bőségéért. Kell az új ház, a városias berendezés, a rendes ruha, rádió, tévé. Megnőttek az igények? A lemaradást kell gyorsan behozni. Gyorsabban, mint ahogy azt a termelészövetkezeti jövedelem biztosíthatja. A szövetkezetnek munkaerőre volna szüksége, nagyobb beruházásokra, a tagság nagyobb osztalékot akar, s egyesek, ha érdekeik úgy kívánják, nagyobb pénzbeli jövedelemért a legnagyobb dologidőben is otthagyják a földet. Új házak épülnek, egész utcasorok, nem újság már a személygépkocsi sem, csak éppen nem a határon veri a port, a korai felkelőket dudaszó sürgeti a munkába. Félábrával kint, félábrával bent.

Amíg a férfi munkaerő egy részét kiszorítja a gép vagy elcsábítja a nagyobb jövedelem, és a felgyülemlett, apáról fiúra szálló tapasztalatot, szorgalmat lassan a szaktudás, az okos munkaszervezés váltja fel, elbokrosodnak az otthon maradt „gazdasszony“ teendői. Régebben is az övé volt a ház, az asztal, az ágy minden gondja, munkaidőben ott volt a mezőn, végezte azt, amire erejéből futotta. A kapa, a gereblye, a sarló igazán csak az asszony kezében állt jól, akár a foldozni való nadrág vagy a mosogatórongy. A családon belüli munkamegosztás határai még ma sem mosódtak el, és ha a kényszer nem diktál mást, nem kontárkodik egyik a másikéba. Nos, ami hagyományosan asszonymunka volt, azt ma is asszonyok, leányok végzik el. Ők irtják ki a gyomot a búzatablákból, kapálnak a gépek után, ültetik-szedik a krumplit, törik a kukoricát, tehenet fejnek. Tíz-tizenöt nő mellé elég egy férfi (nem is jut több), a nehezebb munkára, vagy vezetni, irányítani. A munkaigényes mellékgazdaságok fejlesztésével, bővítésével éppen a könnyűnek mondott (tehát asszonymunkának való) munkahelyek szaporodtak meg. A kertészet, a gyümölcsös sok gazdaságban a legfontosabb pénzforrások egyike, a befektetés is itt térül meg a leggyorsabban. Mindezek mellett több időt, munkát, ideget követel a család, a gyermekek nevelése, gondozása, a ház rendben tartása; változatosabbá, munkaigényesebbé vált a mindennapi ételek elkészítése is.

Az asszony őrzi a házat, tartja össze a családot, csak az ő ajkáról hallhatsz elfelejtettnek hitt népdalt, népmesét. Az asszony osztja be a pénzt, ő jár piacra, ő vásárol a családnak, mert ő tudja legjobban, kinek mire van szüksége. Ő az, aki nem hagyhatja el a falut anélkül, hogy ne bomlana meg a családi fészek. Az asszony csak a gyermekekkel, a rászoruló öregekkel mehet, költözhet. A férfi vonatra ülhet hétfőn és megjöhet szombaton este, az asszonymunka haza kell szaladnia a mezőről, hogy gyermekének ebédet főzzön. A falusi kenyérsütődék, óvodák, napközis megszervezése, a tojás-, tej-, zöldségátvevő központok közelsége a mezőgazdaságnak nagyon szükséges munkaerő felszabadítását jelenti.

A falusi lányok nehezebben hagyják el a szülőhelyet, s ha elmennek is, a visszatérés gondolatával kelnek útra. Egyedül nem mehet, nem engedí a család, az ismeretlentől is félnek, legalább annyira, mint a falu szájától. Csak kitaposott úton indulhat el, rokonhoz, családi ismerőshöz, barátokkal vagy barátnők után. De munkavállalási lehetőségei sem hátráltak. Persze, más a helyzet, ha női munkaerőre alapozó gyár, üzem van a faluhoz közel vagy könnyen elérhető távolságban.

Háztartási alkalmazottnak, „cselédnek“ szegődni ma már ott sem „divat“, ahol valamikor szinte kötelező szokás volt. De ha mégis elmennek néhányan, inkább a világgal való ismerkedés vágya, mint az anyagi kényszer készíteti őket. Akkor aztán minél messzebb, minél nagyobb városban keresnek maguknak helyet, ahol tarkább, zajosabb, érdekesebb az élet.

A lányok többsége otthon marad, sok esetben éppen ezt követeli tőle a család érdeke is. Vigyázni kell a kisebbekre, segíteni az anyának s nem utolsósorban jó, ha a családból valaki a termelőszövetkezetben is dolgozik, így legalább nem kerülhet veszélybe a nagyon értékes háztáji sem. A férfi vagy a férfiak a pénzt hozzák, az otthon maradt asszonyok,

lányok pedig megtermelik az évi kenyeret, húst, zöldséget. Így oszlik meg a fogyasztóvá vált falusi család.

A lányok osztoznak anyjuk sorsában, ha jövőjükre nézve nem tartják is egyedüli lehetséges életformának. Ez nem jelenti azt, hogy nem szívesen mennek városra férjhez, de ritkán vállalják a munkatelepről munkatelepre költözködést, a bizonytalanságot, a fixből való megélés szigorát. Otthon sok és állandó a munka, de van kire támaszkodni, ha utolér a baj. Túrelmetlenek, s ez nagyon sok esetben indokolt. A termelőszövetkezetben nem győzik a munkát, s ha már megvan az új ház, a városi berendezés, nem értik, hogy a férfiak miért mennek el. Unatkoznak? Fiatal éveiket féltik? Ha esténként összegyűlnek, tíz-tizenöt lány között alig akad egy-két legény, azok sem a javából valók. Ha a művelődési otthonban megszólal a zene, leány leányt kér táncra; a harmadik, negyedik faluba is elmennek bálózni, ha remény van arra, hogy ott akad hozzájuk való társ. Gond a férjhez menés, a párválasztás. Az anyák példájából tudják, hogy a kétlakiság, az ingázás nemcsak nagyobb terheket ró az asszonyra, de nagyon sokszor magányosságra ítéli őket. Ez pedig nemegyszer súlyos következményekkel járhat. Az esti vagy a hétvégi együttlétet megzavarja a házastársak idegessége, fáradtsága.

A rendszeres pénzjuttatás, a nyugdíjak felemelése, a részes művelés bevezetése a termelőszövetkezetekben az ingázó férfiak érveit tépázta meg. Különösen azokét, akiket a biztos havi pénzkereset, betegségi-öregségi nyugdíj csábított az iparba, de továbbra is falun akarnak lakni, élni. A legtöbb termelőszövetkezetnek szüksége volna ezekre az emberekre, de csak akkor nyerheti meg őket, ha a termelőszövetkezet átalakítása, a gazdaság fejlesztése a szakosodás révén biztosítja, hogy mindenki megtalálja a maga „számítását“. Cél az, hogy üzemi érdek és családi érdek, nagyüzemi munkaszervezés és családi munkaszervezet úgy forrjon össze, hogy a falu otthona legyen azoknak, akiket köt a föld, akik örömet lelnek a fűhúzó záporokban, s nagyot kacagva ángyómnak nevezik a szoknyás madárijesztőket.

„Zsuzsi baba“
(köszvényesi népviseletben)

Emlék

Egyszer játék született . . .

*A völgy — az összecsukódó tenyér — megtelt köddel.
De látni szeretnénk a napot.
Fújunk, hadarunk karunkkal, kiáltunk,
s pattanunk föl, föl. Hiába.
De vágyakozásunk a napért oly nagy,
hogy óriások leszünk, akiknek válla is kiér a ködből.
Sorra vagy egyszerre meséljük, melyikünk mit lát.
Bizonygatunk, túllícitáljuk egymást.
A kacagásban is.
A csodalátásban mindig egymásra lelünk.
Az ölelésben.
A háziak legyintenek: — Fiatalság . . .
Azért elnéznek, és csak nagysokára hívnak reggelihez.
Az asztalnál alig vesszük észre, amint beles
a keresztút fonnyadt Krisztusa.*

Egyszer játék született . . .

HRISZTU BÁLINT

A telefon, a lány és a kagyló

*halló?!
itt
és mindenütt,
hamis a telefon,
szárazon remeg,
rezeg benne a hangom,
a hangod, az ő hangja
és a mások hangja is,
csak a távolság
csaló csökkentésére
használható . . . !*

halló!? halló?!

*van valahol egy tó,
fény tükör egén
gyönyörű lány
gyöngyen járja már
a táncot,
s a parton: egy kagyló,
fehér, morajló,
óriás hegyekből gyúrt
77 visszhangú —
higgyétek el
pontosan ilyen,
itt hordom
a szívem alatt; — — —*

*és az a jó benne:
hogy láthatatlan*

A román és a finn tenger partján

Kedves Gyulu fiam,
nekem már ma holnap
megnyílik a kapu,
a napos, a holdas.

Szeretném leróni
minden tartozásom,
mielőtt bemennék
azon a nagy kapun.

Épp ezért neked is
még be kell számolnom,
mit láttam, hogyan telt
Eforie-Nordon.

A tengerre azért
mentem, csontjaimat
hátha meggyógyítná
a fekete iszap.

S azért, mint mondám, hogy
hullámokat lássak,
mert az egyik versét
én Uno Kailasnak

nem t'om lefordítani,
míg saját szememmel
nem látom, hogy hányja
hullámit a tenger.

Elnéztem a tengert,
mit még sosem láttam,
kék és nyugodt volt a
nyári délutánban.

Másnap már a móló
köveit csapkodta,
fel-felcsapott árja
hatlábnyi magosra.

S jöttek a hullámok
egymás hegyén-hátán,
sírályok csüngtek a
levegő párkányán.

Láttam delfineket
úszni, hánykolódní,
mint Kerekes Géza
fekete disznói.

Újság volt, újhold volt,
ilyenkor a Földből
kiszakadt Hold helyén
a sírás előtör.

Mintha találkoznak
régi szerelmesek,
s felszakadnak bennük
a behegedt sebek.

Szép a tenger, fiam,
még ma is elnézném,
de nekem az ember
volt mindig az élmény.

Eforie-Nordon
is a székelly lányok
tetszettek vad Gyergyó-
ból és Szovátáról,

kik ott kiszolgálók
voltak, még emlékszem
ma is a Csintalan
Ildikó nevére.

Láttam hát a tengert
s benne a hullámot,
olyan fehér ár, mi
önmagára rárogy.

S ha fürdés közben ér
a tenger hulláma,
ugrani kell, mert az
embert odavágja.

A napos, a holdas
kapu mindjárt nyitva,
s Uno Kailas verse
nincs még lefordítva.

*Ki kell szabadítanom
így vagy úgy, akárhogy
a finn tengert már a
szavak rabságából.*

*Szélnek kell löknöm a
sok fehér hullámot,
hadd élvezzék azok
a szép székeley lányok.*

*Viháncoljanak csak
benne, mint a csikó,
gondolom, köztük lesz
Csintalan Ildikó.*

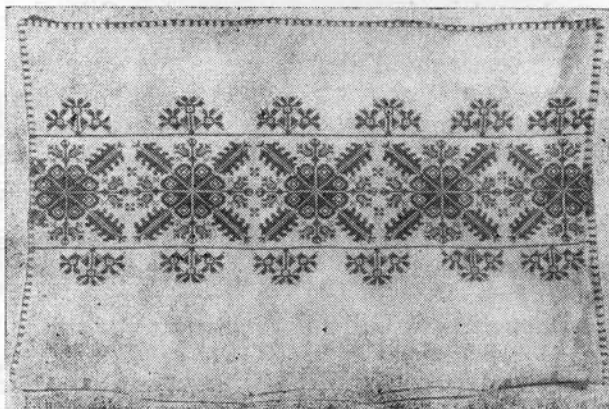
RADU CÂNJĂU

A pávák

Ősz csapkodja a jegenyefák lelkét

*És egyszercsak
meghalljuk magunkban a pávák
rikoltozását.*

Gelu Păteanu fordítása

Magyarórdi varrottas
(Csomafáy Ferenc felvétele)

KÖRNYEZET ÉS EGÉSZSÉG

Hazánk több mint húszmillió lakosságának 60 százaléka 2562 községben, illetve 13 149 faluban él, így a falusi környezet változásainak egészségügyi hatása nem különböz az ország általános egészségügyi színvonala tekintetében.

A szocialista nagyüzemi mezőgazdasági termelés kialakulása, a megváltozott tulajdonviszonyok megteremtették a lehetőséget arra, hogy a lakótelepülésen kívül kialakított korszerű gazdasági központok felépítésekor és a lakótelepülés továbbfejlesztésekor tekintettel legyenek a települések egész lakosságára, és megkezdjék a falvak korszerű rendezését. Hazánkban eddig 1430 község, ezen belül 4110 falu rendezési tervét készítették el az építések.

A falurendezéssel kapcsolatos egészségügyi kérdéseket a múlt év júliusában Bukarestben vitatták meg országos értekezleten a településegészségtan szakértői és a falutervezők. Megállapították, hogy a falurendezés megteremti a város és a falu közötti lényeges különbségek megszüntetésének reális lehetőségeit. A településegészségügyi vonatkozású különbségek között elsősorban a munkában és a munkakörülményekben mutató eltéréseket kell megemlíteni. A városi munkahely és a lakótelep nincs szerves kapcsolatban, bár a lakónegyedek szomszédságába telepített üzemek rontják a település környezetegészségügyi viszonyait. A városban lakó dolgozó számára a lakónegyed elsősorban a pihenés, felfrissülés és szórakozás helye. A városban dolgozó falusi viszont munkaidejének letelte után a kisebb-nagyobb távolságra levő lakóhelyére tér vissza, így kevésbé részesül a városi életkörülmények kedvezményeiből, és kénytelen elszenvetni az utazás fáradalmait.

A mezőgazdasági dolgozó számára a lakótelepülés és a sokszor változó munkahelyek távolsága gyakran igen jelentős, a közlekedés ritkán kielégítő. Az egynapi termelőmunkához szükséges terület nagy, és a gépesítés fokozásával még növekedik. A munkaidőt a termelés érdekei és az időjárás viszonyok szabják meg. A mezőgazdasági dolgozók — éppen munkájuk jellege miatt — nincsenek és nem is lehetnek megvédve az időjárás viszontagságaitól. A dolgozó paraszt számára a lakóház, a gazdasági épületek és környékük a pihenésen kívül a termelést is szolgálják. Ezek a különbségek óvatosságra intenek a lakótelepülések kialakítása és rendezése során, ha az egészségvédelem szempontjait is figyelembe kívánjuk részesíteni.

A város és falu közötti második lényeges különbség a közművesítés mértékében és színvonalában mutatkozik meg. A város és falu évszázados különválása éppen a civilizáció ilyen szerű vívmányainak hozzáférhetőségében mutatkozik meg legszembetűnőbben ma is.

A különbségek harmadik csoportjába sorolhatók a lakosság kulturális és mindennapi életszükségleteinek kielégítésére szolgáló intézmények hálózatában és azok színvonalában mutató jelentős eltérések.

Románia települési viszonyai, a települések szerkezete és jellegzetességei általánosan ismertek. A felszabadulás előtt mindössze 483 faluban volt villany, 13 községben vezetékcsatlakozás és csak néhány községben csatornázás. Falusi bölcsőde nem volt, az óvodák befogadóképessége a minimális igényeket sem elégítette ki, az

iskolák száma és állapota rendkívül kedvezőtlenül alakult. Falusi közfürdő, strand vagy sportpálya csak mutatóban akadt. A falusi házak több mint 70 százaléka fából és agyagból épült, mindössze 24,4 százalékanak udvarában állt ivóvizet szolgáltató kút, 29,3 százalékában pedig még árnyékszék sem volt.

A szocializmus építése során elért eredményeink jelzik a további fejlődés távlatát. 1969-ben már több száz községben működött ivóvízvezeték-hálózat vagy törpevízmű. A falusi vízvezeték-hálózat hossza meghaladta a 600 km-t, több mint 10 000 faluba vezették be a villanyt. Még nagy azonban a lemaradás a csatornázás terén, nem kielégítő a falusi szemét és hulladék gyűjtése, eltávolítása, a közterületek tisztántartása, a csapadékvizek elvezetése.

1965—70 között 260 000 ház épült falun. Az építkezéseknél a jó títustervek elle nére is általában a falusi kőművesek elképzelései érvényesülnek, de az új lakótelepülések kialakításakor sem járnak el mindig körültekintő gondossággal.

A falurendezés egészségügyi problémái

Falun a higiéniai problémák többsége a lakótelepülés és a termelési övezet kapcsolatában jelentkezik. A községfejlesztés alapvető egészségügyi követelménye a lakótelepülés és a termelési létesítmények szétválasztása, vagyis a mezőgazdasági üzemek megfelelő elhelyezése. A lakótelepülést és az üzemi épületeket külön kell választani, hogy megvédjük a lakótelepülést a gazdaság központjából származó ártalmaktól (por, bűz, légyinvázió, zaj), valamint az állatokról az emberekre terjedő fertőző betegségektől. Másfelől viszont a termények, különösen a nyersen fogyasztásra kerülő állati eleség tisztaságát kell védeni a lakótelepülésekről eredő szennyeződésektől. A távolság, illetve az az idő- és fáradságtöbblet, amely a gazdasági épületek megközelítéséhez szükséges, jóval kevesebb, mint az az előny, amelyet az egészség védelmében nyerünk.

A nagyüzemi mezőgazdasági termelésben egyre növekszik az árutermelés, főleg az élelmiszerek, ezen belül a nyersen is fogyasztható gyümölcsök és zöldségek mennyisége. Begyűjtésük, esetleg feldolgozásuk vagy tartósításuk, tárolásuk tiszta környezetben kell hogy történjék; ez alapvető követelmény, így óvhatjuk meg az élelmiszereket a fertőzéstől.

A gazdasági épületek megfelelő elhelyezése biztosíthatja a talajfelszín tisztaságát is. Sajnos, egyes helyeken a piszkos, trágyás udvarok talaján át néhány év leforgása alatt olyan mértékben szennyeződik a kutak vize, hogy fogyasztásra alkalmatlanná, esetleg veszélyessé is válik. Az Állami Egészségügyi Felügyelőség meggyőző adatokkal bizonyítja ezt, és kimutatja, hogy az 1000 méteres védőövezet sem mindig elegendő a talajvíz védelmére.

Nem részszől még kellő figyelemben az ember elemi higiéniai szükségleteinek kielégítésére szolgáló létesítmények megfelelő kialakítása sem. A gazdasági épületekben dolgozók ivóvizének biztosítása helyenként csak állatitató csapok felhasználásával oldható meg. Még a legmodernebbnek tartott istálló mellett is csak ritkán létesítenek az emberek étkezésére, tisztálkodására, öltözködésére alkalmas helyiségeket. Megfelelő árnyékszék építését néha csak az Állami Egészségügyi Felügyelőség ismételt büntető eljárása nyomán lehet elérni. Pedig ezek az „apróságok“ nem a higiénia szakembereinek túlzott kívánságai, hanem az emberről történő gondoskodás megnyilvánulásai, s egyben az építészeti szabályrendeletekben foglalt kötelező előírások.

A termelési övezetben jelentős környezetszennyeződést okoz a szállítás pora, a gépjárművek kipufogógáza, a műhelyek kibocsátotta füst és por, a zaj, az istállókból

es trágyadombokról származó bűz és rothadási gáz. Az állattenyésztési részlegesen járványveszélyt jelentenek az állatokról emberre terjedő betegségek, például a brucellózis, leptospirozis, a gümőkór és a lépfene kórokozói, valamint a bőrgomba. A hízalldák szennyvizei súlyosan károsítják a befogadó folyók vizét. Veszélyes mérgezési balesetet okozott már eddig is a növényvédőszeres nem megfelelő tárolása. Az állattenyésztéssel együtt járó légyinvázió jóval túlterjed a termelési övezet határán. Hazai kísérletek kimutatták, hogy az izotóppal jelzett legyek még 3 km-re is elkalandoznak a szennygócoktól, magukkal hurcolva esetleg betegségek kórokozóit.

E megállapítások szükségessé teszik, hogy a termelési övezeten belül is tisztelben tartsanak bizonyos rendezési elveket. Így például az állattenyésztési létesítményeket kell a lakóövezettől legtávolabbra elhelyezni.

A termelési övezet elválasztását a lakóövezettől egészségügyi védősávok közbeiktatásával oldják meg. A védősávok szélessége sokszor vita tárgya, mert gazdasági érdekből minél kisebb területet iparkodnak erre a célra szánni. Az egészségügyi szabályok 100—300 m sáv szélességet írnak elő a helyi viszonyoktól függően. A védősáv parkosítása, illetve dús lombosított fákkal történő beültetése elengedhetetlen.

A lakóövezet fejlesztésekor a higiénia szakemberei egyetértenek a tervezőkkel abban, hogy a városias elemekből egyre többet kell falun is felépíteni, figyelembe véve a gazdasági érdekeket; a szervezet és a környezet kölcsönhatására alapozva a kertés lakóház rendszerű építkezést tartják a leghelyesebbnek. A beépített terület így 5—6 százalékát alkotja a falu összterületének és 20—25 főnyi lakósűrűséget biztosít hektáronként. Az utóbbi évek falusi lakásépítkezéseit tanulmányozva, a higiéniai viszonyok lényeges javulását tapasztalhatjuk, különösen az építőanyagok, a nedvességszigetelés, az ablakfelület- és lakóterület-növelés, valamint a lakósűrűség csökkentése tekintetében. Érdekes jelenség, hogy ez a javulás főleg a városba ingázó dolgozók új házaiban észlelhető. Sok esetben már külön helyiséget jelölnek ki a fürdőszoba számára még akkor is, ha nincs vízvezeték. A háromszobás házak aránya egyes fejlettebb vidékeken meghaladja az 50 százalékot, s lényegesen növeli a „szociális komfortot“, amit az egy szobára jutó lakók számával fejezünk ki.

A laza beépítés lehetővé teszi a napfény jobb behatolását, az átszellőzést és a háztáji gazdasági létesítményeinek (istálló, tyúkól, trágyagödör, árnyékszék) megfelelő elhelyezését. Fontos kérdés a házhelyek kijelölése. Ha a telekhatárt a csapadékvíz-levezető csatornák széléig jelölik ki, és ide építik a kerítést, a gyalogosforgalmat visszaterelik a főforgalmi útra, ami veszélyekkel jár. Ahol a lakóházakat legalább 5 méterrel beljebb építik a telekhatártól, marad hely a házak előtt védősáv és járda építésére. A nagyforgalmú országutak mentén már sok faluban építettek járdát a gyalogjárók számára, s ez csökkentette a gyalogosokat fenyegető balesetek számát. A nagyforgalmú utak rendezésében jelentős javulás tapasztalható az utóbbi években, a falusi mellékutak állapota azonban még nem kielégítő. Teherbírásuk gyér szekérforgalomnak felel meg, de mivel egyre fokozódik a traktorforgalom, az utcák kellő gondozás híján tönkremennek. A nagymértékű porképződés, a pihenést zavaró zaj és bűz egészségkárosodásokat is előidézhet. Jelenleg az a törekvés, hogy a falu főforgalmi útjait a lakóövezeten kívül vezessék, ezzel is védve a település csendjét, tisztaságát.

Kézművesítés

A falvak villamosításának egészségügyi jelentőségét jelzi a lakások és középületek megvilágításának ugrásszerű javulása. A kivilágított falusi utcákon és tereken kevesebb a közlekedési baleset. A háztartási kisgépek a kézi munkák jobb és köny-

nyebb elvégzésében segítenek, a villamos hűtőszekrény csökkenti az élelmiszer okozta fertőzések számát.

A lakosság higiéniai igényeinek ellátása elsősorban az egészséges vízellátás függvénye. A falusi lakosság egyre inkább igényli a tisztasági fürdőt, sőt már szóba kerül a falusi mosodák kérdése is. Általános vélemény, hogy a falu középületei között rangos helyet foglalhatna el egy olyan épület, amelyben fürdő, mosoda és ruhajavító műhely kapna helyet.

Ha az ivóvízellátásban eredményeikről számolhatunk is be az utóbbi években, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a falusi lakosság több mint 90 százaléka még a magánkutak bizonytalan minőségű vizére van utalva. A magas salétromtartalmú vizek okozzák a falun még gyakran előforduló csecsemőkori methemoglobiniémiát. Bár a törpevízművek száma az utóbbi években lényegesen emelkedett, a közműves vízellátásban részesülő falusi lakosság aránya még 10 százaléknál kisebb. A vízépítő szakemberek véleménye szerint meg kell keresni az adott helyen gazdaságosan kitermelhető, legjobb minőségű vizet, és azt elegendő mennyiségben az egész falusi lakosság számára könnyen hozzáférhetővé kell tenni. Ezen a téren azonban a következő hibák tapasztalhatók:

- a) a felhasználásra kerülő víz minősége sokszor eltér a próbafúrásokkal nyert és véleményezett vízmintákétól;
- b) nem alakítják ki a törvényesen előírt egészségügyi vízvédőterületet;
- c) a berendezés kivitelezésekor nem tartják be az előírt egészségügyi szabályokat;
- d) a megépített vízellátó berendezések üzemeltetése nem szakszerű;
- e) a vezetékes vízellátás kiterjedésével párhuzamosan nem gondoskodik a keletkezett szennyvizek elvezetéséről és ártalmatlanításáról.

A vezetékes ivóvíz biztosítása a lakosság vízellátásának legjobb módszere minden szempontból, és a törpevízmű — fogyatékoságai ellenére is — jelentős haladás bármilyen közkutas rendszerrel szemben. Célszerű lenne, ha a jövőben épülő mezőgazdasági üzemek és a lakótelepülések vízellátását közösen oldanák meg. Továbbá hasznos lenne felülvizsgálni a falvak közelébe telepített mezőgazdasági vagy egyéb üzemek vízellátását abból a szempontból, hogy a jelenlegi berendezések jobb kihasználásával miképpen lehetne a lakótelepülést vagy annak egy részét is vízzel ellátni. A falusi vízművek fejlesztése a törpevízművektől a nagyobb berendezések felé halad, ami lehetőséget teremt a hálózat kiterjesztésére és a házi bekötések megsokszorozására. A törpevízmű vezetékai mentén a közkifolyókat jelenleg 100 méterenként vagy még kisebb távolságokra telepítik. Tudjuk jól, hogy a vízfogyasztás mértéke fordított arányban áll a beszerzési távolsággal, és a jelenlegi adatok ismeretében az egy főre eső vízfogyasztás emelése elsőrendű higiéniai érdek. A falusi közművesítés fő célkitűzése: az iskola, diákotthon, bölcsőde, napközi, óvoda, orvosi rendelő, szülőotthon, fektető, gyógyszertár, vendéglő, cukrászda, közös szállások vezetékes vízellátásának biztosítása; e nélkül higiénikus működésük elképzelhetetlen.

Jelenleg még nem lehet sürgős feladatként kitűzni a falusi csatornázás megoldását, viszont a keletkezett szennyvizek nem megfelelő ártalmatlanítása súlyos járványügyi veszély. Ezért jelentős műszaki és higiéniai feladat az egy épület vagy épülethozort szennyvizének tisztítása és elhelyezése; e kérdés megoldására már készültek kis befogadóképességű oldómedencék. Itt szólnunk a pocsolnyák és csapadékvizek, valamint a nagy hízaladék szennyvizének elvezetéséről, a falurendezési tervek készítésekor e kérdés megoldása elsőrendű feladat. Súlyos és megoldatlan probléma a szemét, hulladék, trágya gyűjtése, tárolása, elszállítása. A falusi köztisztasági szolgálatok felállítása és működtetése közegészségügyi szempontból igen

fontos, de el kell kerülni, hogy a könnyebb rakodás nevében a trágyát vagy szemetet a kerítések mellett, nyílt utcán gyűjtsék és tárolják hónapokon át.

Csak a vízellátás, a szennyvíz- és személtávolítás megjavításával párhuzamosan lehet szó a többi létesítmény higiéniai színvonalának emeléséről. A falusi étel-miszerellátásban még hosszú ideig nagy jelentőségű marad a piac; pormentesítése és vízellátása ugyanolyan fontos, mint az árusító asztalok felállítása és rendszeres tisztántartása. A közéletmezési intézmények (vendéglők, cukrászdák) higiéniajának alapvető feltétele a folyamatos vízellátás és a megfelelő szennyvíz-elvezetés.

A falusi zöldövezetek szerepe talán a por elleni védekezésben a legnyilvánvalóbb. Sokat javíthatna a jelenlegi helyzeten, ha az egyre növekvő gépjárműforgalom miatt nemcsak a járdaszegélyeket ültetnék be dúslombú fákkal, hanem a nagyobb forgalmú utak szegélyét is élősvénnyel választanák el. A zöldövezetek között gyakran hiányzik a gyermekjátszótér. A gyümölcsfák ültetése a zöldövezetek számára kijelölt területeken egyrészt javítaná a falu mikroklímáját, másrészt hozzájárulhat a falu gyümölcsellátásához, a vitaminszükségletek jobb kielégítéséhez.

A falusi iskolák és gyermekintézmények egészségügyi viszonyainak javítása sem kerülheti el figyelmünket. Bölcsődéknél a 700—800 m, óvodáknál az 1000 m a higiéniai szempontból helyes megközelítési távolság felső határa, tehát ezeket az intézményeket, főleg nagyobb községekben, megosztottan kell a lakótelepülésen belül elhelyezni, mégpedig a legegészségesebb területeken. Nem elég csak az egy-egy gyermekre szükséges alapterület és légtér biztosítása, arról is gondoskodni kell, hogy az egészségügyi létesítményeket (étkező, öltöző, mosdó, zuhanyozó, fürdő, árnyékszék) ne csak a gyerekek létszámához, hanem korához is méretezzék. Gondot okoz a gyermekintézmények számára kijelölendő telek megfelelő nagysága, hogy elkeríthető játszótereket lehessen létesíteni.

Az utóbbi évtizedben felépített ipari üzemeket megfelelő távolságra helyezték el ugyan a városi lakóterületektől, de a védőövezet kijelölésekor egy-két esetben nem vették eléggé figyelembe a szomszédos falusi települések levegőjének védelmét. Egyes falvak szomszédságában olyan ipari üzemek találhatók, amelyeknek kibocsátott gáza, pora a falvak területén csapódik le. Több új cementgyár egyes körzetekben porlerakódást is okoz a szomszédos községekben. A széntüzelésű hőerőművek környékén található falvak levegőjében a széndioxid és a korom koncentrációja magas lehet. A színesfémeket feldolgozó üzemek és a kénsavgyárak körül elterülő falvakban is 1—2 km távolságra megjelentek a szennyezőanyagok a levegőben. A levegőszennyeződés káros hatása a növényzetre nem elhanyagolható mezőgazdasági veszteségeket és termés kiesést okoz. Ilyen falvakban a felszíni beszivárgások következtében a talajvíz is nem kívánatos alkatelemeket tartalmaz. Ezek a megállapítások szükségessé teszik, hogy a falurendezéssel foglalkozó építésszek több figyelmet fordítsanak a falusi környezet egészségvédelmére. A városok rendezési terveinek kidolgozásakor az ipari övezetek kijelölését és az üzemtelepítést a szomszédos falvak jogos egészségvédelmének figyelembevételével oldják meg.

A falvak fejlesztésének kérdése annyira sokrétű, hogy csak a közigazdászok, mezőgazdászok, építésszek, higiéniai szakértők és szociológusok szempontjainak egyeztetésén alapuló közös munkával oldható meg. A higiénia felelős tényezői figyelembe veszik, hogy az egészségügy alakulása az életszínvonal fejlődésének szerves része. Törekvésük az, hogy a falusi ember életszínvonalának javulása maga után vonja a falusi egészségügy. állandó javulását. Mindezek szerint megalapozott az a törekvés, hogy a szocialista falvakban kényelmes lakóházakat, korszerű egészségügyi és kulturális intézményeket építsenek, és széles körben közművesítsék a falusi lakótelepülést.

HORVÁTH ISTVÁN

ÓZDI EMLÉKEIMBŐL

Szülőföld. Felejthetetlen emlékek, boldog gyermekkor színhelye. Az író számára ennél is több: megírásra váró élmények, nyelvi hozomány, sajátos szépségű táj, meghitt emberi légkör, gazdag hagyományok tárháza.

Horváth Istvánnak szülőföldje még többet jelent. Nem csupán gyermekkorát, hanem élete felét, harminc esztendőt töltött ott. És a falu nemcsak lakóhelye volt, hanem — gazdálkodó lévén — napi munkájának színtere is. Az ugaron pásztoroló gyermekek csapatában formálódott közösségi érzése, a szántogatás közben kifordított kőkori szerszámok, cserépedények láttán ébredt fel múltvizslató történelmi érdeklődése, a kukoricamorzsolgatás során hallott mesék, a fonóban énekelt dalok szépségének izlelgetése nyomán kezdte tudatosan tanulmányozni a nép művészetét.

Ez a tanulmányozás pedig ma is tart. Az idős, tapasztalt író haza-hazalátogat falujába, régészeti ásatásokban vesz részt, az ózdi nyelvkiincs ritkaságait jegyzi fel, öregeket hallgat meg, régi hiedelmekről, letűnt idők életviteléről beszélget velük. Horváthnak „szerencséje“ van. Faluja, Magyarország a Maros és Kisküküllő között a félreeső Malozsa-völgynek is a legeldugottabb zárt települése. Ezen a távoli tájon a nép nyelve, művészete, életmódja sok olyan szokást, eljárást, dalt vagy mondát őrzött meg, amelyekről a polgárosodottabb falvak lakói már régóta megfeledkeztek. Horváth István érdeme pedig, hogy érzékenysége, kutatói türelme, ózdi otthonossága és nem utolsósorban sokirányú érdeklődése révén szülőföldje kincseinek nagy részét — páratlan értékeket — megmentette a történelem, a folklór, a nyelvtudomány avagy a település-földrajz számára. Gyűjtését, emlékeit kötetben foglalta össze, amely nemsokára megjelenik a kolozsvári Dacia Könyvkiadó gondozásában. Ebből az ózdi monográfiából közlünk részleteket.

H. G.

Nagycsaládi rend

A völégényes házhoz ökrösszekéren érkezett menyasszony ellökte az ölébe hajított szalmabubát, hogy lássák: nem akarja csordával a gyermeket, s leszál-láskor túlgrótt a lába elé helyezett kis-csiszéken, bizonyítva kényelmet megvető fűrgeségét.

Az ajtóban álló családfőt csókkal il-

lette, és azzal köszöntötte: „Aggya az isten, apám, hogy jószófogadó lyánya legyenek“, és ezzel tagjává is avatódott fiatal férje nagycsaládjának.

A menyasszonytánc előtt mint golyocsal, kerek karikával felkontyolt menyecske összes ünneplő abroszait bal karján az asztal mögött ülő apósa és

anyósa elé vitte, jobb kezével sorra az asztalra terítette, jelezve, hogy a család közös asztalát a magáénak is tekinti.

Mikor a lakodalom másodnapján a vendégek (már csak férfiak) felrajzoltak a szülőoldalra mulatni, s onnan hazaszéledtek, az újmenyecske a ház többi asszonyával hozzákezdett a mosogatóshoz, meszeléshez. A család férfitagjai a házföldjét egyengették el, majd amikor az asszonyok a házföldje tapasztását is elvégezték, sorban következőnek betették az új asszony ágát a házba, ágya fejéhez ládját, meghatározva ezzel sorát családjában.

Utána már csak a nagyszülők, a leány vágy gyermekek ágya következhetett. De a gyermekek elől a padlájában, szüleik vagy nagyszüleik ágyában lábtól is aludtak.

A nagycsaládi rendnek szigorú szabályai voltak.

Nagyszülők, szülők mellett két, három, nemegyszer négy házas fiú is lakott egy házban családostul.

A házasság után következő első vasárnapon az új asszony akasztott törülköző kendőt az ajtó sarkára, terített abroszt az asztalra és a következő első szapuláskor ő rakott hammast (lepedőt) a szapulócseber hamuja alá.

Első nap rejtett figyelem közepette keverte meg a puliszkát és mosogatta el étel után az edényeket. Az asztalnál jobbról az előző családfő, a nagyapa, a legöregebb férfi foglalta el a helyet, ha még munkabíró volt, ha viszont nem, az új családfő, az apa. A megrokkant öregember a pucikpadon a tűzhelyről evett.

Az étkezésre meghatározott szabály szerint került sor. Egy tálból evett a család minden felnőtt tagja. A gyermekek hatalmas fatál körül a ház közepén a földön ülve étkeztek. A közös tálból elsőnek a családfő merített kanálával, utána kor szerint a férfiak, majd az asszonyok ugyanúgy, és amint a hetvenhét éves Horváth Ferencné Klokáné elmondta: „A kalányagnak nem vót szabad, hogy egyik a másikhoz érjen evés közben.“ Az asszonyok lábön állva ettek az asztal mellett, s mindannyian kereknyelű fakanalakkal. A zsírt, mártós ételt két ujj közé fogott puliszkával, kenyérről mártották, de bodzafából kétágú étkezőt is szoktak készíteni.

A főzőasszony, aki rendszerint az asszonyok közt a legelső volt, vagyis a nagycsaládfő felesége, télen a kemencénél a fazékból, lábasból evett, közben figyelte az asztal körüli étkezést, pótolva a fazékból, lábasból az asztalnál elfogyó ételt.

Horváth István, családjával 1937-ben

Húst legelőbb a nagycsaládfő vett. A majorsághúsból mindenkinek meghatározott rész jutott, és csak saját részét volt joga kivenni. A nagycsaládfő után a férfiak, majd az asszonyok is kor szerint következtek a húskivevéssel.

Az étkezési sorrend ugyanilyen volt még a harmincas években is a mezei munkák idején, amikor a határra kihozott délebédet, a közös porzsolót körülülve fogyasztottuk el. A férfiak jobboldalon, félkönyékre dőlve, a nők a baloldalon, felhúzott térdüket lágyan megerezve, kétfelé engedve ülőhelyzetben étkeztek.

A házban a családfő jobboldali fekvő és étkezési helye, vagy az, hogy a régi lakodalmakban a násznagy kijelentette: „az emberek a ház jobboldalára, az asszonyok a ház baloldalára ülnek“, a lovasnomád népek jurtabeli elhelyezkedésével mutat rokonságot.

Nem céloim boncolgatni a jobb kéz, jobb oldal ballal szemben való felsőbbrendűségének hiedelmét. A magyarózi fekvési, étkezési elhelyezkedés is valószínűleg bonyolultabb tényezőkre, viszonyokra utal. Én csak egyetlen gyakorlati tényezőre hívom fel a figyelmet, és saját tapasztalatom alapján, a mezőn való étkezésből kiindulva vonok le következtetést.

A férfiember szűk medencecsontja miatt törökülésben vagy félkőnyékre dülve foglalhat helyet a földre helyezett ételes edény mellett. Törökülésben viszonylag messze esik a középre helyezett leveses porzsolótól, míg balkőnyékre dülve közvetlen közel kerülhet hozzá. Kifelé vetett lábakkal, jobboldalon, kötőtől lefelé egymás után három, négy férfi is félkörbe veheti a porzsolót. Az emberek nagy százaléka jobbkezes. Természetes hát a balkőnyékre való féloldalas dőlés. Az asszonyok baloldalon, jobb kézzel a porzsoló felé, ülőhelyzetben is kényelmesen étkezhetnek.

Ezek után felvetődhet a kérdés: nem ez a gyakorlati szokás vonult-e be valamikor az asztal mellé, s hatott egyebek mellett a férfiak, nők jobb-, illetve baloldali elhelyezkedését tekintve? Hiszen az étkezésnek hajdanán szertartásos jellege is volt.

A nagycsalád úgy mutat hasonlóságot, mintha nyomokat őrzött volna meg még az ősközösségből is. A termelőszerszámok, a ház, a gazdasági épületek mind közősek voltak. Közősek az állatok is, eltekintve az új asszony által hozottaktól, melyek egy ideig, míg pénzre nem tette őket, saját tulajdonai voltak. A vásárolt holmit is közösen vették. Nagymama sokszor beszélte, hogy „Apósam egy rúd csizmát hazatt a vásárból, s mű, asszonyok abbó válagattuk ki, amejik jó vót a lábunkra“. A kéziszerszámok közül mindenki azzal dolgozott, amelyet megszokott már, de ezek is úgy, mint a begyűjtött termény, a nagycsalád-közösségé voltak. Egyéni tulajdonnak csak az asszony hozományát, az ágyneműt és felvevő ruhát tartották.

A csizma, kucsma (báránbőr sapka), ünneplő kendő, női ünneplő felsőruha, férfikalap kivételével minden ruházatot maguk készítették el. A bocskorbőrt is vásárolták, de ismerték a szőrösbocskort, melyet a levágott marha bőrből, kezdetleges kikészítéssel, úgy ahogy volt, szőrösen szabtak és varrtak meg. A fehér posztóharisnyát férfiak szabták ki feszülő szűkre, és mindenki a sajátját varrta meg. A saját bocskort is minden férfi maga készítette el.

Az asszonyok nyáron mezítláb jártak, télen csizmát viseltek. Ahogy édesanyám nagyanymától hallotta, a XIX. század nyolcvanas éveinek női viselete: bő, fehér gyolcs pendely, fölötté szöttes, fekete-piros csíkos vagy felakasztott fersing, piros, kék vagy fekete aljszegővel, vagy posztószoknya két, fekete, piros csíkokkal, de márn nem felakasztva, az áll alatt tenyéryni kivarrt csupákos ing, a vállon, ingujj-összevarrásnál ugyancsak kivarrra piros, szürke vagy fekete fonállal, s mindig csak egy színben. A minta: asztallábas, tökmagos, egybubás, kétbubás, kócsas, szálótéssel, akasztalattal varrra. Keskeny ráncos kötény, az áll alatt hátrakötött, egyszínű vagy mintás fejkendő.

A férfiak nyáron bocskorban, télen csizmában, bakancsban jártak. Viseletük a XIX. század nyolcvanas éveiben: borjúszájú ujjas ing, kivarrra, gazdag hímzésű szürmintás báránbőr mejjrevaló, firisz (féldekéig érő, az ingre vett vászonkabátka), vállán keresztzemes hímzéssel kivarrra, feszes fehérharisnya, aszajjal szabott, majdnem térdig érő, felálló, alacsony, merevgallérú szürke posztóujjas kék szegővel és a szegő mellett sárga zsinórral, kerek, lapostetejű, széleskarimájú kalap, hátul hosszan lelógó fekete szalaggal, a szalag szélén sárga zsinór, s az ing gallérja felett fekete Kossuth-nyakkendő; szivalakú, kétoldalt varrott csizma.

Az ágyneműket, alsó és felső ruhát, a férfiak részére harisnya- és ujjas posztót mind az asszonyok fonták, szötték, fehérítették és festették is.

A festések közül kettőre emlékeznek még a mai vénasszonyok. Egyiket magam is jól ismertem, a feketegyűrfából készített fekete festéket, amellyel harisnyába való zsinór céljára festettem posztószalagokat. A feketegyűrfa kérgét timós vízbe tettük, és vele együtt addig főztük a festésre szánt kelmét, amíg koromfeketére festődött, vízben, másában végig megtartva színét. Hasonlóképpen festették a díofa levelével, kérgével sötétebb vagy világosabb barnára a ruhának való kelmét.

A termelőszerszámok túlnyomó részét a férfiak készítették, csak a fémrészeket csináltatták a községi kováccsal. Az óriási szőlőprésknek is csupán a tengelyét készítették vasból.

A kendervetés közös volt: „Ajan sűrűn kellett vetni, hogy a jú fenyalhassa a földró a magat.“ Az ilyen sűrűn vetett kender annyira vékonyan nőtt, hogy átmérete a tövénél se haladta meg az egy és fél milliméter átmérőt, s így a nőnemű kender se hozott magot. „A jó

kender ajan ke hagy legyen, hogy ha a töviné fagva megsuhintad, úgy hajajjan meg, hogy a hegye érintse a kezedet.“

Az asszonyok a kendert közösen nyőték ki. A legszebb főkből hímnek valót válogattak. Együtt áztatták be. A hímnek valót olyan helyre, ahol szürkére ázott, hímzővarrás céljára. A kendermosást és kicsapását is közösen végezték. Csak a kicsapott, egyforma kenderfejeket osztották el. Az osztást az asszonyok közt az első, a nagycsaládfő felesége végezte. Elosztották a hímnek valót is, melyből a hímzőfonalat fonták s varrták a kék, fekete, piros hímzések mellett a szebbnél szebb szürke hímzéseket. Általános szokás volt, hogy tízéves korától minden gyermeknek a nagykka egyforma osztalék járt. Tíz évtől kezdve egy fő, tíz éven alul két gyermeknek járt egy fő kicsapott kender. A többi kendermunkát a szövés befejezéséig mindenki egyénileg végezte. Csak a nagycsaládfő feleségének segítettek a fonásban, szövésben a menyecskék, mivel az a főzéssel volt naponta elfoglalva.

Abroszt, törülközőt, a tarisnyába való takaróruhát, hammast szerre tettek hetenként a család asszonytagjai. Sepregéssel, mosogással és egyéb házimunkákkal is hasonlóan jártak el. De már a liba, ruca töltését az az asszony fejezte be, amelyik a töltést elkezdte.

Civődásnak nem lehetett helye a nagycsaládban: „Nanyód azt manta — beszélte nyolcvanéves édesanyám —, hogy mika a menyecskék csak ingerültebben kezdtek beszélni, apósa a páciájáva a mestergerendára csapatt, s nem kellett szójan, ajan csend lett, hogy egy pisz se vót.“

A nagycsalád belső rendjét a régi szokások s egyebek mellett, alapvetően, az adott termelési eszközök, termelési mód is meghatározta. A vaspapucos faeke, de a kezdetleges vaseke elé is négy, nemegyszer hat ökröt fogtak az ugarinak, nyomás alatt hagyott földek feltörésekor. Az ugarszántáshoz két férfiember kellett, egyik az eke, másik a marhák mellé. Közben a harmadik és negyedik a kaszállást, az asszonyok a szénagyűjtést, szőlőművelést s más mezei munkákat végezték. Egy férfit éjjel-nappal lekötött a nagyállatok legeltése.

A hadarócséppel való csépléshez, búzafelezéshez, szóráshoz nagy kiterjedésű cséplőcsűrre volt szükség. A cséplőcsűr felépítése a nagycsaládnak is anyagi és munkamegterhelést jelentett. A behordott búza minél nagyobb asztagban állott, annál kevesebb ment kárba belőle. Több kisebb asztag esetén a búzának sokkal

Horváth István családi háza

nagyobb felülete érintkezett volna a széllel, esővel.

„Apámnak meghótt az apja — beszélte a hetvennégy éves Fülöp József —, a háram tesvér külön ment, de a fődeket a kamaszálásig* együtt dógazták meg, a búzát együtt csípelték hosszú esztendő-
kig. A háram fijú közül a legvénebbik az a Koródi Jóska Szürke parancsolt, sze tá te is úsmerted.“

Cséppel hosszú hetekig csépelték, tisztították a behordott, asztagba rakott búzát. A búza csépléséhez két, de legtöbbször négy ember állott, s esetenként hat is. A kévékből fejfel összetéve „ágyat raktak“, majd szembenállva ütemes besosztással lendítették sújtásra a hadarókat. Az ütemet veszélyes volt megbontani, mert ha egymást nem is, de a másik hadarócsépjét megrongálhatta a szabálytalanul lesújtó. Ha a szembenálló társ észrevette a folyamatos ütés megbomlását, „Véss a kutyának!“ felszólítással figyelmeztette a szembenállót, az pedig a levegőben játszotta ki hadarójá-

* kommasszáció — tagosítás.

val az ütemet, bevárva az alkalmas pillanatot, mikor újra bekapcsolódhatik a munkába.

A nagyobb cséplőcsűrben a fal mellett jó rendben és kéz alatt sorakozó szuszékok álltak, ahova a kicsépelet, polyvától, gaztól felezővel, szórólappal, karrelórostával megtisztított búzát elhelyezték. Egy felező és egy szórólapát elég volt az egész nagycsaládnak.

Amíg a búzát hadarócséppel csépeleték, előfordult, hogy a nagycsalád osztódása után is közösen használták a cséplőcsűr, a már külön termelt gabonát jellel megjelölve egy asztagra rakták, és egymás után csépeleték ki. Osztódáskor, ha még éltek a szülők, a legkisebb fiú maradt a szülői háznál. A többi fiút a nagycsalád segítette házuk felépítésében.

A fiúk már az osztódáskor magukkal vitték megszokott kézi szerszámaikat s a birtok osztódásával fölösnek maradt ekét. Néha még életében, de legtöbbször a nagycsalád fejének halála után osztódtak szét a szekerek, szuszékok, a volt nagycsalád közös szerszámai. Végérvényesen csak akkor szakadt szét a nagycsaládi kötelék.

Az új házakat a nagycsalád telkére építették, de arra törekedtek, hogy a fiúk közül legalább egy vejnek (vőneck) menjen lányos házhoz, bár ez némi lefokozást jelentett, mert az volt a vővel kapcsolatos szólásmondás, hogy „A vej ajan az emberek közt, mint az erdei fák közt a vadvenyige, amejik csak a szálfára kapaszkodva tud megélni”.

Az ősi nagycsalád telkén mind sűrűbbek lettek a házak, s idővel nemzetségek

alakultak az utcaszakaszokon. Egyes családok, mint a Varrók és Ballaiak, az osztódással bezáródtak az ősi telken, s úgy kellett kis zsákutcát nyissanak, ahogy Ozdon mondják: vakközöket. A legfiatalabb fiúnak némileg kedveztek azzal az indokolással, hogy ő általában megalapozatlanabb idősebb testvéreinél, s reá járul az öregek eltemetése is.

A gabonát osztódáskor, miként a kenderet az asszonyok, családtagokhoz mértent adták ki. Tízéves kortól felfelé minden személynek egy részt, s félrészt a tíz éven aluli gyermekeknek. Az asszonyok nem vehettek részt az osztózkodásban. A leány ingó részét — ládát, ruhá-neműt, legtöbbször juhot, nagyállatot is — kikapta házassága idején. Szerszámokból, gabonából nem járt osztalék neki, azzal a megindokolással, hogy korán eltávozott a háztól, s más család, új családja hasznára tevékenykedett. Emiatt aztán a földbirtokrészekből se igényelhetett a fiúkkal egy-résznyi juttatást. Anyja halála után anyjának ruhái, ládája, vászna, kézi szerszámai, az odények egy része is a leányt, a lányokat illette jogos örökségképpen.

A nagycsalád, főképpen annak idején, önellátásra termelt. Bort és ökröket bocsátottak vásárra az adó s a vásári holmik beszerzése céljára. A borért a helyszínre szálltak ki a szászrégeni borkereskedők. A szólásmondás egy ilyen alkalmal maradt rá a falura, hogy: „Ózd, ahun az ökör is bart iszik.” A szőlő-aljában a kádba szűrt mustból látták jóízűen inni a járomból kieresztett ökröt.

Változások

A jobbágyfelszabadulással eladhatókká, megvásárolhatókká váltak a tulajdonba juttatott földek. A tökéletesedett termelőeszközök, a jobb minőségű vasekék kiiktattak két, illetve négy ökröt a szántási munkából, és egy emberi munkaerőt is felszabadítottak. A lóval, majd hőenergiával hajtott cséplőgépek majdnem semmire csökkentették a cséplőcsűrök fontosságát.

Az ózdi uradalom a XIX. század végétől országos viszonylatban korszerű színvonalra emelte mezőgazdaságát. Módszereiből sokat eltanultak az élelmes ózdiak, és adottságaikhoz mérten követték. Kezdték a gypes parlagok, legelők egy részét feltörni, és a gabonát már piacra is termelni. A bortermelés és az abból származó jövedelem a filoxéra pusztí-

tása nyomán megszűnt. A nagyrészben legelőn vagy szénán alapuló ökörtényésztés mellett megjelent a lucernán, lóherén, abrakon alapuló ökörhizlalás.

A pénzt, akinek módja volt rá, már tökécent tartálékolta.

Kezdtett átalakulni a nagycsalád belső szerkezete is. Az asszonyok még a régi szokás szerint osztották a kenderet, de a fiúk, a közös mellett, egyéni haszonra is dolgoztak. Lazult a régi fegyelem. Már a szülő halála előtt felosztott a nagycsalád. A különment testvérek közül is egyesek ugrásszerűen gazdagodtak, mások helybenálltak vagy szegényedni keztek.

Több vaseke: több igásállat, tökéletesebb szerszámok: nagyobb gabonatermés.

A gabonával napszámot lehet fizetni. A napszámos után származó haszon is töké-
ként szaporodott. De persze ennél az
egyszerű sémánál bonyolultabb tények,
törvényszerűségek is közrejátszottak a
nagy család bomlásában.

Azért a nagycsaládrnd, ha bomlóban,
lassulóban is, még legfőbb jellegzetessé-
gét megőrizte, tovább tartotta magát.

A századforduló idején és után apai
dédapám már közel harminc hold birto-
kosa volt, míg a többi négy, nyolc, tí-
zenkét holdas gazda maradt. 1910 kora
tavaszán, amikor unokája, apám, a ge-
zei Bánffy-bárók birtokára indult ve-
lem, egyéves fiával és anyámmal sző-
lőmunkásnak, dédapám nyakába akasz-
tott, pénzzel tömött zacskóval a bükkösi
Kemény bárók eladó földjét vásárolja
az út mellett. „Vegye meg az unokájá-
nak, Pista bá, hogy ne mennyen szó-
gálni” — biztatják más ózdiak. „Szerez-
zen má, elég nyakas (kemény izmú) —
válaszolja öntelt gögősen, s még csak el
sem köszön szolgálatba induló kicsi cso-
portunktól.

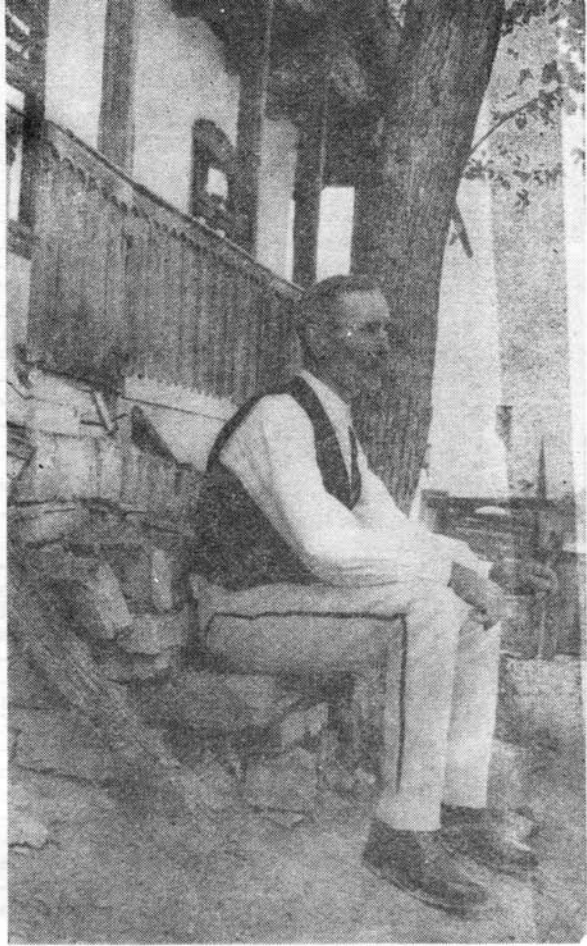
Jógazda családok, mint Szakács Ferenc
Szakácsmánya, Magó P. Szánduj, Vecsei
Mihály Vecsandris, akiknek a telkéről
hat, nyolc igásőkö, tehének és növendé-
kek serege vonult ki a századforduló
előtt, tönkremennek, eladósodnak, bank-
kölcstől vesznek fel. Az elárverezett bir-
tokot élelmes, már meglépesedett helyiek
vásárolják meg, mint Ballai István Har-
gas a rokon Vecsei Mihályét.

A birtokot már nem mindig osztják
egyenlő részre a fiúk között se. A lányt
nem egy esetben kitagadják a birtokból.
A szülő előre elhagyományozza a birto-
kát, arra törekedve, hogy tetemes ré-
sze egy kézben maradjon.

A tagosítás alkalmával a mérnökkel
való összejátszás következtében a bíró és
mások elképesztő nagyságú birtokhoz
jutnak.

A felnőtt fiúk már nemcsak a nagy-
család gazdaságában dolgoznak. Vasút-
építéshez, városi munkákra járnak el. A
pénzt előbb még hazaadják, ahonnan ta-
risnyáltak nekik. A szerzeménnyel a szü-
lők földet igyekeznek vásárolni, de nem-
csak a pénzszerző fiúnak, mint a Pesten
szolgáló szülei esetében is volt, hanem
az otthon maradt, a birtokon munkál-
kodó testvérnek is, még érvényesítve a
nagy család jogszokását. Később már sa-
ját céljára tartja meg kerését a pén-
zért dolgozó fiú, és maga igyekszik —
csak saját számlájára — birtokot vásá-
rolni.

Az újonnan épülő házak az új időket
tükrözik. Két szoba, első és hátulsó ház

Magó Mihály, ózdi mesemondó

épül, külön sütőház, sütőkemencével,
szapulókatlannal, külön kamara, már ga-
bonás, legtöbb helyt pince fölé, s min-
den ház utcasorban. Az első ház ünnepi
szoba, benne ládák ruhákkal tele és az
állandó díszes vetettágy. Az asztalnál
még jobboldalon ül a családfő, az ágya
is a jobboldalon van, de az asszonyok
már leülve esznek, mindenki a párjával,
külön tálból az asztal mellett.

A férfiak többé nem felöltözve, haris-
nyában alusznak az ágyban, hanem ingre
vetkőzve, s a családfő hiába morog az
új szokások ellen, nem tud gátat vetni
erőszakos áradásuknak.

Bár egyes nyomokban még ma is kita-
pintható, s a vének emlékében még elég-
gé élő, de már a húszas években, utolsó
maradványa után, végérvényesen fel-
bomlott, megszűnt az ósidőkre is vissza-
utaló, fegyelmezett szervezetségű nagy-
családrnd Magyarózdön is.

Pásztorjátékok

A pásztorkodást már öt-hat éves korában megkezdte, még a század elején is, a magyarórdi gyermek. Az ugaron ludakkal jártunk. Fiúk, lányok külön, de együtt is, s ha lehetett, játszottunk, feleségesdit, férjesdit, cicést, fogóst. Mi, fiúk füvekből négy-, hat-, nyolcágú „szíjostort” fontunk bonyolult, díszes fonással, „békakalánt”, s fitogtattuk a lányok előtt, akiket „férfiasan” védtünk s bátorítottunk nagyidő alkalmával.

Nyilas

Egyetlen lúdpásztor-játék a „nyilas” volt. Csak nyirkos talajon lehetett játszani. Két gyermek elsimitotta, simára lapította a talajt. Az elsimitott földet centiméter nagyságú kockákra, a kockákat két részre osztották. A két oldalán más-más jelű bicskán jelet választottunk. A bicskát egymást váltva felpöccintettük. Akinek a jele felülmaradt, az egy kockát kivágott és félretett a maga részére. Akinek a végén ásatlan nyila (földdarabkája) maradt, vagyis vesztes lett, a kiásott földet sapkájába tette, a nyertes befogta szemét, s befogott szemmel távolabbi helyre vezette, ahol a vesztesnek le kellett töltenie a földet. Onnan a nyertes, végig befogott szemmel, visszavezette a játékhely mellé. Ezután, ha a

vesztes fél nyitott szemmel arra indult, ahova a lehányt földet vitte, és megtalálta azt, letudódott a veresége.

A játék — a hajdani közföldek kinyílzásának a lemásolása — kitűnő terepismereti gyakorlat volt ahhoz, hogy később a nagyállatok őrzésekor a pásztor éjjel, sötétben is tájékozódni tudjon.

A juhokkal nyáron rendszerint szegődött pásztorok jártak az első hó lehulásaig. Enyhébb, hótalan teleken csoportba verődve őriztük mi, gyermekek a juhokat.

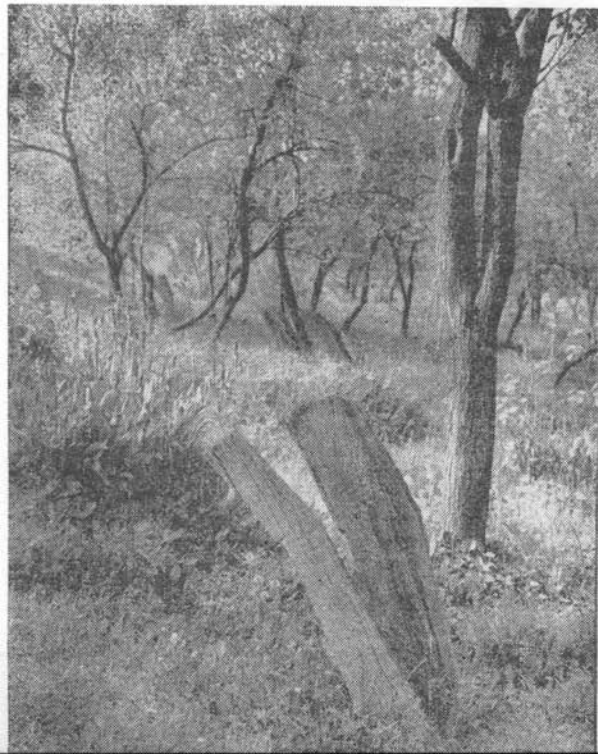
Játékaink futólagos, alkalmi játékok voltak. A juhok mellett különben se lehet játszani. A juh vándorolva legel. Csak a hevertetés idején pihen le, de akkor is rajta kell hogy legyen a pásztor szeme. A farkasveszélynek is ki vannak téve. A magyarórdi pásztorjátékok nagy része, több mint valószínű, hogy a nagyállatok mellett alakult ki.

Bottal játszott pásztorjátékokat a vasikos, hosszú, faragott juhászbottal — egykét játék kivételével — nem lehetett játszani. A juhász bunkós felével felfelé viseli a botját. Botja majdnem vállig ér. Dobni nehezen lehet vele. De ilyen botot, lábtörés veszélye nélkül, nem is ajánlatos dobni juh után. Disznó után se.

A mi pásztorbotjaink töről hasított bunkós botok voltak. A bunkó csak körülfaragott, természetes bog volt. Csípőig érték, s alkalmasak voltak a hajításra. A nagy marhákkal tavasszal és ősszel tizenkét, tizenhárom éves legénykék, de jóval nagyobbak is jártak a szénafübe. Olykor egy-egy öregember is. Ez a néhány száz holdas szénafü ekét soha nem érzett szüföld volt. Galagonya, vadalma, vackorfa és csipkebokrok tarkázták. A vetődések martjai, lapályai kitűnő játszótérrel kínáltak a pásztorjátékokhoz.

A nagyállatok helyben legelnek, lassan változtatják a helyüket. Ha csak valami meg nem zavarja őket, van alkalom a játékra. Amint korán reggel, a falutól távol, átsaptuk a bércen a szénafübe a marhát, visszavedlettünk nomád pásztorokká. A marhát a csoport tagjai szerre térengették. Ez általános szabály volt. Ha játék, ha mese járta, a szeresnek a marhán kellett hogy legyen a szeme.

Legelőszőr, különösen a hideg őszi napokon, a tűzről gondoskodtunk. A csoport egy része rózstét és száraz marhalepényt gyűjtött, ha nem volt gyufa, s ez legtöbbször nem volt, az egyik taplót pelyhesített, a másik hajszálvékony for-

gácsokat kapart le bicskaéllal egy száraz botról. Amikor mindez elkészült, merőlegesen két bot közé szorítottunk egy keményebb, leginkább vadalmafa botot. Másik két legény megfogta a vadalmafa bot végeit, és az összeszorított két bot között gyorsan fűrészelni kezdtek vele — keresztirányban. Minél gyorsabban fűrészelték, annál előbb jelent meg az égészag és nem sokkal utána kevés füst is. Ilyenkor szorítottuk gyorsan oda az előkészített taplót. Azt, ha tüzet fogott; a forgáccsal együtt száraz szálásfű-csomóba helyeztük, és elkezdtük halingálni, mígnem lángot vetett. Közben a csoport tagjai előkészítették a parányi máglyát, amely alá a lángra kapott csóvát dugtuk. Miután a kis máglya parázslott, marhapenyéket raktunk rá, amelyek órákig tartották a tüzet.

A mindenkori szerez tudta a feladatát. Ha nem teljesítette, kiközösítette a csoport. Vagy két bot közé szorította. Egy botot a hátára, egyet a hasára tettek keresztbe a bűnösnek. Egyik legény bűnkőjknél fogta össze a botokat a bűnös baloldalán, a másik meg addig szorította egymás felé a botok végét, amíg össze nem értek a büntetett jobboldalán.

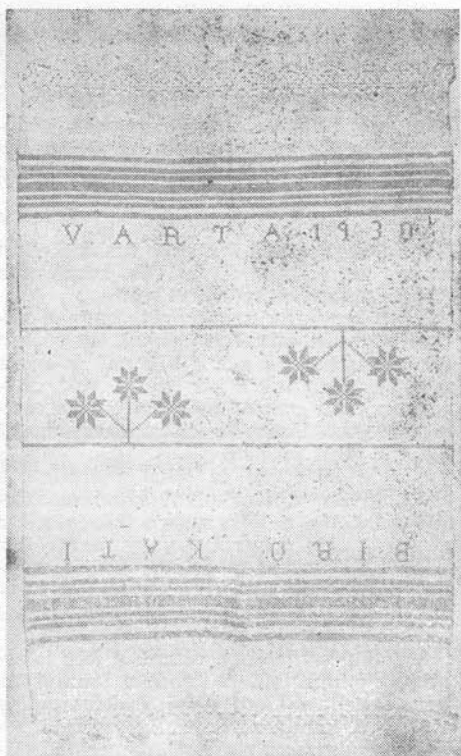
A tűz, az őrzés biztosítva volt. Kezdődhetett a játék.

Csitkós

A két fél egy-egy botot felszúrt, egymással szemben tizenöt-húsz méter távolságra. Meghatározták, hogy hány lovat kell kicsinálni (nyerni) egy fordulóval. A mérekezésben nyertes fél kezdte a dobást. Az ellenfél felszúrt botja volt a cél. Ha a dobó botja csak enyhén érintve találta el a felszúrt botot, „kivolt“ egy csitkója. Két csitkó egy lovat jelentett. Ha a dobó úgy találta el a botot, hogy kiütötte a földből, lova volt. Minden dobás után az ellensapat következett. Egyszerre mindenki csak egyet dobhatott. Amelyik csoport hamarabb kicsinálta az egyezmény szerinti számát, a vesztes csoportbeli fiúk nyakára ült, s az egyik felszúrt bottól a másikig és vissza meglövegolta őket.

Guja vagy hegyesporcsuj

Ez a játék is csitkós-lovassal volt. Egy botot leszúrtak a földre, s tetejére két ökölnyi, szívály agyagsárt ragasztottak. A sárba körülbelül huszonöt centi hosszú, két végén hegyben végződő fát, hegyesporcsujt szúrtak. A hegyes fát a bentlevők bottal ütötték a kintlevők felé. Ha a kintlevők ki tudták fogni, „kivolt“ a lovak. A fogást tekintve, a veszélyes fát a maguk elé tartott ujjassal próbál-

ták kifogni. De így is kockázatos volt. A kifogott hegyes fával a leszúrt botot célozták meg a kintlevők. Egy találat egy csitkó volt, négy találat egy ló. Ha a hegyesporcsuj érintette a botot, és túlment rajta, „nem járt“, érvénytelen volt a találat. De ha csak annyira ment arébb, hogy a boton túl erő részét a hajító szájába foghatta, „bényelhet“, érvényes volt a találat. „Nyejje bé“, mondták a bentlevők, és a dobó nyelt, szemeguvadtáig.

A bentlevők sorra ütöttek. A kintlevők, ha kicsinálták a meghatározott mennyiségű lovat, ok lettek a bentlevők, ok verték ki a hegyesporcsujt.

Szarkás

A mérekezésben vesztes fél botját ki-neveztük szarkának. Meghatároztuk, hogy a játék folyamán hány szarkát kell dobjunk, kicsináljunk. A szarkás magasra hajította botját, mi többiek pedig botjainkkal célba vettük, s igyekeztünk fenn a levegőben eltalálni. Aki eltalálta, „kivolt“ egy szarkája. A sikertelen dobók közül, aki legkésőbb vette fel botját, az kellett hogy szarkának hajtsa saját botját a levegőbe.

Aki a szarkáit kicsinálta, vagyis annyiszor találta el a magasra hajított botot, ahogy az egyezés meghatározta, mint első győztes, büszkén kiállott a játékból. A szarkás nem volt veszélytelen játék. Hányszor előfordult, hogy a játék hevében fejünkön koppant valamelyik bot, és egész nap szarkatoját hordtunk a kalap alatt!

Disznós

Labdaformájú, faragott tuskó kellett hozzá: ez volt a disznó. A kondász a mérekezésben vesztes fél volt.

Kört formáltunk, akkorát, hogy a sugara közepén állva botunkkal, kinyújtott karral elérhessük a kör közepét és a kör szélét is. Helyünk a kör szélén volt, ahova mindenki „rikát” mélyített maga mellé. Két-két lépés távolságra egymástól álltunk fel a körben.

A kör közepére is rikát mélyített a kondász. Az volt az ől. A kondász szintén elérhette a kör sugara közepéről a rikánkat. Ha kintről vagy bentről a disznót hajtva vagy őrizve, botját valamelyikünk rikájába tette, annak a rikának a gazdája lett a kondász, és a rikát a disznópásztor foglalta el.

A játék kezdetén a disznó a kör közepén, az őlban volt. A kondász lába rajta. Onnan kellett kiszurkálni és kihajtani a körből. A kondász védte. Egyszerre igyekezett a disznóra vigyázni, és arra figyelni, hogy kinek a rikáját „csügheti” ki.

Amíg a disznó ki nem került az őlből, mindenkinek tízzer kellett próbálkoznia.

*Csur egy,
csur kettő.*

És így tovább tízig, mígnem a disznó vagy kikerült az őlből, vagy a kondásznak sikerült valamelyikünk rikájába csapni a botját, leváltva magát a kondászságról.

A körből kivert disznót a disznópásztor újra az őlba kellett hogy beterelje. És vagy kivételes ügyeskedéssel beterelte, vagy közben valamelyik rikájába sikerült beletennie a botját. A körbenállók egymást igyekeztünk védeni, s nem mindig az ütötte ki a disznót a kör mellől, akihez legközelebb volt, hanem az, akinek legkevésbé volt veszélyeztetve a rikája.

Tiriboj

Ezt a játékot a mart élére ülve játszottuk. Sorban ültünk le egymás mellé, felhúzott térdel, szétvetett lábbal. A botot bunkójával felfelé, meghatározott szögben tartva, alsó végével úgy csaptuk a földhöz, hogy bukázva kerekedett le az oldalon. A cél az volt, hogy minél távolabb kerekessék lefelé a bot. Akié

legközelebb esett le, annak kellett összednie az összes botokat, de úgy, hogy amikor a legtávolabbi botra rátette kezét, a

*tiriboj,
tiriboj,
tiriboj*

szót kellett ismételnie lélegzés, szusszanas nélkül mindaddig, amíg a botokkal a martélre nem ért. Ha sikerült, letudta a hibáját, ha nem, egy hibája maradt. A bukztatás végén az, akinek a legkevésbé hibája volt, összegyűjtötte a botokat. A többiek rendre megbújtak úgy, hogy a botokat ne láthassák. Akinél a botok voltak, sorra megszurta minden bottal a megbújt fenekét, miközben megkérdezte: „Kié ez a bot?” Ha a megbújt kitalálta, leszámították egy hibáját.

*

A megkezdett játékokat nem mindig azon a helyen fejeztük be, ahol megkezdtük. Ha a legelgetés úgy kívánta, szükség szerint más helyet kerestünk. Közben eltávolodtunk a tűzről is, ahova csak itatás után, delelni tértünk vissza. A izzó marhalepényeken szárazborkorággal lángra lobbantottuk a tüzet, s botjainkat magunk mellé fektetve körbeheveredtünk.

Hogy hova mutatnak a múltba vissza ezek a botokkal játszott pásztorjátékok, azt már aprólékosabb, elmélyültebb kutatás tudná felfedni. Számomra egy dolog bizonyos; éspedig az, hogy ezek a játékok többek voltak, mint csupán játékok... Ha nagyállatot meg akartunk téríteni, s futásnak eredt, nehezen vagy sehogy se érhattük volna utol. De az utána hajított bot meg is előzte. Ha eléje hajítottuk, megtorpant, és visszafordult az állat. Jómagam is, bár csökkent látású voltam, a hajításnak olyan fogásait tudtam, hogy ha akartam, botvéget dobtam, vagyis a botom kis végével érte a marhát, más fogással hosszában suppann oldálához a bot, s úgy is dobtam, hogy az állat gerincén siklott végig, keresztben a bot, és egyszerre érte hátulról a marha két szarvát.

Célja volt tehát a hajítás gyakorlásának. S valószínűleg a terelés, a vad ellen való védekezés mellett a vadászatban is hasznára vált pásztorokodó eleinknek.

A csitkós-játékok nevükben a lovas múlt emlékét őrzik. Játékaink idején alig egy-két ló volt Magyarózdón a temérdek szarvasmarha mellett. A disznós a rideg kanászok játéka lehetett. Gyermekkoromban még láttam erdőben makkoló uradalmi kondát.

Felőr — városias falu

Nem árulok el üzemtítkot, ha bevallom, szerkesztőségi megbízatást kaptam, írjak *A város civilizatórikus hatása falun* címmel riportot. Mi tűrés-tagadás, nem lelkesedtem a cím ilyenszerű megfogalmazásáért. Régi, rossz ízű vitákra, előítéletekre emlékeztet. Egyfelől a maradi, reakciós felfogásra, amely szerint a falu maga a tisztaság, romlatlanság, de a város, a civilizáció elzüllesztí, meghamisítja; másfelől viszont a szektás, paraszttellenes vélekedésre, amely falun nem lát egyebet, mint elmaradottságot, sötétséget, amit csupán a városi civilizáció oszlatthat el.

Nem vagyok egyik nézetnek sem a híve, a kérdés azonban — hogyan alakítja ki a szocialista falu korszerű életmódját, arculatát — nagyon is érdekes, jelentős; iparkodjunk hát ilyen vagy olyan célzattól, elfogultságtól mentesen utánanézni.

Déstől keletre haladunk a Nagy-Szamos mentén. Patinás vidék, sajátos történelmi csengésű a falvak sorának neve: Kozárvár, Retteg, Felőr, Ilosva, Várkudu, Bethlen. Őrség-táj, végvidék volt ez valaha várakkal, templom-erődökkel, megerősített falvakkal, kastélyokkal Erdély északkeleti kapujában, a Radnai-, Besztercei-havasok, hágók aljában. Kunok, tatárok törtek be ezen az úton, s dúlásuk nyomán elnéptelenedett a vidék — nem is egyszer, történelmileg nem is olyan régen, legutóbb II. Rákóczi György szerencsétlen kimenetelű csatái nyomán, a XVII. században. Végül is a múltból nem sok maradt itt — Csicsó várának romjain, meg a bethleni kastélyokon kívül —, még népviselet, dalok vagy régi bútorok, faragványok tekintetében sem. Ilyenformán ez a táj nem hasonlít az erős hagyományú közeli Naszódhoz vagy a Mezőséghez, hanem sokkal inkább a polgárosodottabb Szatmár vagy Arad vidékéhez.

Felőr módos falu. Közel van ide Dés, a jelentős ipari és közlekedési gócpont; a falu férfiaiak java része ott dolgozik a gyárakban vagy a vasútnál. Régen alakult meg a szövetkezet — országos viszonylatban is az úttörők közé tartozik —, s elég jól gazdálkodik, még az elmúlt hat-nyolc évben is szép részesedést osztott szorgalmas tagjainak, holott a hatvanas évek elején hozzájuk csatolt három falu közös gazdasága jóval gyengébb volt, mint a felőri. A Szamos televényes laposán jól terem a gabona, répa, a hegyoldalakon a szőlő, gyümölcs, takarmány, s a hagymatermesztéstől a disznóhizlalásig nemigen van ága a mezőgazdaságnak, amelyben a felőriek ne jeleskednének. Érdemes megemlíteni azt is, hogy — a legtöbb városközeli szövetkezet helyzetétől eltérően — itt nem olyan égető a munkaerő hiánya, s termésüket többé-kevésbé késedelem nélkül, eredményesen takarítják be.

Az agronómus:

— Különös helyzet állt elő nálunk a tavaly. Míg másfelé az árvíz iszapot, termékeny humuszt hagyott hátra, itt úgyszólván leborotválta két partjáról a termőföldet. És kavicsot hozott helyébe. Egész hegyet. Ahol eddig acélos, nagy sikkertartalmú bűzát termeltünk, most kavicsbánya nyílt. Meg se tudnók mondani, mikor lesz ott újra búzaföld.

A gyarapodás sok jele mutatkozik meg ebben a faluban. Temérdek például az új ház, és nem akármilyenek: bármelyik város munkáskerületében megállnák helyüket a két-három szobával, tágas konyhával, előszobával, nagy ablakkal. És mind kőből, téglából épültek; a vályogfal és zsúpfedél vagy a tapasztott szobaföldje, a régi szegénység jegyei örökre eltűntek Felórról. Helyükbe pedig új jegyek léptek. A legtöbb háznak még deszka a padlója, de nem egy építető már parkettet alkalmaz. A régi vermek helyett a ház alá tágas betonpincét építenek, az épület alját pedig kővel burkolják fel az ablakig. Így védekeznek a nedvesség, a felszivárgás ellen, de ily módon szebb is a hajlék. A pincét azonban nem alakítják át alagsorrá, ahogy azt például Kalotaszegen látni. Jó tucatnyi házban pedig már fürdőszobát rendeztek be kádval, csempével, tartállyal.

Sajátos módon alakul a konyhák szerepe. A házhoz mindenütt tartozik konyha, s azonkívül iparkodnak összeróni kis nyári konyhát is. Ott főznek a családnak, de az állatoknak is, oda surran be a cica, kutya, kotol tyúkanyó. Ez hát a „legyes“, szagos, szennyes konyha. Étkezésre itt legfennebb reggel kerül sor, de az ebédet, vacsorát a „tisztá“ konyhában fogyasztják el.

Nem egy pedáns háziasszony már ennyivel sem elégszik meg. Harmadik konyhát is építtetett, ahol mos, kenyeret süt, szappant főz, kukoricát fejt, moslékot kever, s ily módon a nyári konyhától is távol tartja a legyeket, kellemetlen szagokat, nagy forrószagot.

Mindez eddig nem tapasztalt tisztaságot, higiénikus életmódot szül. Egyre több mindenütt a szőnyeg is, a modern gyári bútor, az ablakokon a függöny, no meg a falvédő s a festmény. A felőri hajlékok valóban lakályosak, egészségesek, a civilizáció hatása talán épp ezen a téren a legüdvösebb.

Az új házakban kialakuló életmód azonban nem mentes a gondoktól. Amit ugyanis mondtam, csak koratavasztól késő őszig érvényes. Télen minden megváltozik. Kiürül a nyári konyha, s a család beszorul kutyástul, macskástul, kotlóstul a tulajdonképpeni konyhába. És itt kap helyet a tévé, a rádió, a szövőszék (nem egy háznál még szőnek), ahol kisgyermek van, a bölcső is, az iskolásgyermek itt tanulja a leckéjét, ide néznek be tereferére a szomszédok, itt morzsolja a kukoricát a gazda, s mindezek tetejében: itt is alusznak.

Ez az, ami nem jó, nagyon is korszerűtlen.

E jelenség mögött a nagy gond rejlik: a tüzelőanyag. Hogy mi a megoldás? A nyugati államok többségében szénrel fűtenek, de az új házakban — még a távoli tanyákon is — nyersolajra alapozott központi fűtést alkalmaznak, avagy villanyal főznek, melegítenek.

Nem céлом megjósolni, hogy mi melyik megoldást választjuk, csupán azt jegyzem meg, hogy halaszthatatlan feladat elé állított bennünket a sajátos helyzet: családi házak százezrei épültek az utóbbi években, s míg építőanyaguk vagy berendezésük az új technikának, a higiénianak megfelelő, addig fűtésük korszerűtlen; az ősi tüzelőre, a fára alapoz s a régi technikára: a helyiségenkénti külön, kályhás fűtésre. Ez azonban már tarthatatlan, a tüzelés megoldatlansága gátolja az új otthonokban a civilizált életmód kialakulását.

Egy háziasszony:

— *Mű kérem sokat adunk az evésre manapság. Az én üdömben még a puliszka járta reggel is, öste is, kenyeret csak a délhez ettünk, s azt is olyat, amit hetenkint egyszer sütetünk. Lisztet pedig itt né, a paraszthalmomban őreltünk. Azután már Rettegre vittük az őrelnivalót. Mostanság pedig már az a liszt sem elég finom, hanem a dézsi nagymalomba járunk. De megéri kérem, én mondom, bár kenyeret sokan már nem sütnék, hanem a rétes vagy a laska olyan finom a dézsi lisztből, hogy az ember mind csak enné.*

Lappang az új házakban más ellentmondás is. A hajlék, udvar, istálló, kert — mint ismeretes — sohasem szolgált csupán lakó- vagy munkahelyül, hanem a rang, a vagyoni helyzet, az ízlés jelzésére is. Ez a szerep pedig manapság, amikor a gazda nem büszkélkedhet négyökrös fogatával avagy új vetőgépevel, különösen megnőtt: a ház ország-világ előtt tanúsítja, hogy gazdája mit haladt anyagi gyarapodásban, művelődésben, mit lesett el városn avagy a szomszédtól. A házépítés ma versengés is. Amiből aztán nem egy mulatságos eset is adódik. Felőrön van olyan gazda (a népes Molnár-nemzettség tagja), aki az utóbbi években már háromszor is átépítette a házat, csakhogy ne maradjon el mások mögött.

Míg azonban a versengés legtöbbször meghaladja a reális szükségletet, a tudat, az életmód a lehetőségeken innen marad. A családok mindennapi életébe egyelőre csak a két konyha illeszkedett be. A két szoba még nem. A mai 50—60 éves emberek Felőrön még tapasztott földű házban, zsindelytető vagy zsüpfedél alatt látták meg a napvilágot, s életük java szoba-konyhás kis hajlékokban telt el. Megszokták, hogy a konyhában főzzenek és étkezzenek, mossanak és fonjanak, a „tiszta“ szobában pedig csupán a magasra vetett díszágy állott, egy-két láda ruhával, esetleg szekrények a nagylány kelengyéjével. De különben a férfiak koratavasztól késő őszig a szénapadláson aludtak, az asszonyok, gyermekek pedig a konyhában.

Ilyen előzmények után mihez is kezdjenek a két-három szobával?

Lassacska azonban csak birtokukba veszik. Úttörők e téren a leányok, különösen az iskolások. Ébredező fészekrakó ösztönüknek kapóra jön, hogy a család nem használja ki a nagy, jól berendezett szobát; a már meglévő bútorok mellé beállítanak egy kis könyvespolcot, ráhelyezik tankönyveiket, füzeteiket, itt-ott felaggatnak egy-két maguk varrta falvédőt, a kanapéra díszpárnát tesznek, az akaratosabbja és tehetősebbje kiharcolja, hogy íróasztalt is kapjon, s ezzel mintegy meghódították a szobát. Ott alusznak, csendben tanulhatnak, a nagy toalett-tükör előtt pedig zavartalanul illegethetik magukat, szépítkézhetnek. Láttam néhány ilyen „diákanyát“. Bár melyik kezdő vidéki orvos, tanár vagy mérnök dolgozószobájának is beillene.

László Gábor tanító:

— *Ha már a falu sajátos vonásairól van szó, hadd említsek meg egyet-mást. Nem idevaló vagyok, de régóta tanítok itten, s ma is jól emlékszem, mennyire meglepett Felőr tarkasága, sok mindennek a keveredése. Hogy itt például több száz román nevű, román ajkú református él, de ugyanakkor sok Mészáros, Fazekas és más magyar nevű román. A magyar iskolába jár például egy-két román nevű gyermek, de még több magyar jár a román iskolába. Aztán meg hogy a románok hagyományörzőbbek, a magyarok viszont polgárosodottabbak. A románoknak több a gyermekük, a magyaroknak kevesebb. Vajon miért? No, de ezzel már el is jutottam a kérdésekhez, s itt jegyezném meg, hogy az efféle problémákkal a sajtónak többet kellene foglalkoznia, s a nemzetiségek együttéléséről vagy a demográfiai problémákról mélyebben, elemzőbben, tudományosabb igénnyel kellene írni.*

Ezen a tájon sohasem ért el különleges eredményeket az építészet, nem alakult ki sajátos, helyi színezetű stílus, mint a Székelyföldön, Máramarosban avagy Szeben körül. A hagyománytalanság és az építő kultúra hiánya ma is megmutatkozik: a házak szokványosak, hasonlítanak egymásra, akár a tojások. Legfennebb az egyik barna, a másik zöld, ez nagyobb, amaz kisebb. De annyi jellegzetességet sem látni itt, mint például Aranyosszéken, ahol az egykori neobarokk kastélyok duplájára, sok kis tornyocskájára honosodott meg, vagy a Barcaságon, ahol magas, hegyes tetőket építenek padlásszobáival, a kárpáti üdülőtelepek villáinak mintájára.

A Szamosok mentén bizony Kolozsvártól Szatmárig és Déstől Bethlenig ezer meg ezer ház épül mind egy kaptafára. Mert még ott is, ahol a népi építkezés, a helyi nyersanyag, a domborzat vagy a régi mesterek tudása ki is alakított némi eredeti szint, jegyeket, azokat jórészt elfelejtették, avagy mint „ösdíságot“ tudatosan elvetik; új ízlésük, esztétikai érzékük azonban még nem alakult ki.

Igy hát amennyire örvendetes látvány, hogy a falvak tucatjai teljesen újjáépülnek s terebélyes korszerű házak emelkednek, épp annyira elszomorító a fantáziátlan egyhangúság. És ez nem holmi széplelkű nyavalygás, hiszen százezrek építenek ma új hajlékot, megyényi területeken — szabványos kivitelben. Ezzel a civilizációs hatással bizony nem dicsekedhetünk.

Füstös Ildikó óvónó:

— Nézzen szét az elvtárs ebben a teremben. Nincs egyetlen szemléltető képünk, játékszerünk, képeskönyvünk, daloskönyvünk, meséskötetünk, nekünk, óvónőknek pedig segédkönyvünk. Mintha az trók nem tudnának írni, a festők nem tudnának rajzolni, illusztrálni a legkisebb gyermekeknek, a kiadók pedig nem törődnének velünk. Egyedül a Napsugárra vagyunk utalva, abból tanulunk éneket, mesét, de hát abban több az iskoláskorúaknak, mint az óvodásoknak való anyag.

Felőr nem egykés falu, de szaporának sem mondható. Hogy miként alakul itt gyermek és szülő viszonya, arra vonatkozóan sehol sem hallottam olyan jellemző, tömör megfogalmazásokat, mint itt.

— Régente magunknak neveltük a gyermeket, most peniglen az oskolának, a városnak.

— Az én gyermekkoromban még egy kenyéren, egy fedél alatt éltünk mi unokák, apák, nagyapák, mind. Most azonban útra kél a fiatalság, s itt marad az öregség.

— Ezidáig a gyermek utódunk volt és örökösünk. Átvette kezünkől a tudásunkat, a gazdaságot, örökölte a házat, földet, öregségünkre pedig eltartott. Most már nincs örökösünk, csak nyugdíjunk.

A kesernyés szavak alapján azonban hiba volna azt gondolni, hogy a felőriek nem szeretik a gyermeket. Soha úgy nem gondozták őket, annyit nem költöttek rájuk, mint manapság. Reggel, amikor a férfiak autón, vonaton, kerékpáron megindulnak Dés felé dolgozni, nem sokkal utánuk majdnem annyi gyermek kerekedik fel a városba, tanulni. S nem kevesen tanulnak a kolozsvári, besztercei iskolákban sem. Versengés alakult ki e tekintetben is a szülők között: ki öltözteti szebben a gyermekét, ki taníttatja tovább, ki ad jobb szakmát a kezébe. Ez a versengés pedig néha örvendetes, máskor mulatságos, de nemritkán bosszantó jelenségekhez vezet.

A magyar óvodába járó gyermekek szülei például saját költségükön dadát fogadtak és fizetnek, hogy csemetéik az oktatás mellett megfelelő gondozásban is

részesüljenek. Örvedetes dolog, de... Éppen tízóraiztak, amikor benyitottam az óvodába. Nézttem, hogy mit esznek. Az egyik csöppség kekszet, a másik nápolyi szeletet ropogtatott, de volt olyan is, aki csokoládét majszolt.

— Bolti áru mind — kaptam a felvilágosítást. — Versengés van ebben, s egyik szülő sem akar lemaradni.

Néhány évvel ezelőtt az egyik mama a szövetkezetben vett nyalánkságot kezdett csomagolni gyermekének tízóraitra. Az édesség megtetszett a többi gyermeknek, ők is olyasmit kértek anyuktól, s mihamar minden anya azt kezdett csomagolni. Ma pedig már Felőrön „nem illik“ házi ételt, pláne lekváros kenyeret tenni az óvodás táskájába. A szegénység vagy fősvénység jele volna. Hogy a sok édesség árt a gyermek fogainak, s hogy a faluban egyre több dolga van a fogorvosnak, mit számít? Fő a versengés.

A könyvtáros:

— Sokan olvasnak a faluban, persze, legtöbbit a diákok. Most épül egy új üzletház, oda költözik majd a könyvtár is, új, tágas helyiségbe. Könyvet is kapunk elég szépen. Sajnos, az utóbbi években köztük kevés a magyar könyv, emiatt az olvasók száma megcsappant, a magyar könyvek elrongyolódnak, mert nagy érdeklődés mutatkozik irántuk.

Az a legény, aki nem tud szakmát tanulni vagy nem jut be a gyárba — nem kap könnyen magának feleséget. A rátarti felőri lányok lenézik.

Ekkor lép közbe a házasság-közvetítő. Felőrtől 2—3 faluval fennebb a Cibles kezdődik. A havason sok lány marad pártában, mert nincs vasút, műút, sem üzem a környéken, a férfiak messze vándorolnak, hogy munkát kapjanak. A lányok időnkint elküldik megbízottjukkal Felőrrre a képeiket. A párt nem lelő felőri legények megnézik a felvételeket, s a következő vasárnap maguk a lányok jönnek el. Azután a fiúk mennek a lányokhoz háztűznézőbe, s végül nyélbeütik a házasságot.

Jó néhány ilyen házasság kötöttett már a faluban.

Egy felőri leány:

— Erzsike nénitől, a pyugdijas óvónőtől ma is sokat tanulunk. Nagyon szép varrottas mintái vannak. Kalotaszegi és széki motívumokkal. Nekem különösen a székiek tetszenek, a madaras, lepkés figurák, mert ugyebár kalotaszegi holmit ma már majd mindenütt látni, de székit nem. Az egész falu tele van varrottas falvédővel, asztalterítővel, diványpárnával. A régi fonás, szövés helyett most a téli esteiken varrottásokat készítenk.

Kik közvetítették valaha a civilizációt? A katonaságtól hazatért legények, a szolgálsból visszajött lányok vagy az „urak“, akik közé a nép a földbirtokost éppúgy beszámította, mint a tanítót. Az uradalomtól azonban a paraszt többnyire csak a gazdálkodás új eljárásait tanulta el, az orvos, tanító vagy pap életmódjára pedig úgy tekintett, mint számára elérhetetlen, tehát értelmetlen színvonalra.

Ma egészen mások a civilizációs hatás útjai. A faluról bejáró munkások serege például nemcsak dolgozik városban, hanem tanácskozásokon vesz részt, tanfolyamokra jár, vagy az üzletekben — az asszony megbízásából — bevásárol, s közben sokat tanul. A férfiak civilizációs befolyása elsősorban az építkezés terén nyilvánul meg. Nekik köszönhető a sok tágas, masszív, korszerű új hajlék. A férfiak sok ház körüli munkát átvesznek Felőrön az asszonyoktól. Míg a régi földesházak sikálása, tapasz-tása, meszelése női munka volt, manapság az iparban jártas férfi végzi a karbantartást a mázolásról a kiégett biztosíték helyreállításáig.

Megmutatkozik a férfiak civilizálódása más tekintetben is. Egyre többen alusznak pizsamában, kiveszőben a régi szokás, mely szerint a vasárnap felvett fehérneműt nem vették le szombat estig, s abban dolgoztak, aludtak, mosakodtak. Az eddigi heti egyszeri borotválkozást is kettőre-háromra sűrítették, kapcát, tüsszöt, a nadrágon kívül hagyott hosszú inget már csak egy-két öreg visel Felőrön, bocskort vagy „csepűgatyát“ pedig senki sem.

Sajátos civilizatórikus hatást fejt ki itt a nagy számú diákság. Ők tisztakodnak például a legtöbbet, s már az olyan „apróságokra“ is vigyáznak, mint a köröm vagy a fog tisztántartása. A leányok és fiúk befolyása azonban eltérő. A leányszobák a legcsinosabbak a faluban, lányos házaknál látni a legtöbb szőnyeget, falvédőt, de szemöldökcsipeszt és pipereszappant, lakkcipőt vagy prémés gallért is. A fiúk nem sokat törődnek a ruhával, frizurával, cipővel, de néhányuk „komo-lyan“ foglalkozik már a barkácsolással, rádiót szerel, biciklit javít, fényképez.

Mindkét nembeli fiatalság azonban kulturális téren tesz a legtöbbet. Milyen távoli jövőként festették le a népi írók 30—40 évvel ezelőtt azt az időt, amikor majd a gazdaember is pénzt ad a könyvre, s a parasztházakban is helyet kap a könyvtár! Nos, Felőrön elérkezett ez az idő. Mint már említettem, jó néhány házban látható 100—150 kötetes könyvtár. Mind a diákoké. A szülők nem sajnálnak pénzt adni a gyermeknek, ha be akarja szerezni a kötelező olvasmányokat.

Vessük össze, milyen és mennyi magyar újság, folyóirat jár a faluba, nem is szólva a román lapok nagy számáról. Kiderül, hogy sokkal több az ifjak rendelte lap — *Napsugár, Jóbarát, Ifjúmunkás* — mint a „felnőtteké“. Egyes újságokat, például a *Brassói Lapokat*, előbb csak a diákok járatták, s újabban „kaptak rá“ az idősek is. A *Korunk, Utunk, Igaz Szó, A Hét* előfizetői pedig az értelmiségieken kívül csakis a diákok.

A múlthoz képest legnagyobb változást az értelmiségiek befolyásának alakulása mutat. Ez annál öröndetesebb, minthogy — közismert tény — számuk és hatókörük falun egyre nagyobb lesz. A lényeg az, hogy a tanító és tanár, a mérnök és orvos életmódját, házát, öltözetét, lakberendezését a mai falusi már nem tekinti sem úri hóbortnak, sem fényűzésnek, hanem követendő példának. Az első fürdőszobákat Felőrön értelmiségiek rendezték be, s ők vásároltak elsőnek könyvespolcot, tévét, porszívót, jégszekrényt, mosógépet, perzsaszőnyeget, ma viszont már sok falusi lépett a nyomukba. Elsőnek a szövetkezet vagy a néptanács vezetői, majd a többiek.

Sokat hallunk, olvasunk — pro és kontra — a falu elnéptelenedéséről, mammutvárosok keletkezéséről. Nem szándéksom a véleményemet bővebben fejtegetni, csupán reményemet fejezem ki: nálunk nem jutunk el a szennyezett levegővel, vízellátási gondokkal, közlekedési bajokkal küzdő megapolisokhoz. Meggyőződésem, hogy okos tervezéssel, a szocialista viszonyaink nyújtotta lehetőségek kiaknázásával elérjük, hogy ne csak azok maradjanak meg majdan falusi lakosnak, akik a mezőgazdaságban dolgoznak, hanem sokkal többen, akik közelebb akarnak élni a természethez, akik a jó levegőt, a csendet részesítik előnyben, vagy ragaszkodnak a kis-település kétségtelenül közvetlenebb, melegebb, meghittebb emberi kapcsolataihoz. Ha falun járok, mindig is kutatom ennek a ragaszkodásnak a jeleit.

Szó, ami szó, Felőrön nem sokat látni belőlük. Mert épül ugyan a temérdek nagy ház, de jórészt középkorúak és idősek — nem fiatalok — építik. És nem ritka az olyan ház sem, ahol csak két öreg maradt a kongó nagy hajlékban — a fiatalok városon telepedtek meg.

Igy hát az igényes életmód térhódítása, a nagy tanulási kedv sok tekintetben az elvándorlást, a városba való beilleszkedést, az ipari átrétegződést szolgálja. Ez jó

is volna, hiszen fejlődő iparunknak kell a képzett munkás, a fiatal dolgos ember, de joggal teszik fel a kérdést Felőrön is az öregek:

— Ki folytatja a mezei munkát, ha mi kidőlünk a sorból?

Választ keresve benyitottam a könyvtárba. Kiderült, hogy nem eléggé olvasotak épp a mezőgazdasági szakkönyvek. Az országos lapok közül legkevésbé ismertek a mezőgazdaságiak. A magánkönyvtárakban pedig szakmai kötetet elvétve sem látni.

A kérdést más oldalról is meg szoktam közelíteni. Meg-megnézem a házak mögött az ólakat, kerteket. Felőrön kevés az állat a pajtákban, nemigen ültetnek a kertekbe szőlőt, gyümölcsfát. Ezzel szemben a közeli Décsén tele a házak köze cseresznyéssel, almással. Másfelé, Csombordon vagy Székelykocsárdon szőlőt telepítenek a virágoskertbe is, s üvegházat építenek a veteményesben. Aki pedig ültet, a jövőre gondol, s jövőjét az ültetvények mellett képzelel el. A felőri fiatalok többsége még nem jutott el ide.

A helyzet mégsem aggodalmas. A szövetkezet vezetői — különben okos, értelmes gazdák — erősen remélik, hogy a globális akkord bevezetése, a pénzügyi részesezés növelése, a háztáji gazdaságok szabadabb fejlesztése s mindaz, amire az új párthatározatok, rendeletek lehetőséget adnak, jelentősen növelik majd az mtsz-tagok jövedelmét, a mezei munka becsületét, a falusi élet vonzóerejét.

A városra áramlás sok tekintetben divat is, s mint minden hullámnak, áramlatnak, ennek is van dagálya s lesz apálya. Ilyen értelemben pedig, a mezei termelés helyzetétől eltekintve, döntő szava van a civilizáció terjedésének. A gépkocsi térhódításának éppen úgy, mint a jó útnak vagy a fürdőszobának. S ha a felőri építkezés üteme tovább tart, ha a falu otthonai éppen olyan kényelmet, tisztaságot nyújtanak, mint a városiak, ha a közlekedés, ellátás tovább javul, előbb-utóbb a fiatalok is megértik, hogy érdemes falun lakni, mi több, a mezőgazdaságban is dolgozni.

Herédi Gusztáv

*Korondi tányér
(Kabay Béla fotója)*

Baráti emlékezés Erdi Ferencre

Magyarország tudós fiát, a népi író- és politikust, megdöbbenve gyászoljuk mi is, romániai barátai és olvasói.

A kedves makói család szülőttére fél évszázada egyre szélesebb körben figyeltek fel. A kis diákot eleinte csak a legrégebben kertészkedő magyar parasztok, a makói hagyások büszke öntudata vette számba. Továbbtanulása természetes következménye volt e kötelességtudást és fölvilágosultságot sugalló, igényes közösségi magatartásnak. Az egyetemista egyik legtermékenyebb tagja lett a Szegedi Fialatok falukutató társaságának a 30-as években. Nemcsak makói rokonai közt volt otthon, valahányszor nyaranta hazasietett a munka dandárjára s beállt a

kasza, a kapa mellé az ősi sorba. Az eldugott tanyák egybesereglett népe elé is úgy állt ki esti előadásainkon, amikor a csizmaszárunkon felül befolyó sár tengerén átvergődve megérkeztünk egy-egy központba, hogy a Viharsarok gyanakvó népe is azonnal egyenrangú fiaként vitatkozott vele. Ez a közvetlen magatartás jellemezte végig viszonyát a Futóhomok népéhez.

A fiatal jogászdoktort a makói hagyások annyira a magukénak érezték, hogy önként adták össze azt a nem hivatalos ösztöndíjat, mellyel Hollandiába mehetett tanulmányútra.

A gyökeres történelmi változást hozó 1945 óta már nem személyes benyomásokra támaszkodik emlékezőm, hanem közös barátok vallomására és kedves alkalmi találkozásokra. Földművelésügyi miniszter korában is az „otthoniak” véleményét leste aggódva, s igazságügyminiszter korában arra volt büszke, hogy több mint nyolcszáz esetben enyhíteni tudott az elhamarkodott ítéleteken. A Hazafias Népfront főtítkáraként szinte állandóan úton volt, de amíg Afrikát és Koreát repülőn látogatta meg, addig saját országában nemegyszer elakadt a tanyai utak hófúvásában. A Magyar Tudományos Akadémia főtítkáraként szívesen szervezett értekezleteket, amelyekre a kül-

döttek ragyogóra fényesített csizmájukkal állítottak be, végigkopogva a tiszteletre méltó folyosókon. Úgy tudott izes „szögediesön“ beszélni, hogy mindenkinek „meg köllött“ értenie legkomolyabb tudományos fejtegetését is.

Összes szerepei közül saját bevallása szerint az agrárszociológusé volt a legkedvesebb. Egészséges életmódját Pesten is folytatta, akár mintaképe, „Zsiga bá“. Este korán feküdt, hajnalban kelt, s reggel fél nyolcig az íróasztala mellett ült. Ez volt az ő ideje. Akkor szedte ráncba és vetette papírra azokat a gondolatokat, melyek a magyar parasztság szocialista módosodását egyengették, s amelyekhez a nyersanyagot részben mindvégig személyes tapasztalásával szerezte, részben a modern technika minden eszközét fölhasználó kedves Mezőgazdasági Kutató Intézete lyukkártyákon tárolta neki. Fél nyolckor nekiindult a „szolgálat“-nak, mert minden egyéb csak az volt számára, és sok volt a szolgálat és nehéz.

Rendszerint késő délután tért haza a családi otthonba, ahol gyermekei várták, a felesége, aki érte minden más hivatást otthagyt, mert valakinek az otthoni szolgálatot is el kellett vállalnia. A család éppúgy megmaradt számára ősi fészeknek, mint a földet művelő atyafiság. Az otthont óvta, védte, segítette. Még „káderese“ is volt otthon, egy valódi alföldi puli. Vendégeit felesége oldalán a lépcső tetején várta be mosolyogva, míg a puli elébük szaladt. Akit megmorgott — arra ügyelni kellett, s csak kevesen voltak, akiket a szigorú puli barátságosan fogadott. Azokat, akiknek nem volt miért félniük tőle.

Váróné Tomori Viola

Maradnak a művek!

„Nem az énekes szüli a dalt, a dal szüli énekesét“ — olvassuk le Babits Mihály síremlékének feliratát Ferenczy Béni domborművéről. S rádöbbenünk, hogy a költőnek emléket állító szobrászra is illenek e sorok. Rádöbbenünk, hogy sokszorosan igaz ez itt, ahol — megfakulva a távolodó időben — egyre kevesebb személyes emlék emlékeztet már rá.

Maradnak hát a művek!

Íme a szobor, közgyűjteményeinkbe került műveinek legszebbike: Ferenczy Béni terrakottába égetett remeke, az Avasi paraszt.

Nagybányáról származott át Kolozsvárra. Tizenöt éve már, hogy tulajdonosa a kolozsvári Művészeti Múzeum. Felbukkant (igaz, rövid időre) a múzeumi alapkiállításon, de úgy tűnik, még nem találták meg végleges helyét a gyűjteményekben. Holott!... De hadd emlékeztessünk arra, ami idestova művészettörténetírásunk közhelyének számít már. Emlékeztessünk rá, hogy a Ferenczy családot a művésztelep hazaivá honosodásának sorsdöntő esztendei fűzik hozzánk, hogy a család valamennyi alkotója Nagybányáról lendül pályájára, életművük így joggal a mienk is. Ferenczy Béninek, a magyar szobrászat e kivételes tehetségű formaművészeinek életútja ugyancsak példázza ezeket a kapcsolatokat. Hat éves, amikor Noémivel, ikertestvérével együtt apja,

Ferenczy Károly Nagybányára hozza. A család házat vesz a veresvízi bányász-negyed kapujában, s a gyermekek — Béni, Noémi meg a náluk néhány évvel idősebb Valér — itt nőnek fel a művészet iránt fogékony ifjakká. Béni három éven át tanul a festőiskolában, s egészen fiatalon, 1912-ben már a Nagybányai Festők Társasága tagjává választják. A háborút követően, tíz évig — míg édesanyja él — bécsi emigrációja idején gyakran látogat haza Nagybányára.

S még egy epizód: 1920 őszén Ferenczy Béninek, aki korábban Pestről a fehérterror elől menekült el, most az októberi általános sztrájkban való cselekvő részvétele miatt kell Nagybányáról távoznia. Munkásmozgalmunk történészei is keveset tudnak erről. Hangsúlyosan azért említjük itt, mert a szobor is, amelyről szólni kívánunk, ezt az epizódot eleveníti fel.

Tehát a szobor...

Portré, az agyagművesség legegyszerűbb technikájában, a terrakottában. Egy avasi paraszt képmása. Férfivá érett ifjút ábrázol, jellemének és etnikumának sajátos vonásaival. Aki csak egyszer is járt az Avasban, minden bizonytalanság nélkül felismeri ezt a népi karaktert a szoborban, mely nagyon realiztikus és nagyon megszerkesztett. A Ferenczy-szobrokon újra meg újra felsejlő klasszicista szemléletet példázza ez a képmás. Az erőteljesen megrajzolt orr, az ajak kemény vágása, az izomzatot és az arccsontok belső konstrukcióját láttató profil és áll olyan közel hozza a klasszikus (itt római) példaképeket, mintha az akadémiák mintapéldányai vagy múzeumi relikviák nyomán építette volna meg. Többet ad a haj mintázata. A homlokba hulló

fürtök: az avasiak sajátos hajviselete. De ahogy Ferenczy megmintázza, az valóságos technikai bravúr. Itt minden fürt szabadon hull a homlokba, a haj szabadon csavarodik fürtökbe, nyoma sincs még a szobrain később jelentkező stilizáltságnak. Mintha a klasszikus formákat igyekezett volna feloldani, kontrasztképpen a haj aprólékos megmunkáltságával. Ilyen kontrasztokat, indulatot és nyugalmat, feszítő energiákat és önmegtartóztatást, de mindenekelőtt valami sugárzó emberi méltóságot áraszt ez a szobor. Az avasi román parasztot művészetünkben ilyen erővel csak Vida Géza ábrázolta.

Ferenczy Béni katalogizált szobrai között, furcsamód, nem szerepel ez a remek alkotás. Mikor készülhetett? A szobor hátoldalán csak egy vékony, bekarcolt aláírást találunk: Ferenczy Béni. Sem évszám, sem a keltezés helye, csak stíluskritikai alapon közelíthetünk

hozzá. Ferenczy, mióta Bourdelle tanítása közelhozza a klasszicista szemlélethez, többször is visszatér a görögös-latinos fogalmazáshoz. Legkorábban, a tízes évek második felében bukkannak fel nála e látásmód külsőségei. Klasszikus arányú Lépő nője 1917-ben készül el, s ezen a modell hajviseletének ugyanolyan megformálását fedezzük fel, mint az Avasi paraszton. A válaszhoz közelebb visz terrakottáinak áttekintése is. Égetett agyagszobrainak és vázáinak közel egyharmadát egyetlen esztendőben, 1916-ban készíti, hogy azután, nagy kihagyásokkal, egy-egy évben legfeljebb egy-két terrakotta szobra kerüljön ki nagybányai, bécsi vagy budapesti műhelyeiből. Nagy a valószínűsége így, hogy a keltezetlen s minden bizonnyal gipszminta után öntött szobor a tízes évek második felében vagy éppen 1916-ban készült. (Nagybányai eredetére a szobor anyaga utal; a felhasznált sárga agyag lelőhelye kimutathatóan — Szabó János keramikus közlése szerint — Nagybánya környéke vagy a szomszédos Felsőbánya.)

Nem közömbös ennek a szobornak a sorsa.

Ferenczy Béni és Noémi, amint említettük, aktív szervezői a romániai munkásság 1920. évi első általános sztrájkjának. Noémit törvény elé állítja az Averescu-rendszer, Béni Pozsonyon át Bécsbe távozik. A részleteket a további kutatásoknak kell kideríteniük, de bizonyosnak tűnik, hogy éppen a történetek idején kérnek fel egy nagybányai román ügyvédet — mellesleg lelkes műpártolót — ügyük védelmére a törvény előtt. Honoráriumként az ügyvéd ezt a szobrot kapja, majd a család tulajdonából, az özvegy felajánlására — vásárlás útján — a kolozsvári múzeumba kerül az Avasi paraszt.

2414 — ez a Ferenczy-szobor múzeumi katalógus-száma. Művészi értéke, keletkezése, ihlető témája, közelmúltunk történelméhez fűződő sorsa arra int: meg kell végre keresnünk a helyét hazai művészetünk alkotásai között.

Murádin Jenő

A falu feledésbe vesző hétköznapijai

Világunk arculatának változását legszembeütőbbben falvainkon észlelhetjük. Az életmód átalakulása szükségszerű és hasznos, minthogy kellemesebb, emberibb létet alapoz meg, az ember azonban emlékező és értékmező lény. Tanulásként megőrzi múltjának emlékeit (még a rosszakat is!), és élő hagyományként gyakorolja mindazt, ami értékéből és társadalmi hasznosságából nem vesztett, vagy az új időknek megfelelő tartalommal tölthető meg.

A falusi életforma gyökeres megváltozása arra int bennünket, hogy nagyobb gondot fordítsunk múltunk emlékeinek megőrzésére, hagyományaink ápolására. Jól tudjuk, sok minden történik népművészetünk alkotásainak megőrzéséért és magának a népművészeti tevékenységnek a kiterjedéséért. Ezeket az akciókat örömmel fogadjuk, arra azonban már kevesen gondolnak, hogy egy szép varrottas, a szorosan vett művészi munka előfeltételként több háziiparág (fonás, szövés, kelmefestés) közreműködését igényli. Nyilvánvaló, hogy a varrottas mint népművészeti alkotás értékes még akkor is, ha anyagát nem házilag készítették, hanem gyári termék. A társadalom fejlődé-

sének kutatóját azonban érdeklik ezek a gyáriparral való versengésben „természetes halállal“ kimúlt háziiparágak, kezdve gazdasági-technológiai vonatkozásaitól egészen szókincsükig. Sőt, az iparnak sem ártana pontosan megtudnia, milyen minőségű a népművészeti alkotás nyersanyaga, technológiája, milyennek kell lennie ahhoz, hogy hozzájáruljon a hagyomány teljes hangulatának kialakításához.

Hasonló megfontolások érvényesek a többi népművészeti ágra (keramika, famegmunkálás) is. Nemcsak a szépet kell megőriznünk és fejlettebb technológiával újra meg újra megvalósítanunk, gondolok például a népi díszítőelemek felhasználására a dísztárgy-iparban, hanem eredeti technológiájuk emlékét is — a helyes történelmi távlat felmérése, az utókor okulása végett.

Felmerül a kérdés: csak a népművészet esztétikai hagyományai hasznosíthatók-e a jövőben, a háziipar, a falu termelési gyakorlata és általában a népi praktikák pedig — a sokkal hatékonyabb gyáripartól kiszorítva — a műzeumba kerülnek, esetleg a feledés homályába vesznek? A válasz nem olyan egyszerű. Falun ma cseréppel fedik a házakat, takaréktűzhelyen főznek és villannyal világítanak. Jól van ez így, senkinek sem kell sajnálnia a rothadó szalmatetőt, a kormozó nyílt tűzhelyet és a pislákoló mécesest. Ifj. Kós Károly azonban érdekes könyvecskében igazolta, hogy mi mindent tanulhat és hasznosíthat a természetjáró ember a nép természettel vívott harcának évezredes tapasztalatából.

Népi gyógyítási módok. Látszólag gyakorlati fontosság nélküli probléma — adalékok a kuruzslás történetéhez. Valóban, a népi gyógymódok, még azok is, amelyek nem minősülnek kuruzslásnak, hatékonyságukban általában messze elmaradnak a modern orvostudomány eredményei mögött. Felmérésük azonban a hazai gyógynövénykincs pontosabb feltérképezéséhez és a „hagyományos“ (tehát a környezeti hatásokkal és az életmóddal szoros kapcsolatban levő) betegségek körülhatárolásához segíthet hozzá. S ez már nemzetgazdasági érdek. Bár ezzel eltávolodom attól a gondolatsortól, amely a népművészeti értékek megőrzésének problémájából indult ki, mégis megemlítem azt a veszteséget, amelyet a falusi emberek gombaismeretének — számos vidéken észlelhető — sekélyesedése okoz: egy hold erdőterületen közepes csapadékú évben legalább 5 kg ehető gomba terem, hozzáértés híján azonban mind kisebb részét értékesítjük (különösen, ami a választékot illeti).

Sokan irtak eddig a falusi múzeumok érdekében, jómagam is. Az ötletet azonban — a közeli megvalósulás reményében — nem árt újra meg újra felemlíteni. Részben késő már, de még nem teljesen elveszett ügy a néhai falusi élet tárgyi emlékeinek megmentése. Sok faluban akad egy-egy olyan régi ház, amely (talán egy kis jóindulattal) maga is műemléknek számíthat, és mint ilyen megfelelő otthona lehet a falu múzeumának, letéti helye mindazoknak a tárgyaknak, amelyekkel a falu népe létéért küzdött, és amelyekkel otthonát, környezetét szépítette.

Itt azok közül a tárgyak közül sorolnék fel néhányat a figyelem felkeltése végett, amelyeket kevesebbre becsülünk, mint a népművészet alkotásait. A táplálkozás sokrétű tevékenységének emlékei; a világítás, gyertyakészítés és szappanfőzés, az építkezés eszközei; a vadászat és halászat változatos szerzői... S még sokáig lehetne sorolni, mi minden kívánczik a múzeumok tárlóiba, a díszítőművészet és a viselet joggal csodált tárgyai mellé. A gyűjtögetés emlékeit a gyűjtés tárgyainak (bogyók, gyökerek, gyógynövények) mintagyűjteményei idézhetik fel. Nem érdemtelen a mezőgazdasági termelés esz-

közei mellett területi eloszlásuk emlékeit is megőrizni (például térképen feltüntetni: mit hol természettek, merre legettetek). A feladatok tovább sorolása főleg — akad majd hozzáértő, aki vállalkozik egy részletes falumúzeum-útmutató megírására.

Lényeges az, hogy ne csak a falu életének tárgyi emlékeit őrizzük meg, hanem azt is, ami őket — hasznosságuk idején — éllette: a falusi emberek évszázados tapasztalataiból kikristályosodott eljárásokat, technológiákat. Tehát nemcsak állapotokat, hanem folyamatokat is meg kell őriznünk azok számára, akik időben is teljes képet akarnak nyerni arról a vidékről, amelyen élnek. A múzeumi tárgyak gyűjtését a még emlékezetben élő eljárások szorgos lejegyzése kell hogy kísérje. Egy történelmi változáson keresztülment életforma emlékét kell a maga teljességében megörökíteni, mert nincs szöveges szövegszék nélkül, mázas bokály égetökemence nélkül, és általában minden ünnepi forgatag mögött ott rejlik a hétköznapok hosszú sorának kevésbé látványos, de nélkülözhetetlen munkája.

Mindennek a megvalósítása nem igényel különösebb anyagi befektetést. Egy házat kell közmunkával rendbehozni és a többi azoknak a lelkes munkájára vár, akik ragaszkodnak falujuk múltjához. S mindenhol akad egykét orvos, mérnök, tanár vagy más falusi értelmiségi, aki szívesen irányítaná ezt a tevékenységet. Esetleg a művelődési háznak külön e célra alakult szakköre!

Nem vagyok a néprajz szakértője, még csak amatőr művelője sem. Hiányérzetem támadt, s úgy gondoltam, közérdekű ezt nyilvánosan megfogalmazni: nem lesz alkalmunk a falu hétköznapjainak számunkra egyáltalán nem közömbös emlékeit megismerni és tanulmányozni, ha nem gondoskodunk az utolsó percekben a megőrzésükről. S ezek az utolsó percek is fogytán vannak már.

Salló Ervin

Meglátni és kifejezni

NÉGY KÉP

1. Fények... Szürke, fekete, fehér. Vagy még inkább: fekete, fehér, szürke. Hiszen középen villog a fehér, egyik oldalt fekete kontrasztal, másikon finom szürkékkel határolva... Szabálytalan sávok. Vannak, akik alakokat látnak benne. Én is felfedeztem egyet. De azóta sem találok szebbnek. S addig is éppúgy gyönyörködtem benne. Bár függőlegesekre épül a kompozíció, mégis valami sudár, felfelé szárnyaló nyugalmat, tisztaságot látok benne. Ha hangosan szólnék mellette, lehet, hogy megszegyellném magamat.

2. 1970. május... Életem legjobb riportképe — mondotta róla Bartha Árpád. Es valóban, bárhol jelent meg vele, mindenütt nagy sikert aratott. Ha akarná, százassal tudná eladni. Hiszen: igénylik az emberek, s állandóan kérdik: nem csinálna-e nekik egyet belőle? Nem egy barátjának a lakásában ott díszleg a falon... Én mégsem a riportképet látom benne. Nem azt, hogy 1970 májusában szörnyű napokat élt át az ország. Illetve azt is. De azon túlmenően emberi megpróbáltatásokról beszél nekem. Végtelen monotóniáról

s benne a szenvedésről... Szürkén hullámzó víztükör. Azt hiszem, ez a kép bármelyik nemzetközi kiállításon megállná a helyét.

3. Asszony... Az ajtóban áll. Fekete kendő, fekete lájbi, ruha, harisnya és cipő rajta. Fekete keretbe foglalja az ajtó kivágása. Ez az asszony háttal áll nekünk. S mégis többet mond el róla így a fénykép, mintha előtünk volna az arca is. Nem egy bizonyos valaki ő, hanem csak egy asszony. Egy a sok közül. Egy meghajlott hátú élet. Búcsúzó ember. Megáll még egy pillanatig az ajtóban, aztán elindul... Szemben vele kerítés, fehér falú, hóval borított falusi ház.

4. Kőarc... Be szép is tud lenni a kő! Ha pattintják, faragják, sohasem törik simán. Höbörcsös a felülete... És arc is ez. Kőarc. A szemek: fekete árnyékok az egyenlőtlen felületen. Az orr: kiálló orom. S a száj: az épület falába épített kő cement-kötésének a vonala... Itt is fekete és szürkésfehér. Láthatsz benne rémet. És láthatod a természet arcát is. Az éjszaka nyugalomát. Vagy ha nem képzelsz bele semmit, gyönyörködhetsz a fények és árnyékok nagyszerű játékában. S abban, hogy be szép is tud lenni a kő!

ADATOK

1937-ben született a Kovászna megyei Lécfalván. 1954-ben fémipari szakiskolát végzett. Volt vasesztergályos, könyvelő, „szabadúszó” fotós az Új Időnél, az új megyei lapok megalakulásától (1968) a Sepsiszentgyörgyön megjelenő Cuvintul Nou fotóriportere.

Az első országos kiállítás, amelyen részt vett, a szatmári Ifjúmunkásmatiné keretében volt 1965-ben: I. díjat nyert. Bukarestben, Iași-ban, Craiován és Kolozsváron szerepelt még. Majdnem minden részvétele újabb és újabb kitüntetések hozott. Művészfotóit az ország szinte valamennyi jelentősebb lapja közölte már (Gazeta literară, Astra, Korunk, Utunk, Új Élet, Brassói Lapok, Karpaten Rundschau, Femeia, Almanahul). De azt, hogy nem öhajtana-e a Fotóművészek Országos Szövetségének a tagja lenni, még soha nem kérdezte meg tőle senki.

BESZÉLGETÉS

— Mi a véleményed az ösztönösség és a tudatosság szerepéről a fotóművészetben?

— Az én esetemben mind a kettőről beszélhetünk... Talán a tudat szerepe lehetne nagyobb. De vannak esetek, amikor az ember az ösztöneire kell hogy támaszkodjon. Például a riportfotózásnál. Az absztrakt dolgoknál már sokkal inkább beszélhetünk tudatosságról. Sokszor ugyanarra a kockára két felvételt is készítek. Lehet, hogy elsőre nem sikerül megvalósítanom az elképzelésemet. Ilyenkor megpróbálok újra és újra. A Kőarcok című sorozatomat például éjszaka, villanyfénynél készítettem. Két rendet is elrontottam, amíg rájöttem, hogy fél órányit kell működtetni a gépet, míg megfelelő födöttséget kapok. Közben még le is igazoltattak...

— Vannak-e vesszőparipáid?

— Hát a fák. Emberi érzelmeket, emberi dolgokat látok bennük. Aktot

is. Amikor lenyesték az ágakat, könnyeztek. A szőlő is könnyezik ilyenkor, úgy mondják, attól nemesedik. Engem mindig megráz, amikor ezt látom. Szeretnék fellázadni!... Másik visszatérő témám: a kezek. Újabban pedig a kövek. A vonalakkal, a körökkel is mindig bibelődöm. Most nekifogtam a falusi életképeknek. Nem köt úgy le, mint a fák. Talán mert könnyebben kínálja magát a téma. Valósággal kilököm, hiszen bennem van. Látom, tudom, hogy mit fog tenni az a macska a következő pillanatban. Könnyebb hát a dolgom...

— Ezek szerint a fotózásban is nagyobb öröm, ha olyasmit fedezel fel, amit más nem?

— Igen. Ez a legnagyobb öröm. Itt van a villámsújtotta fa. Ez az én szobrom. Sok emberrel elhitettem, hogy én faragtam... Ezt kellene hogy tegye mindenki. Ne kezdjük egymás témáit elorozni. Hisz annyi minden van. Olyanok egysesek, mint a gyermek. Ha látja a társát játszani, ő is oda megy...

— Falusi sorozatodban nem látom az újat. Vajon nem mások után mész ott te is?

— Kakass barátom vízvetést és órvetést fényképeztetett. Rájöttem, nekem ezeket az embereket meg kell örökítenem. Ha mi most nem tesszük ezt meg, talán holnap már késő lesz. De nem pusztán dokumentáció akar azért lenni. Több is van benne... Ezeket a bajuszos embereket le kell fényképeznünk, mert eltűnnek. Úgy érzem, ez kötelességem.

— Miben látod a fotózás továbbfejlődésének a lehetőségét?

— Nem ártana egy fotóművészeti főiskola. Vannak már olyan országok, ahol katedrát kapott a filmművészet mellett a fénykép is. Kiadványok kellenének, az eddigieknél nagyobb számban. Könyveket is lehetne illusztrálni fotóval. Ne csak képzőművészekre bizzanak ilyesmit. Múteremre lenne szükségünk nekünk is. Amíg többen dolgozunk egy-egy laboratóriumban, akarva-akaratlan hatunk egymásra. Ha van egy témám, s elmondom valakinek, elveszti a jelentőségét. Már nem kívánom annyira, hogy megcsináljam. Kibeszéltem magamból. Igazán szép, értékes fotókat vásárolhatna az állam is, s múzeumban gyűjthetné össze őket. Úgy, mint ahogy a festményekkel teszik. Emberek is díszíthetnék velük a lakásukat. Nagyobb értékük lehetne. Jelenleg csak a családi képeknek van becsük az átlagemberek szemében. S ha tetszik is egyik-másik felvétel, akkor sem a művészi tárgyat látják benne, amit érdemes lenne megvásárolni. Számos képpemmel nyertem díjat különböző kiállításokon, de soha egyetlen sort sem írtak le ezekről.

— Érvényesíteni tudod-e saját lapodnál az ízlésedet?

— Nem. Olyanok diktálnak, akik nem értenek hozzá. Én tudatosan készítettem a főnököm ízlése szerint a képeket... Szét kellene küldjenek bennünket az országba. Hogy minél többet lássunk. Hisz a fotós anyaga az élet...

— Szoktál-e színesben is dolgozni?

— Nem. Én a feketében láthatok akármit. Ha viszont valamit, mondjuk, pirosban hoztam ki, azt csak pirosnak láthatom.

— Vágyaid?

— Szeretnék egy könyvet kiadni, Az én fotóim címmel. Ilyen ciklusok lennének benne: FÁK, KÖVEK, VIZEK. Szeretnék deszkafelületre, kőre, vasra dolgozni... Színházban díszletet készíteni... Igazi riportokat fényképezni. Olyant, hogy szövegre ne is legyen szükség. Például egy művészt úgy bemutatni, amint éppen dolgozik, külön a kezét, s néhány munkájának a re-

produkciónját... Meg aztán egy olyan egyéni kiállítást is szeretnék, ahol egészen nagyméretű fotókat állítanék ki. S a teremben közben szólna a zene... Szakítanék a hagyományos tárlási módokkal is. És megvalósítanám régi tervemet: a térfotót...

PORTRÉ

Megjelenésében egyszerű. Nem a külsejével akarja felhívni magára a figyelmet. Sokan darabosnak, nehéz embernek tartják. Talán mert véleménye van a dolgokról. Mesterségét szereti. Képes lenne éjjel-nappal csak arról beszélni. De azért igyekszik másban is tájékozottságot szerezni. Rendszeresen olvas, képezi magát. Amikor jut rá ideje. S érdekes, ha kedvtelésből fotózhat, nem fárad bele még akkor sem, amikor reggeltől késő estig dolgozik. Izlése, képszerkesztő egyénisége már nagyjából kialakultnak mondható. Nagyszerű meglátásai vannak. Mindig mindent figyel. Különösen a közeli témák meglátására nagyon érzékeny. Bár állandóan mérlegel, hogy mit hogyan is lehetne jobban megoldani, mégis inkább ösztönei irányítják cselekedeteit. Igen nagy szerepet szán kompozícióin a vonalaknak. Optimizmust, pesszimizmust, felfelé törést, nyugalmat vagy nyugtalanságot szándékszik velük kifejezni. Mindenben a harmóniát keresi. A formák egyensúlyát.

A nyugalom művészenek is nevezhetnők... De ez a nyugalom nem mint magatartásforma jelentkezik nála. Hisz épp nyugtalansága a biztosítéka annak, hogy művészete a jövőben tovább fejlődhet.

Gazda József

Kozma István:
Máramarosi
szőnyeg

Alkotó külpolitika

Románia külpolitikájának lényeges eleme az összes szocialista országokhoz fűződő barátság és szövetség, az együttműködés fejlesztése. E princípium tartalma a marxizmus—leninizmus, a proletár internacionalizmus, elve a jogegyenlőség, a nemzeti függetlenség és szuverenitás, a területi integritás tiszteletben tartása, a belügyekbe való be nem avatkozás, az elvtársi segélynyújtás, a kölcsönös előnyök biztosítása. S ez egyaránt szolgálja Románia érdekeit és a szocializmus, a béke világméretű ügyét. A békés egymás mellett élés szellemében egyöntetű elismerés illeti e külpolitika tagadhatatlan elvszerűségét, korszerűségét és hasznosságát. Tartós alapja a hazánkban és más országokban végbement gazdasági-politikai, történelmi átalakulás; a szocializmus végérvényes győzelme tizennégy országban.

A szocializmus történelmi valósága a jelenkor meghatározó tényezője. Államunk külpolitikája e tendencia szüntelen erősítésére irányuló, széles körű tevékenységében abból a felismerésből indul ki, amely szerint, a szocialista országok összességének döntő szerepe elválaszthatatlan az új társadalom építésének sikereitől, külön-külön minden egyes szocialista országban.

A szocializmus hatása a szocialista országok egymás közötti kapcsolatai jellegének is függvénye, ugyanis a szocializmus világméretű jelenvalósága és hatása megköveteli a minőségileg új típusú nemzetközi relációk kialakulását. Korunk magasrendű igénye az államok, a nemzetek teljes bizalomra, sőt őszinte együttműködésre építő jó és nyílt kapcsolatainak olyannyira fontos realizálódása.

Kétségbevonhatatlan érvényű alapelvek ezek; a Román Kommunista Párt megalakulása 50. évfordulójának esztendejében, a IX. és X. kongresszus nagy jelentőségű határozatai valóra váltásának szellemében hónapról hónapra jelezhetjük példás megnyilvánulásait, konkrét érvényesüléseiket.

A szüntelen megújulások szellemében illő regisztrálnunk hazánk Nicolae Ceausescu elvtárs vezette párt- és kormányküldöttségének látogatását a Kínai Népköztársaságban, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságban, Vietnam Demokratikus Köztársaságban és a Mongol Népköztársaságban.

Mindannyian fokozott figyelemmel követtük e — valóban kivételes jelentőségű — nemzetközi akciók minden mozzanatát, s a megnyilvánulások sokasága már híven tükrözhetette a teljes helyeslés, egységünk megannyi jelét. Jó érzéssel értesültünk a külpolitikánk méltó tekintélyét hangoztató külföldi kommentárokról is. Pozitív, a fennálló nehézségek áthidalására, a szocialista orszá-

gok együttműködésének fejlesztésére, a kapcsolatok javítására irányuló vonalvezetésünk újabb sikereinek jelentőségéhez mért visszhangja támadt.

Az imperializmus elleni szolidaritás hatékony kifejezése ez, egyértelmű helyeslése a „minden nép joga, hogy ura legyen sorsának“ elvnek.

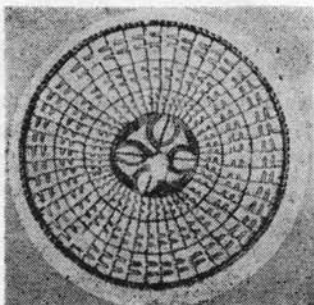
Az ázsiai szocialista országokban tett látogatás nem csupán legáltalánosabb érvényű tanulságaiban kimagasló esemény: fontos momentuma hazánk barátsága és szolidaritása erősítésének ezen országok mindegyikével. S két szocialista ország kapcsolatainak javulása — a marxizmus—leninizmus, a proletár internacionalizmus, a jogegyenlőség, a szuverenitás és nemzeti függetlenség tiszteletben tartása, a belügyekbe való be nem avatkozás jegyében — mindenkor csak hasznára válhat a szocializmus közös érdekeinek. A szocialista országok közötti együttműködés előmozdítása, az általános antiimperialista harc a szocializmus és a béke ügye követelményeinek jegyében — ez Románia Szocialista Köztársaság alapvető érdekeinek megfelelő politika.

Az ázsiai országokban tett legmagasabb szintű látogatás méltatása ismételtén jó alkalom arra, hogy újólaj a magunkénak valljuk állampolitikánk konkrétumokban is szabatosan megfogalmazott tételeit.

Románia politikai téren, a gazdasági, műszaki, kulturális és tudományos együttműködés síkján állandóan fejlesztí szoros kapcsolatait az összes testvéri szocialista országokkal. A KGST és a Varsói Szerződés tagállamaként szélesíti baráti kapcsolatait a Szovjetunióval, Lengyelországgal, Csehszlovákiával, Magyarországgal, Bulgáriával, a Német Demokratikus Köztársasággal, úgyszintén Jugoszláviával, Albániával és Kubával. Kivételes jelentőséget tulajdonítunk a Szovjetunióval, a Csehszlovák SzK-val, a Lengyel NK-val, Bulgária NK-val megkötött barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezményeknek, amelyeket az utóbbi időben írtak alá; parafáltan aláírásra várnak a szerződések a Magyar NK-val és a Német DK-val. Pártunk és államunk cselekvően előtérbe helyezi a magas síkú találkozókat, a két- és sokoldalú kapcsolatokat a többi szocialista állam párt- és állami képviselőivel, a küldöttség- és tapasztalatcseréket a szocialista építés különböző területein.

Ezek a kapcsolatok lehetővé tették és lehetővé teszik a kölcsönös tájékoztatást a kommunizmus építésének menetéről, a kétoldalú kapcsolatokban vagy a nemzetközi élet terén kölcsönös érdeklődésre számottartó problémák nyílt, az elvtársi együttműködés szellemében történő megvitatását, közös konklúziók kikristályosodását, valamint azon elhatározás érvényre juttatását, hogy a legkülönbözőbb területeken tovább fejlesszék a kölcsönösen előnyös együttműködést.

KORUNK

Az „eszményi földműves” és a Közös Piac

Sicco Mansholt, az Európai Közös Piac Mezőgazdasági Bizottságának alelnöke, neves közgazdász, összeállította az „eszményi földműves” személyi adatait: dinamikus, széles látókörű, fiatal, elég nagy földterületen gazdálkodik ahhoz, hogy a technika modern eszközeit alkalmazhassa, ésszerűen, távlatokban gondolkozva fekteti be jövedelmét gazdasága fejlesztésére, s jó kereskedelmi érzékkel rendelkezik.

A Közös Piac országaiban a statisztikák szerint tízmillió ember foglalkozik aktívan mezőgazdasággal (1969-es adat). Hogy ezek közül hányan felelnek meg Mansholt követelményeinek, azt nem közlik a táblázatok. 1971. március 22-én, a mezőgazdaságügyi miniszterek értekezlete napján, a Közös Piac országaiból érkezett parasztok nagyszabású tüntetést rendeztek Brüsszelben. A karhatalom is beavatkozott, tüzelt, és a Közös Piac politikája ellen tiltakozó földművesek közül kétszázan megsebesültek, egyikük pedig életét veszítette. Az áldozat, Adelin Porignaux, amint később kiderült, pontosan megfelelt mindazoknak a feltételeknek, amelyek Sicco Mansholt szerint a Közös Piac eszményi földművesét jellemzik.

Publicisztikai szempontból vonzó lenne Porignaux halálának jelképpé avatása: Brüsszelben megölték az Eszményi Földművest. Címnek is hatásos. De alaptalan vádaskodásnak tűnhetne a Bizottság olyan szakemberei ellen, akik őszintén hisznek a Közös Piac jövőjében, és megkísérlik eszményi földművessé avatni a szövetkezett országok parasztagáit. Sokkal indokoltabb az a kérdés, vajon mit keresett a tiltakozó tüntetésen az a földműves, aki már most olyan képességekkel s olyan anyagi eszközökkel rendelkezett, amilyeneket a parasztok tízmilliók tömege talán sohasem fog elérni? Ha a Közös Piac politikája az ő számára sem jelentette a boldogulás ideális keretét, milyenek láthatják a többiek?

A hat résztvevő ország árpolitikájának egységesítése a mezőgazdasági termékek terén egyelőre az egyetlen kézzelfogható megvalósítás abból a sokoldalú tervből, amely az Európai Közös Piac néven ismeretes. A szövetség továbbfejlesztése, a gazdasági és pénzügyi unió megteremtése az eddigieknél is bonyolultabb kérdéseket vet fel, s megvalósíthatatlan lenne, ha a mezőgazdasági együttműködés körül kialakul az „elégedetlenek Európája”. Márpedig az egységes mezőgazdasági árpolitikát bírálók táborra növekszik, az elégedetlenek követeléseai szaporodnak, s a májusi brüsszeli értekezlet határozatai bizonyítják, hogy a Közös Piac vezetői egyre több, az alapelvekkel ellentmondó koncessziókra kényszerülnek, mert az árpolitika egymagában képtelen megoldani a nyugat-európai mezőgazdaság nagy problémáit, amelyeket a tagállamok egyenlőtlen fejlődési foka és üteme súlyosbít.

Miért annyira nehéz közös nevezőre hozni a részt vevő államok mezőgazdasági érdekeit a Közös Piacon belül?

A mezőgazdaság helye az iparilag fejlett tőkés országok gazdaságában az utóbbi évtizedekben jelentősen eltolódott. A bruttó nemzeti jövedelem alakulásában, a munkaerő-elosztásban, a befektetések és az export megoszlása tekintetében szerepe állandóan csökken. A Közös Piac tagállamainak összességét tekintve a mezőgazdaság 1967-ben a bruttó nemzeti jövedelemnek 6,6 százalékát jelentette, 1968-ban 6,1 százalékát és 1969-ben már csak 5,8 százalékát. A jelentős tőkebefektetés egyre inkább a sokkal jövedelmezőbb ipar felé fordul. E mutatószám egyébként beszédesen vall a mezőgazdaságnak a Közös Piac országai gazdaságában elfoglalt helyéről.

Olaszországban a mezőgazdaság a bruttó nemzeti jövedelem 9,7 százaléka, Hollandiában részaránya 7, Franciaországban 5,8, Németország Szövetségi Köztársaságban csupán 3,6 százalék.

Ezek az adatok természetesen nem tükrözik az egyes országok mezőgazdasági termelésének valóságos értékét. Franciaországban, ahol a globális nemzeti jövedelem nagyobb, mint Olaszországban, az említett 5,8 százalék értékben többet jelent, mint a 9,7 százalékos részarány Olaszországban. De fényt vet a nézeteltérések egyik főokára: azonos számú termelő jövedelme nem azonos a különböző részt vevő országokban, hanem a mezőgazdaság fejlettségi fokától függően változik. Ezért a modern eszközökkel termelő országok földműveseit a piac kiterjesztése, a nagyobb mennyiségű áru elhelyezése jobban érdekli, mint az árak emelése, míg a kevésbé jövedelmezően termelő földműves árúja eladási árának hivatalos növelésével szeretné ellensúlyozni a nagy munkaráfordítás miatt igen magas költségeit. Ezért a Hatok brüsszeli tanácsa, amint az a májusi értekezleten is bekövetkezett, elsősorban Olaszország nyomására ismét *áremelésekre* kényszerült, noha Németország SZK és Hollandia a status quo-hoz ragaszkodott. Olaszország, amelynek mezőgazdasága javarészt szétaprózott, hegyvidékeken elterülő apró gazdaságokból áll, nem tud lépést tartani a fejlesztési tervekkel.

Az árak inflációja azonban nem vezethet a szövetség problémáinak a megoldásához, s ezt egyes országok küldöttei szokatlan eréllyel hangsúlyozták. Németország SZK kilépéssel fenyegetőzött, de nem maradhatott következetes, mert a közös árpolitika kialakítását a részt vevő országok pénzének értékváltozásai is bonyolítják. Az árakat ún. „elszámolási egységekben“ állapítják meg, s ez nagyjából a dollár értékével egyenlő. A frank leértékelésekor a francia mezőgazdasági termékek árát növelni kellett, később viszont csökkentették a Németország SZK-ból származókat, amikor a márkát újraértékelték, különben olyan egyensúlybillenés állt volna elő, amely felrobbanhatta volna az egyezményt. Francia részről akkor kapóra jött a változás, amely biztonsági szelepként szolgált a fellobbant paraszttüntetések lecsillapítására. A Rajna túlsó felén dolgozó földművesek azonban dühösen reagáltak, mert úgy érezték: jövedelmük csökken, csupán azért, mert valutájuk erősebb, mint a partnereké. A bonni kormány, földműveseinek megnyugtatására, áremelést követelt, méghozzá éppen a búza árának a növelését. A Közös Piac korántsem önellátó, de a búza tekintetében túltermelés mutatkozik. A francia mezőgazdasági kivitelben a búza jelentős helyet foglal el, s ezért a piacot féltő franciák ellenezték az áremelést. Németország SZK azonban ismét keményen fellépett, s a miniszterek értekezlete 3 százalékkal felemelte a búza árát. Az eredmény a többtermelés növekedése lesz, s a különbség ismét a Közös Piac kasszáját terheli.

A sorozatos incidensek azt a látszatot keltik, hogy a Közös Piac vezetői tervszerűtlenül, alkalmi intézkedésekkel irányítják a bonyolult szövetséget. Pedig nem így van. Számos szakember: közgazdászok, szociológusok, politikusok alapos felméréseket végeztek a hat állam mezőgazdaságáról, és a bizottság megbízta Sicco Mansholt alelnököt, készítsen jelentést és terjesszen elő javaslatokat az ellentmondások megoldása és a Közös Piac országai mezőgazdaságának tervszerű fejlesztése végett. 1968. december 18-án Brüsszelben közzétették *Az európai mezőgazdaság reformjáról* című memorandumot.

A jelentés egyik meggondolkoztató fejezete a mezőgazdaságban dolgozók elöregedéséről szól. A fiatalok elhagyják a falut, s a földművelés terhe, különösen az iparosított vidékeken, ötven évesnél idősebb földművesekre hárul. Az olasz Istituto Nazionale di Sociologia Rurale adatai szerint 1968-ban a mezőgazdaságban dolgozók átlagos életkora 44 esztendő volt (az iparban dolgozóké 35,1 esztendő). Már 1965-

ben Olaszországban 956 000 fiatalok nélküli parasztcsaládot tartottak számon, vagyis olyat, amelynek nem volt ötven évesnél fiatalabb aktív tagja. Ezekben a gazdaságokban a termelékenység nagyon alacsony, a korszerű mezőgazdasági módszerek bevezetése lehetetlen, nemcsak a dinamizmus hiánya vagy a hagyományokhoz való ragaszkodás miatt, hanem elsősorban azért, mert ezek a családok nagyon kis földterületeken gazdálkodnak. Minél öregebb a család, annál kisebb a megmunkált birtok: átlagban három hektár. Az említett 950 000 család 3 200 000 hektár ésszerűtlenül megmunkált területet foglal el.

A fiatalok exodusra a városok felé figyelemre méltó demográfiai átalakulásokhoz vezetett. Olaszország falvaiban harminc esztendő alatt a halálozási arány 6 ezrelékről 12,5 ezrelékre növekedett. A házasságok aránya 30,4 ezrelékről 17,8 ezrelékre csökkent. Ennek arányában csökkent az újszülöttek száma. Az ipar fejlődése lehetőséget nyújtott a falusi fiatal nők számára, hogy munkát vállaljanak, s felszabadította bennük az önállóságra törekvés vágyát. Míg 1931-ben ezer férjhez adandó falusi lányból 700 vált földműves feleséggé, ugyancsak 1000-ból ma 300-nál kevesebb köti életét parasztgazdához. Jelentős átrétegződés ment végbe a falvak lakóinak foglalkozás szerinti megoszlása tekintetében is. Az iparvállalatok — gazdasági okokból — vidékre telepítik üzemeiket. A városok ugyanis sokba kerülnek: lakásépítkezés, víz- és villanyhálózat kiterjesztése, közlekedési nehézségek... Egy munkás meghonosítása például Milanóban 2 600 000 líra költséget jelent, míg egy latiumi vagy szicíliai faluban csupán 55 000 lírába kerül. A falvak lakói hajdan szinte kivétel nélkül földművesek voltak, az újabb adatok szerint a falusi lakosságnak csak 54 százaléka foglalkozik földműveléssel.

A mezőgazdaságban dolgozók száma csökkent a Közös Piacban részt vevő országok mindegyikében (leginkább Belgiumban és Olaszországban). A hat ország aktív dolgozóinak számát 73 238 000-re becsülik, s ebből tizmillió, tehát az aktív népesség egyhete dolgozik a mezőgazdaságban. Ennek ellenére, s ez a nyugati mezőgazdaság Achilles-sarka, a parasztgazdaságok száma alig változott. Olaszországban 1930-ban 8 millió aktív földműves 4 200 000 gazdaságban dolgozott, ma 5,6 millió még mindig 4 300 000 gazdaság földjét műveli. Ebből arra lehetne következtetni, hogy a munka termelékenysége növekedett jelentősen. A korszerűsítésre szánt befektetéseket figyelembe véve ez igaz, ám az össztermelés értéke alig változott.

A termelékenység kérdését még bonyolultabbá teszi a mezőgazdaság restrukturálásának a szükségessége. Ha a búzatermesztést tekintve a Közös Piac önellátó, az állattenyésztés szempontjából annyira fontos kukoricából a szükségletnek csak 55 százalékát fedezi. A zsiradék- és olajkereslet fedezése terén 57 százalékos úr mutatkozik, s a marhahús-szükségletnek a termelők csak 89 százalékát szállítják. A restrukturálási tendencia az állattenyésztés fokozására irányul. Ma Németország SZK mezőgazdasága a Közös Piac növényi termésének 6 százalékát, állattenyésztésének 18 százalékát biztosítja. A mérleg hasonló arányt mutat a szövetség többi országában is, kivéve Olaszországot, ahol a növénytermesztés magasan meghaladja az állattenyésztést (17,7 a 8,8-hoz), Franciaországban pedig 13,9 a 21,5-höz. A hat ország átlagát tekintve a növénytermesztés 42 százalékot foglal el a mezőgazdasági össztermelésből (Olaszország 22,4 százalékkal haladja meg az átlagot az állattenyésztés rovására). A Közös Piac országainak az árpolitikai egyensúlyra és a restrukturálással járó költségekre szánt kiadásai 1967 és 1968 között 32 százalékkal növekedtek. A költségek döntő többségét azonban a piac-szervezéssel kapcsolatos kiadások emésztették fel.

Az itt elmondottak talán magyarázatot adnak a Mansholt-tervben foglalt megdöbbentő javaslatokra. Több mint 5 millió hektárnyi földterület és 5 millió föld-

műves kivonása a mezőgazdasági termelésből a ki nem elégített piaci kereslet körülményei között ellentmondásosnak látszik. De a Közös Piac gazdasági szakemberei csak a tőkés gazdálkodás elveinek megfelelő megoldásokat kereshetnek. Ezért a jövedelmezőség biztosítása végett megkísérlik rávenni a kis földterületeken dolgozó idős földműveseket gazdaságaik feladására. A terv szerint a hajdani gazdák nyugdíjat kapnának, a felszabadult gazdaságok egy részét *összevonnák* és korszerű gazdálkodásra kiképzett fiataloknak adnák át. Ily módon a mezőgazdaság gépesítésére szánt állami beruházások és kölcsönök több eredménnyel kecsegtetnének. Ugyanakkor kivonnák a mezőgazdasági termelés forgalmából azokat a gyengén termő földeket, amelyek megművelése a tőkés konkurrencia körülményei között nem jövedelmező.

A terv szerint az optimális méretű gazdaságnak nagyobbak kell lennie az eddigi átlagnál. A memorandum nem szól ugyan arról, hány munkaeőt kell foglalkoztatnia egy gazdaságnak. Egy nagyon óvatosan megfogalmazott félmondat *mezőgazdasági szövetkezesek* esetleges lehetőségét is felveti.

A Mansholt-terv azonban mindeddig javaslat maradt csupán. Megvalósítása sok millió ember élet- és munkamódjának a megváltoztatását igényelné, s ezek beolvasztása a város életébe, illetve az ipari termelésbe sem emberi-érzelmi, sem pedig anyagi szempontból nem könnyen megvalósítható feladat.

Tabák László

Zöld forradalom

Nobel-békedíjat kapott egy növénynemesítő: Dr. Norman E. Borlaug. E nagy alkalomból újságíróknak — többek között — ezt mondta: „Nem tettünk egyebet, mint az élelmezés világválságát három évtizeddel kitoltuk. Ha a világ lakossága továbbra is ilyen arányban szaporodik, kipu sztul az emberiség.“

1965-ben még „az eljövendő száz, talán kétszáz évre...“ remélte élelemmel ellátni a világot bőtermő növények nemesítésével, amiért most Nobel-díjat kapott.

A Nobel-békedíjat az elmúlt 70 évben tizenhatszszor nem osztották ki. Ebből az következne, hogy ezekben az években nem akadt senki, aki az emberiség ügyét olyan tevékenységgel, művel, magatartással szolgálta volna, hogy érdemes lett volna rá. De vajon Borlaug (és kutatócsoportja) azzal, hogy nemesítői munkájával lehetővé tette a terméshozamok ugrásszerű növelését, valóban olyan szolgálatot tett az emberiségnek, amely előrehaladását biztosítja? Ezt csak akkor lehet eldönteni, ha a világ élelmiszertermelésének javításán eddig munkálkodott kutatók, tudósok eredményeit a jelenlegi élelmezési és népesedési helyzet tükrében vizsgáljuk meg.

Borlaug Nobel-díja két jelenségre hívja fel a világ közvéleményének figyelmét: egyfelől a tudomány nemzetköziségére (hiszen ő norvég származású, az Amerikai

Egyesült Államokban telepedett le, és kutatásainak zömét nemzetközi alapítvány támogatásával Mexikóban végezte), másfelől arra, hogy a Föld lakosságának élelmezése a világközvélemény érdeklődésének homlokterébe került. Ezért kellett — a kor szavára hallgatva — egy olyan növénynemesítőnek odaítélni a Nobel-díjat, aki munkássága révén az élelmezési válságon enyhíteni igyekszik.

A „zöld forradalom“ fogalma nagyjából Borlaug nevéhez fűződik. De nyilvánvaló, hogy Borlaug még kiváló munkatársaival és dollármilliók kutatási költségvetésével sem érhetne volna el eredményeit, ha az elmúlt évtizedek során nem fejlődött volna rohamléptekkel a molekuláris genetika, ha Avery és munkatársai 1944-ben nem azonosítják az öröklést lehetővé tevő anyagot a DNS-sel; ha 1953-ban J. D. Watson és F. H. C. Crick nem ismerteti a DNS-molekula modelljét; ha 1955-ben H. Fraenkel-Konrat nem állít elő dohánymozaik-vírust kristályosított RNS-ből és vírusfehérjéből; ha 1959-ben A. Kornbergnek nem sikerül a DNS-molekulát *in vitro* szintetizálnia; ha 1961 és 1966 között egy népes kutatócsoportnak (Crick, Khorana, Nierenberg, Okhoa, Streisinger, Wittmann) nem sikerül a genetikai kód lényegének a megállapítása és a kód-szótár megalkotása, és így tovább.

Közismert az is, hogy a világ egyik legfontosabb növényének, a kukoricának a történetében a *kettős hibridek* kinemesítése és elterjedése — azonos ökológiai feltételek között is — 30—40 százalékkal növelte a termésátlagokat. Hazánkban az 1960—1963-as évek átlagához képest, amikor a kettős hibridek még alig terjedtek el, az 1967—1969-es átlag 37 százalékos emelkedést mutat. Világviszonylatban 1960 és 1969 között a kukorica össztermelése 93 millió tonnáról 126,8 millió tonnára, azaz 36 százalékkal emelkedett. Ma a kukoricánemesítők az ún. egyszeres hibridek előállításán dolgoznak; ezek a kettőseknél is bőtermőbbek, de előállításuk költségesebb.

Az emberiség élelmezésében a két legfontosabb növény még mindig a rizs és a búza. Magától értetődő, hogy a legkülönbözőbb nemzetközi élelmezési és mezőgazdasági szervek (például a FAO), alapítványok, növénynemesítő intézmények figyelme ezek felé fordul; az immár láncreakcióként ható demográfiai robbanások sürgető parancsa e két növény hozamainak gyors növelését tette szükségessé. És ez — bizonyos mértékig — sikerült is. Sikerült olyan kiváló új fajtákat előállítani, ame-

A földművesek 50%-a Mexikó termésének 4%-át szorgáltatja

lyeknek a termesztés szempontjából legfontosabb tulajdonságai (ellenállóképeség a bőtermőséggel párosult megdőléssel szemben, a betegségekkel szembeni ellenállóképeség, a művelés gépesíthetősége) lényegesen jobbak a klasszikus nemesítési mód-szerekkel előállított fajtáikénál.

Es itt térjünk vissza Borlaugnak és munkatársainak tevékenységére. Az általuk nemesített búzafajtáknak Indiában és Pakisztánban való meghonosítása révén India búzatermése az 1960. évi 10 324 000 tonnáról 1969-ben 16 540 000 tonnára, Pakisztáné az 1960. évi 3 938 000 tonnáról 1969-ben 6 477 000 tonnára emelkedett. Ez tehát India esetében kereken 60%-os, Pakisztán esetében 64%-os emelkedést jelent; s azt is, hogy Pakisztán — a periodikus éhínségek országa — ma búzából nagyjából önellátóvá vált, és India is ezen az úton halad.

Miért került Borlaug Mexikóba?

Az Amerikai Egyesült Államok és Kanada sok évtizede búzaexportálók. Az utóbbi években sikerült e két országban olyan búzafajtákat kinemesíteni, amelyek a búza egyik legveszedelmesebb gombabetegségével, a barna rozsdával szemben tökéletesen ellenállóknak bizonyultak. Mikor a nemesítők már megnyugodtak, az egyik évben a rozsdáallóknak vélt búzák 80 százaléka rozsdával fertőződött. A kutatások kiderítették, hogy a fertőzés Mexikóból származott: a spórák átrepülve a déli—északi szelek szárnyán azt a pár ezer kilométert, megfertőzték a kanadai búzákat is. Az is kiderült, hogy az új rozsdá-törzs, amely ellen az egyesült államokbeli és a kanadai búzák nem voltak immúnisak (a B—15-ös törzs), Mexikóban gátolás nélkül, folyamatos ciklusban szaporodik, de ott jelentős kárt nem okoz.

Ezért szántak az újabb nemesítésre további dollár-tízmilliókat s irányították Borlaugot Mexikóba, ahol — sok évi munkával — sikerült nemcsak rendkívül bőtermő, de egyben a rozsdának ezzel a változatával szemben is ellenálló fajtákat kinemesítenie. És amikor mexikói viszonyok között a siker már kétségtelen volt, felmerült a kérdés: hogyan viselkednének ezek az új fajták nagyjából hasonló éghajlati körülmények között a világnak olyan tájain, ahol az éhínség periodikusan visszatérő jelenség. Így kerütek Borlaug búzái Indiába és Pakisztánba, s indították meg ott is a „zöld forradalmat“.

Bár nevét nem szokták a „zöld forradalom“-mal kapcsolatba hozni, mégis ide kívánczolok Baur nyugatnémet nemesítő neve is, aki nem kevesebb, mint 40 évet áldozott egy olyan szőlőfajta előállítására, amely egyidejűleg a filoxérával és a peronoszpórával szemben is ellenállóképes. Ez pedig azt jelenti, hogy ha ez az új szőlőfajta elfoglalja az eddig termesztettek helyét, fölöslegessé válik a szőlő oltása (az egyik legdrágább, csak kézzel végezhető művelet) és az évi 4—10 peronoszpóra-ellenes permetezés, ami eddig sok millió munkanapot és sok millió kilogramm permetezőszert tett szükségessé. Ha meggondoljuk, hogy a szőlőtermés átlagosan évi 53 millió tonna, akkor számot vehetünk azzal is, mennyi megtakarítást jelenthet Baur professzor nemesítő munkájának eredménye az emberiségnek, még ha kutatásainak költségei körülbelül akkorák voltak is, mint Svédország évi mezőgazdasági költségvetése.

A hatóerők bonyolultsága az emberiség élelmezési kérdéseinek megoldását regionálisan és ideig-óráig ugyan nem akadályozza meg, de az egyetemes, végleges megoldást igen. Mert bár a szándék a megoldásra egyetemes, az elosztás méltányossá tételének útjában még éppen elég akadály van. Egyik ilyen akadály, hogy az élelmiszertermelés fokozása a fejlett országokban csak addig látszik célszerűnek, amíg a világpiaci árak a termelés jövedelmezőségét biztosítják. De ha a nagy felvevő piacok nem elég fizetőképesek, a kapitalista termelő kénytelen termelését csökkenteni, hogy a versenyben ne maradjon alul, ugyanis a termelés fokozása ma

a legfejlettebb országokban olyan mérvű újabb és újabb befektetést tesz szükségessé, amelyet a kevésbé tőkeerős termelő már nem bír meg. Ezt világosan bizonyítja a következő két adat: míg a farmterületek és épületek értéke az Amerikai Egyesült Államokban 1910-ben 34 801 millió dollárt ért el, 1964-ben ez az érték már 161 897 millió dollár, vagyis nagyjából az 1910. évinek 4,6-szorosa volt; egy farm átlagos ingatlan-értéke pedig a szóban forgó 54 év alatt 5470 dollárról 51 226 dollárra emelkedett. A második világháború után az amerikai mezőgazdaság nagyobb mértékben növelte termelékenységét, mint az ipar. Az egy mezőgazdasági keresőre jutó tőkebefektetés elérte a 21 300 dollárt, ami szintén több, mint az iparban egy keresőre jutó befektetés. Az elmúlt 30 évben a farmok száma 6,8 millióról 3 millióra csökkent: a nagyarányú befektetési igény a nem eléggé tőkeerős farmokat eltüntette.

A fejlődő országokban sem egyenletes a fejlődés, nem egyforma a terméshozamok növekedése, a fogyasztás, az elosztás, és bonyolítja a helyzetet, hogy a természetes népszaporulat kvótái is nagyon eltérőek. Álljon itt ennek szemléltetésére egy 1970. évi összeállítás (David Turnham adatai alapján):

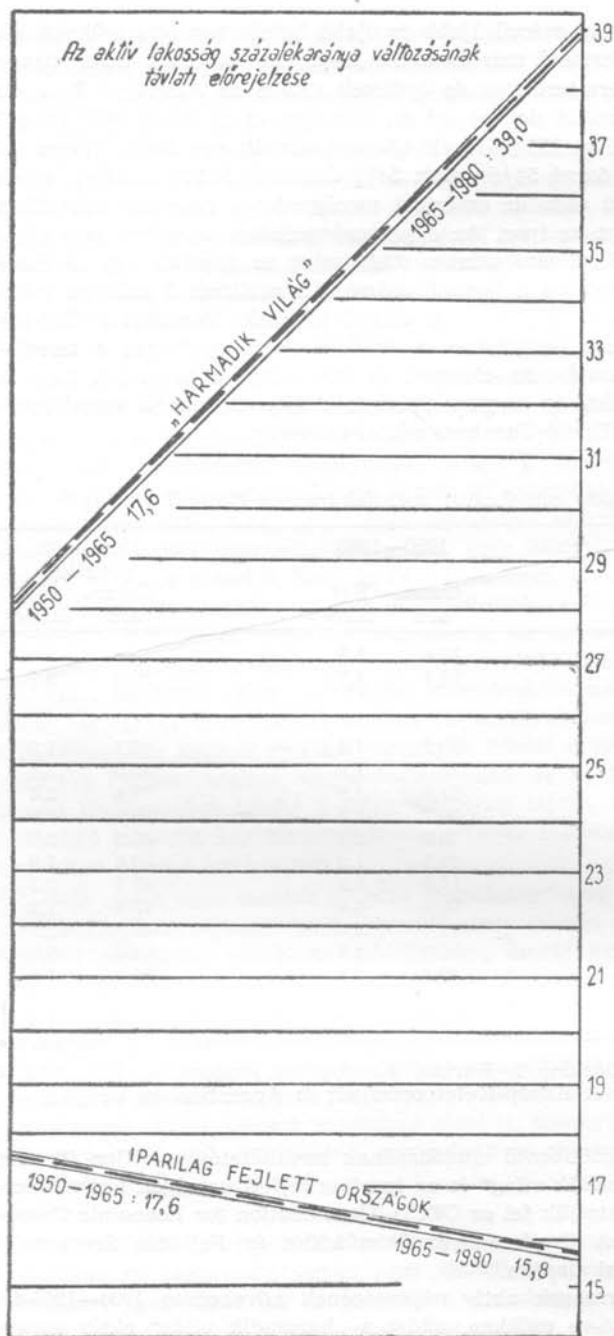
A foglalkoztatott lakosság növekedési százalékarányai 1950-től 1980-ig

	1950—1965		1965—1980 (becslés)	
	Össze- sen	Évi átlag	Össze- sen	Évi átlag
Fejlett országok	17,6	1,1	15,8	1,0
Fejlődő országok	28,1	1,7	39,0	2,2
Térségenként				
Dél-Ázsia ¹	23,2	1,4	33,1	1,9
Délkelet-Ázsia ²	32,3	1,9	43,0	2,4
Délnyugat-Ázsia ³	31,8	1,9	50,4	2,8
Kelet-Ázsia	30,7	1,8	56,5	3,0
Nyugat-Afrika	38,9	2,2	40,2	2,3
Kelet-Afrika	21,1	1,3	30,8	1,8
Észak-Afrika	17,5	1,1	45,7	2,5
Közép-Afrika	16,0	1,0	19,4	1,2
Karib-térség	31,1	1,8	40,6	2,3
Közép-Amerika	52,0	2,8	62,7	3,3
Trópusi Dél-Amerika	48,3	2,7	55,6	3,0
Mérsékelt égövű Dél-Amerika ⁴	25,7	1,5	25,0	1,5

1: Ceylon, India és Pakisztán; 2. Burma, Kambodzsa, Indonézia, Malaysia, a Fülöp-szigetek és Thaiföld; 3: A Közép-Kelet országai; 4: Argentína és Uruguay.

Az arányok várható, megdöbbentő eltolódásának szemléltetésére álljon itt még egy grafikon, amelyen a „harmadik világ“ és az iparilag fejlett országok aktív lakosságának létszámváltozásait tüntetjük fel az OECD (Organization for Economic Cooperation and Development — A Gazdasági Együttműködés és Fejlődés Szervezete) Fejlesztési Központjának adatai alapján.

Vagyis: míg a fejlett országok aktív népességének növekedése 1960—1965-től 1965—1980-ig 17,6 %-ról 15,8%-ra csökken, addig a „harmadik világ“ aktív népességének növekedése 28,1%-ról 39,0%-ra emelkedik. De ennek a potenciális munkakerőnek munkalehetőséget kell teremteni. Márpedig a mezőgazdasági munkahelyek a „harmadik világ“-ban is csökkennek, s ez hihetetlen mérvű elvándorlást váltott ki ott is. Igen, ám, de a városok sem tudnak annyi munkalehetőséget teremteni,

A Centre de développement de L'OCDE nyomán

amennyi a faluról elvándorló munkaerőt felszívna.

A faluját elhagyó földművest, amíg otthon élt, nem vették munkanélküli nyilvántartásba, mert östermelőként nem állott alkalmaztatási viszonyban, de mihelyt földművesből városslakóvá vált, ha nem kapott munkát, munkanélküli nyilvántartásba került. A munkaerőgazdálkodás kérdéseiben szaktekintély Erik Thordbecke egy 1970 decemberében megjelent tanulmányában azt fejtegeti, hogy a „tágabb“ értelemben vett munkanélküliség Dél-Amerikában elérte a 25 százalékot (ez már 1960-ban körülbelül 18 millió munkanélkülit jelentett), Indiában pedig a munkanélküliek száma 1951 és 1961 között 11%-ról 15%-ra emelkedett. Tanulmányának egyik alcíme: *A „zöld forradalom“ nem csodaszer.* Carlos Alberto de Medina, Rio de Janeiro-i szociológus pedig rámutat, hogy Dél-Amerikában az 1925–1960-as időszakban a nem mezőgazdasági alkalmazottak között az ipari alkalmazottak aránya az iparosodás aránylag gyors üteme ellenére viszonylagos visszaesést mutat.

És most térjünk vissza a mezőgazdasági termelés helyzetére. Lássuk, érezteti-e világviszonylatban hatását a „zöld forradalom“, vagy „csodatételei“ csak az országoknak egy szűkebb körére korlátozódnak-e.

A *The State of Food and Agriculture (SOFA)* című FAO-jelentés szerint az 1960 és 1969 közötti évtizedben a mezőgazdasági, halászati és erdészeti össztermelés s az egy lakosra jutó termelés helyzete a következő volt:

	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969
	(az 1952—56-os átlag = 100)									
Össztermelés	119	121	125	128	131	133	137	142	147	147
Mezőgazdaság	120	121	126	128	131	133	138	143	147	148
Halászat	121	127	135	138	147	155	163	170	176	172
Erdőkitermelés	112	111	113	115	121	122	123	125	127	130
Egy főre jutó termelés	106	105	107	107	108	107	109	110	111	109
Mezőgazdaság	107	106	108	108	108	107	109	111	112	110
Halászat	108	111	115	116	120	125	129	132	134	128
Erdőkitermelés	100	97	97	97	99	98	97	97	97	97

(Ezek az adatok nem foglalják magukba a népi Kína és a többi, központi tervezés alapján gazdálkodó ázsiai ország adatait.)

Ezek szerint igaz ugyan, hogy a mezőgazdasági össztermelés világátlagban tíz év alatt 28%-kal nőtt az 1952—56-os átlaghoz képest, sőt, a halászati termelés ennél is jobban fejlődött, de ha az egy főre jutó termelést vesszük alapul — márpedig a táplálkozási viszonyok alakulásának ez a reális mutatója —, a javulás tíz év alatt mindössze 3%-os, tehát túl kevés ahhoz, hogy kompenzálja a világ egyes részein mutatkozó aggasztó összkalória- és főként fehérjehiányt. A stagnálással határos fejlődés részben annak tulajdonítható, hogy a fejlett országokban a termelést csökkentették a túltermelési válság elkerüléséért. (Az 1968—69-es termelési év végén az eladatlan búzakészletek 62,2 millió tonnára emelkedtek, amiből Kanadában 22,6 millió, az USA-ban 22,1 millió tonna volt.) A fejlődésben levő országok termelése 2%-kal emelkedett. Az utóbbi három évben a leggyorsabb fejlődés a Távol-Keleten tapasztalható (5%-os), s bár nem érte el az 1968. évi rekordot, még mindig 2,6%-kal magasabb volt, mint a tízévi átlag. Indiában a növekedés elérte az 5%-ot (az 1956—58 és az 1966—68 közötti évtized évi átlagában), Dél-Amerikában ez a növekedés csak 1—2% között mozgott.

A legbiztosabb jelenség — a SOFA-jelentés szerint is —, hogy 1969-ben a világ rizstermelése elérte az eddigi csúcst: az évi 300 millió tonnát, s ez — az 1969-es esztendő kedvező időjárása mellett — elsősorban a bőtermő fajták elterjedésének, vagy — ha már ezt a terminológiát használjuk — a „zöld forradalom“-nak tulajdonítható. (1960 és 1968 között a világ rizstermelése a következőképpen alakult: 1960-ban 239,8 millió tonna, 1965-ben 254,5 millió tonna, 1966-ban 253,2 millió tonna, 1967-ben 276,3 millió tonna, 1968-ban 285,1 millió tonna.)

A kutató, növénynevelő munkán kívül a „zöld forradalom“-nak el nem hanyagolható tényezője volt a műtrágyagyártás fejlődése s a növényvédő és gyomirtó vegyszerek nagyarányú elterjedése. De ezek szerepét sem kell túlbecsülni. Van olyan vélemény is, amely szerint a műtrágyák használata megbontja a természetes talaj—növény biológiai egyensúlyt, s nem oldja meg a termésátlagok bizonyos határon felüli növelésének kérdését. Ami pedig a növényvédelmi és gyomirtó vegyszerek nagyarányú felhasználását illeti, köztudomású, hogy az milyen veszélyeket rejt magában mind a fogyasztó szervezete, mind a környezet biológiai egyensúlyának megbontása szempontjából.

A „zöld forradalom“ kibontakozásának útját értékelve egy meghökkentő bejelentéssel tartozunk: öt világrész genetikusai egy kerekasztal-megbeszélésen arra az

állásontra helyezkedtek, hogy „...az elért eredményeket a genetikai állomány helyre nem hozható elszegényesedésével fizetjük meg“.

Vagyis: amilyen mértékben a genetika elősegíti az új, bőtermő fajták és hibridok kinemesítését, olyan mértékben szegényíti a nemesítés alapjául szolgáló genetikai állományt. De a tudomány e téren is segíthet. Amint Otto Frankel, a Nemzetközi Biológiai Program növénytani genetikai tartalékokkal foglalkozó albizottságának elnöke mondta: „Az 1967. évi római konferencia részletesen megvizsgálta a lehetséges intézkedéseket. A genetikai források megőrzése lehetséges; ami viszont lehetetlen, az a jelenleg létező összes változatok megőrzése; egyébként erre nincs is szükség, mert amúgy sem használhatnók fel az összes létezőket.“

Az emberiség hajlamos arra, hogy minden lépésével gondjait szaporítsa. Hogy aztán a következővel igyekezzék az újabb nehézséget megoldani.

Nagy Miklós

Vistai „fejkötő“ (Kabay Béla fotója)

Segesvári szemtanú a fehéregyházi csatáról

Köztudomású, hogy a szomorú emlékezetű fehéregyházi csatával és Petőfi halálának körülményeivel sok kutató foglalkozott, és ez a kérdés több szempontból már lezártnak tekinthető. Azonban egy szemtanú eddig ismeretlen feljegyzése — mely tudásunk szerint magyar nyelven még nem jelent meg — szolgáltathat újabb adatokat és ezzel hozzájárulhat a szövevényes és ellentmondásokkal terhelt „Petőfi-legenda” megfejtéséhez. Az alábbiakban rövid ismertetés után szó szerinti fordításban közöljük Heinrich Müller kőhalmi körorvos személyes élményei és szemtanúk elbeszélése alapján írt megemlékezését a fehéregyházi csatáról.

Heinrich Müller (1830—1908) az 1849-es események idején a segesvári evangélikus gimnázium 19 éves tanulója és a városi szász polgárörtség diákokból álló századának tagja volt. Az orvosi egyetem elvégzése után Kőhalmomban körorvos lett, és előszeretettel foglalkozott történelmi tanulmányokkal. A kőhalmi várról vagy Kőhalmoszékről írt kiváló helytörténeti munkái — e vidék alapvető monográfiája — a mai kutatók számára is értékes forrásmunkául szolgálhatnak. Az alább közölt adatokat Kőhalmoszék történetének az 1848—49-es eseményekkel foglalkozó fejezetéből, pontosabban annak egy részletéből vettük át (Dr. Heinrich Müller: Zur Geschichte des Repser Stuhles, megjelent a nagyszabeni Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 37. kötete 2. füzetében, 1911-ben).

Müller érdekesen írja le a Dick tábornok parancsnoksága alatt álló cári csapatok késői megjelenését a hadszíntéren, ami a fehéregyházi csata első szakaszát döntően befolyásolta. Viszont a csata végzetes kimeneteléhez az is hozzájárult, hogy egy segesvári polgár jelentést tett Engelhardt cári tábornoknál a Bem vezetése alatt álló hadak közeledéséről. Különös figyelmet érdemel egy letterszági (livlandi) ulánus elbeszélése Bem hintójának üldözéséről. Az itt említett idősebb tiszt azonban véleményünk szerint nem maga Bem tábornok volt, hanem inkább hadsegéde, az akkor mintegy 50 éves Anton Kurz. Érdekes, hogy a Bem kocsiából kiugró fiatal tisztet Müller Petőfinek véli. Bármennyire ellenkezik is ez az adat, illetve felfogása a közismert tényekkel, melyeket ma a legjobban Dienes András Petőfi a szabadságharcban (Budapest, 1958) című — az 1956. évi közös román—magyar helyszíni kutatások alapján írt — munkájából ismerünk, emlékeztessünk itt arra, hogy a költőt Dáné Károly, a fiatal tüzér-szemtanú is Bem hintója mellett látta utoljára (Lengyel József: Egy szemtanú Petőfi haláláról. Történelmi Lapok, 1874). A vesztett csata utáni menekülést és a Bem hintója elleni kozák támadást több más munka is említi (Ferenczi Zoltán: Petőfi eltűnésének irodalma. Budapest, 1910).

Magának a csatának a leírását megjegyzések nélkül, a más történelmi forrásokkal való egybehangolás mellőzésével közöljük.

Binder Pál

Az orosz derékhad [1849] július 26-án elhagyta Szebent, és Medgyesen áthaladva, július 29-én délelőtt Segesvárra érkezett [...] A városi tanács a [szász] főpap vezetésével az oroszok elébe ment. Engelhardt tábornok barátságosan fogadta a küldöttséget, és megígérte a város megkímélését. Ezután mintegy 2000—3000 főnyi

gyalogságból és lovasságból álló előhad vonult át a városon, és nem messze Segesvártól, Fehéregyháza irányában a Küküllő balpartján táborozott le. Egy 6000 emberből álló hadtest Dick tábornok parancsnoksága alatt Fogarason keresztül nyomult előre, hogy Garaton, Kóhalmon, Szászkézden áthaladva Engelhardt haderejével Segesvárnál egyesüljön.

Kóhalomban még Dobai ezredes táborozott; több házban 14—20 ember is volt elszállásolva, és itt szigorú fegyelmet tartottak. Július 29-én a magyar előőrsek Fogaras irányából ágyúdörgést jelentettek. Emiatt a felkelők táborában nagy izgalom támadt. Kóhalomból gyalogság, lovasság és tüzérség indult Garat felé, szembe az ellenséggel. Július 30-án Garaton már kora reggel ágyúdörgés hallatszott. Amikor a magyarok észrevették az ellenség túlerejét, a Vilmos-huszárok fedezete mellett Kóhalom piacterének közelébe vonultak vissza, majd rövid csatározás után az oroszok Homoród községig üldözték őket. [...] A nap [július 30] további részén a cári csapatok Kóhalom piacterén táboroztak. Másnap [július 31-én] reggel tovább meneteltek Segesvár felé, de Szászbudán pihenőt tartottak, hogy ott bevárják a további parancsot. Az akkori szászbudai lelkész, Michael A. Schuster jelenlétemben tett közlése szerint a nála egy pár órára elszállásolt Dick tábornok hiába várta a Segesvár felé való előnyomulást elrendelő parancsot. Ahogy azt mindjárt a segesvári ütközet után mesélték, azokat a kozákokat, akik Dick tábornoknak a parancsot vitték, lelőtte az ellenség.

Július 31-én délelőtt 8 és 9 között Bem megtámadta a cári csapatokat. Az oroszok csak akkor vették észre az ellenség közeledését, mikor a magyar harcosok már táboruk közvetlen közelébe nyomultak.

Bemnek a balszárnyon előőrsei voltak, ezek az erdőben már messze előrehatoltak: a központi részen egy, a mezőn magánosan álló bekerített konyhakert előtt nyolc ágyú volt lövésre készen felállítva. Az ágyúkat kezelő legénység láthatatlan volt, nyilván a kert mögé rejtőzött el. A jobbszárnyat lovasság és gyalogság alkotta.

Az oroszok jobbszárnyukon lövészeket állítottak a harc vonalba, középen pedig egy lépcsősen lejtő domboldalon több ágyút, egy híd mellett pedig két löveget helyeztek el. Az ágyúk védelmét oldalt gyalogság és lovasság, a balszárnyon ugyancsak gyalogság és lovasság biztosította. A kukoricatáblák mindkét hadállást valamelyest álcázták. A két ellenséges erő közti távolság nem haladta meg, légvonalban, a két kilométert. Tulajdonképpen csak az erdőben felállított tüzérség és a lövészek tevékenykedtek szüntelenül, miközben a lovasság és gyalogság mindkét felől nyugodtan várakozott. A cári csapatok csak akkor változtatták meg állásaikat, amikor a forradalmi erők ágyúikkal ezt a célpontot már belőtték.

Még az ütközet kezdetén, ágyúgolyótól találva, elesett Szkarjatyin orosz ezredes. Engelhardt bizonyára Dick tábornok érkezését várta, de hiába. Végül is délután háromnegyed 5-kor parancsot adott az általános támadásra. Az ágyúk és gyalogsági fegyverek tüzelését azonnal beszüntették, és sok ezer torokból kiáltott „Hurrá!” dörgette meg az eget. A forradalmi sereget azonnali felbomlás fenyegette, és Keresztúr felé menekült. Engelhardt tábornok lett a győztes.

A fehéregyházi csata után beszéltek, hogy az ütközet előtti napon egy zsidó kém pálinkát árult az orosz táborban. Azonban nem jutott tudomására, hogy az orosz derékhad a város [Segesvár] ellenkező oldalán helyezkedett el, különben Bem nem merne volna megkockáztatni ezt a vakmerő vállalkozást. Egy segesvári polgár volt az, aki a kora reggeli órákban a fehéregyházi erdőben járt, és jelentette az orosz táborban az ellenség közeledését, az orosz előőrsek ugyanis fogságba estek. A Bem közeledtét jelentő első hír vétele után a város szélén helyezkedtem el, amikor a gyalogosok lövései még csak szórványosan voltak hallhatók. Az orosz táborban nagy

volt a sürgés-forgás, az egyes csapategységek ekkor foglalták el kijelölt helyüket. Mikor Engelhardt a csatater felé lovagolt, mindenütt, ahol elhaladt, csapatai hangos szóval köszöntötték. Este livlandi ulánusok Segesvárra hozták Bem hintóját. Midőn ők ezzel a piactéren megálltak, egyikük német nyelven a következőket mondta: „En, néhány ulánustársammal együtt, üldözőbe vettem, majd utolértem a hintót. A kocsiból egy fiatal tiszt ugrott ki, akit lekaszabtunk, őt egy öregebb tiszt követte [a leírás szerint biztosan Bem — Heinrich Müller megjegyzése]. Ekkor viszsztatérő huszárok támadtak meg, az idős tisztet egy lóra kapták és elvágtattak vele.“ Tekintettel arra, hogy én feltehetőleg egy vagyok azon kevés ember közül, aki még életben van, és mint a segesvári evangélikus gimnázium századában szolgáló egykori nemzetőr a fehéregyházi csatát elejétől kezdve annak döntő szakaszáig igen előnyös látóhelyről különös érdeklődéssel figyelemmel kísértem, ezért az ott történeteket részletesen és hitelesen tudom ismertetni. Petőfi, aki a harcban szintén elesett, már reggel Bemmell együtt a csataterre kocsizott, de ő, amint mondják, nem volt a harcosok között, hanem Fehéregyházán egy sütőkemence tetejéről követte az ütközet lefolyását. A brassói Anton Kurz, aki mint íróember volt ismeretes, ugyan csak a csatateren lelte halálát.

[A fehéregyházi csata után] Bem Keresztúron át Marosvásárhelyre menekült, azonban, miután Kolozsvárról 4000 főnyi erősítést kapott, ezzel augusztus 4-én Nagyszeben alá vonult, és a gyenge orosz védőrséget egy éjszakára kiszorította a városból. Augusztus 6-án Szeben mellett Lüders tábornok döntő győzelmet aratott Bem hadai felett, és ezzel a felkelők hatalma Erdélyben teljesen megtört.

Augusztus 12-én Lüders még egyszer a forradalmi hadak ellen vonult, és a zászsebesi csatával felszabadította Gyulafehérvárt. Három nappal ezután Zsibónál 15 000 felkelő letette a fegyvert. Kossuth, Bem és több más tábornok Orsovánál török területre menekült. Ezzel véget ért a véres dráma.

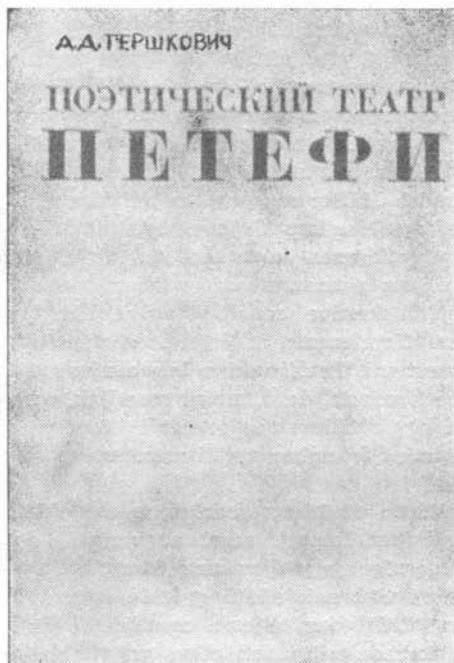
ALEKSZANDR GERSKOVICS

A szibériai Petőfi-legenda nyomában

Minden népnek halhatatlanok a hősei. Petőfi esetében ez a megállapítás kétszeresen igaz: őt holtan senki sem látta.

Ismeretes, hogy 1849. július 31-én a 26 éves költő, aki sohasem volt katonai szolgálatban, Bem tábornok harcoló seregének önkénteseként részt vett a segesvári véres ütközetben. E csata lényegében az utolsó összecsapás volt a magyar forradalmi csapatok, valamint az osztrák császár és az orosz cár egyesült hadseregének erői között. Augusztus 13-án a magyar seregek Világosnál letették a fegyvert. Petőfi ezt a napot már nem érte meg, Segesvár mellett nyomtalanul eltűnt azon, a Fehéregyháza és Héjjasfalva közti útszakaszon, ahol utoljára látták egy ulánus-támadás ellen védekezve. Neve nem szerepelt az elesettek, sebesültek és fogságba esettek listáján.

És ekkor kezdtek megszületni a legendák.

A szerző könyvének címlapja

A köztudat nem bírt és nem akart belenyugodni Petőfi halálának gondolatába. Talányos eltűnése a népre szakadt szerencsétlenség legválságosabb pillanatában egész életének és alkotásának sajátos lát-noki színezetet adott. A költő, forradalmár és nemzeti hős Petőfi alakja mélyen behatolt népe szellemi életébe. A legendákat a legkülönbözőbb emberek költötték: romantikus álmodozók és kalandorok, költészetének lelkes tisztelői és komoly tudósok. Mindezek szóban és írásban tanúsították, hogy látták Petőfi nyomait a sorsdöntő nap után, különböző helyeken és különböző alakban: Szerbiában, Romániában, Csehországban, Péterváron, sőt még a távoli Szibériában is.

A Petőfi-legendák között a legszívó-sabbnak az a változat bizonyult, mely szerint életútját Szibériában fejezte volna be. Ez a „szibériai legenda“ mindjárt a segesvári csatát követően elterjedt, s a kortársak sokáig hittek benne. Még a felvilágosultabb elmék is ingadoztak, elhígygék-e végérvényesen a költő halálát. „Még mindig beszélnek, hogy Petőfi S. él. Töb-

bek között Kazinczy Gábor is. — írta Erdélyi János Szemere Miklósnak 1850. április 10-én —, én mesének tartom az egészet, annál inkább, mivel szegénynek a nevét sok ingyenélő felölté Pesten is, szét is az országban, hogy alamizsnát nyerjen, mi nem egy csavargónak sikerült már“ (*Erdélyi János levelezése* II. Budapest, 1962. 27).

1877-ben Magyarországon pert indítottak egy magát Manassesnek nevező kalandor ellen, aki azt állította, hogy a cári hadseregben szolgált Oroszországban, és ott találkozott Petőfivel. Az egyik bíró éleselméjű kérdésére, hogyan hangzanak az orosz katonai vezényszavak, a vádlott nem tudott felelni. Kiderült, hogy Manasses valóban több évet rabságban töltött, de nem Szibériában, hanem a nagyváradi börtönben, közbüntény elkövetéséért.

A „szibériai legenda“ e század 30-as, 40-es éveiben hirtelen virágzásnak indult. Dienes András, aki hatalmas és kimerítő anyagot gyűjtött össze a költő utolsó napjaira vonatkozóan, rátapint az igazságra, amikor megállapítja, hogy a vad hírek „egy háborús hangulat velejárói“ (*Petőfi a szabadságharcban*. Budapest, 1958. 542).

Az osztrák *Neues Wiener Tagblatt* 1936. július 30-án *A láncravert költő* hangzatos cím alatt hírt adott Petőfi (Petrovics) Szibériában, Ikatovo falu mellett megtalált sírjáról. Később egy szemfüles újságíró „felfedezett“ egy Horvath nevű volt cári hadseregbeli tábornokot, aki az I. Miklós által állítólag 1849-ben Szibériába száműzött magyar szabadságharcosok utódjának adta ki magát.

De a legmegdöbbentőbb, a képzeletet felcsigázó közlést *Az Est* 1939. április 26-i száma jelentette meg. Barátosi Lénárth Lajos ismert magyar földrajztudós, aki 1909-ben a svájci Geck professzor expedíciójának résztvevőjeként Szibériában járt,

most, harminc év múltán nyilatkozatában azt állította, hogy Csita mellett, Körözs-Körös faluban látott egy sírkövet a következő, tört magyarsággal írt szöveggel:

Alexander Stepanovics Petrovics

honveg ernagi

Halva itt:

1857. május 18.

Ő csinálta falut Körözsöt.

Barátosi Lénárth ehhez hozzáfűzte, hogy saját szemével látta Petőfi asztalát és találkozott a falu elöljárójával, egy bizonyos Vaszilij Vasziljevics Dragomanovval, aki, bár gyengén, de beszélt magyarul, és azt mondta, hogy dédapja, Dragomán Sándor Bem alatt szolgált. (A Barátosi Lénárthra vonatkozó anyagot idézi Dienes András: *Petőfi a szabadságharcban*, 386.)

Az első világháború után Szibériából hazatérő hadifoglyok még hihetlenebb-verziókat terjesztettek. A Petőfi „szibériai bolyongásáról“ szóló anyagok tekintélyes helyet töltenek be abban, a Petőfi-irodalmat felölelő értékes katalógusban, melyet a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében Kiss József állított össze. A „tanúk“ többsége a legképtelenebb mesékkal állt elő. És mint történni szokott, minél hihetlenebbek voltak e mesék, annál nagyobb érdeklődést váltottak ki. Egyesek azt állították, hogy Petőfi haláláig ólombányában dolgozott, mások azt közölték, hogy Csitában benősült egy kereskedő családjába, ismét mások látni vélték. Ugrában véres zubbonyát és kardját. E hírek kapcsán a legtöbbet emlegetett földrajzi elnevezések a Szelengir (vagy Szelger) folyó, Ikatovo falu, Barka falu a Bar-guzin torkolatában, valamint Iliszunszk (más források szerint Iljusinszkaja). Valaki azt híresztelte, hogy Szibériában Petőfi kéziratára bukkantak, és ott magyar eredetben ismeretlen versei jelentek meg.

És bár a sok mendemonda és legenda nyilvánvalóan hamis, meseszerűségük ellenére is sokakat meg tudtak téveszteni, és nemcsak a be nem avatottakat. A nagy költő és író, Illyés Gyula például *Petőfije* 1952-es kiadásának függelékében bevallja, hogy valamikor ő is „becsapódott“, átérezte „a hajdani Petőfi-várók izgalmát, megható hiszékenységét“, melyet „a bizonytalanság, a remény-szülte kétkedés“ hozott létre (Illyés Gyula: *Petőfi*. Budapest, 1952. 328).

1956 augusztusában Dienes András neves Petőfi-kutatónak sikerült régi tervét megvalósítania: a magyar—román Akadémiai Munkaközösség élén könyvekkel, térképekkel, körzővel felszerelve kiszámította Petőfi halálának helyét; ez után a kutatók részletes jelentést írtak és emléktáblát állítottak a Fehéregyháza és Héjjasfalva közötti országúttól néhány méternyire. De a Segesvárt túlélő Petőfi bolyongásának legendája, megingatva és lefojtva, a hamu alatt még ezek után is tovább izzik.

Abból a meggyőződésből kiindulva, hogy ha Petőfi egyetlen nappal túléli a scgesvári csatát, hírt ad magáról, bárhova vesse is a sors szeszélye, e sorok írója megpróbált tudatosan „becsapódní“, és úgy elindulni a „szibériai legenda“ nyomában. A mítoszokat nem lehet pusztán matematikai számításokkal legyőzni. Ha ezek valóban mítoszok, akkor tényekből kell kiindulniuk, amelyeket valaki hamisan értelmez, jó vagy rossz szándékból, de mindig azzal a törekvéssel, hogy a kívánt dolgot valóságosnak tüntesse fel.

Mi vajon a „szibériai legendában“ a spekulatív fantázia terméke, és mi az „ábrándok édes üdvössége“? Nem hoz-e több eredményt a legenda gyökerének pozitív vizsgálata, mint pusztá tagadása vagy megvető lekezelése? Ha sikerül megérteni, honnan indulhatott el a legenda, ez talán nem világítja meg az orosz—magyar kapcsola-

tok egyik homályban maradt pontját? Röviden szólva, a kutatás két irányban indult meg, és két kérdésre kereste a választ: 1. milyen alapjuk van azoknak a híreszteléseknek, hogy 1849-ben magyar szabadságharcosokat Szibériába irányítottak; 2. található-e Szibériában nyoma annak, hogy Petőfi ott járt volna.

Azt elég könnyű volt megállapítani, hogy a magyar hadifoglyokat a világosi fegyverletétel után átadták az osztrák parancsnokságnak. A. A. Nyepokojnyickij *Az 1849-es erdélyi háború leírása (Opiszanyije vojni v Transzilvanyii v 1849 godu. Szankt-Petyerszburg, 1858)* című könyvében mellékletként közöl egy *Jegyzék az osztrák parancsnokságnak nyugta ellenében átadott magyar foglyokról* elnevezésű okmányt. A szerző, aki maga is a segesvári csata résztvevője volt, és Szkarjatyin tábornok halála után átvette a csapatok vezényleését, idéz egy adatot, amely szerint „Segesváron fogságba kerültek: tiszt — egy sem, alsóbb rangú — 300“.

Mint már mondtuk, Petőfi Segesvárnál civil ruhában volt, és e két rovat egyikébe sem kerülhetett. Igen, de hátha mégiscsak hiba történt? Nyepokojnyickij értesülését levéltárak adataival kell ellenőrizni.

A moszkvai Központi Állami Hadtörténeti Levéltárban (KÁHTL) több hónapot át tanulmányoztam a „VUA“ megjelölésű, *A magyarországi hadjárat* címet viselő alap vaskos iratsomóit. Közük sok rendkívül érdekes okmányt találtam, kezdve a segesvári ütközet eredeti tervétől, mely ugyanazon Nyepokojnyickij aláírását viseli (5383. ügyirat), egészen addig a titkos rendelkezésig, mely szigorú intézkedést ír elő „annak érdekében, hogy a katonai rangot viselők és különösen a tisztiek a lehető legkevesebbet érintkezzenek a helybeliekkel, főleg a városi lakosokkal, akiknek veszélyes gondolkodásmódja, állandó lázadó szelleme a legártalmasabb hatással lehet“ (5368. ügyirat, 14. lap). Rüdiger, Lüders, Anrepa tábornokok számtalan jelentése kéri, sürgeti és végül követeli, hogy a magyar hadifoglyokat haladéktalanul adják át az osztrák hatóságoknak (az egyik jelentés kezdődő kolerajárványt emleget). Világos után a csapatok parancsnokai megkapják a megfelelő szigorú utasítást Paszkevicz tábornagytól: az összes hadifoglyokat, a lengyel nemzetiségű személyek kivételével, minél előbb átadni az osztrákoknak! Hát Világos előtt? Nem történt-e vajon olyan eset, hogy valamelyik túlbuzgó hadvezér kelet felé indított, még ha csak kisebb csoportokban is, foglyokat, ami alkalmat adhatott volna a mendemondákra, majd később a legenda születésére?

Több hónapos keresés után végre előttem feküdt egy gyöngybetűs *Jelentés*. Címzése: „A Hadrakelt Hadsereg Főparancsnokának, Paszkevicz Tábornagy Úrnak, Varsó hercegének és eriváni grófnak“. Aláírója az 5. gyalogos hadtest parancsnoka, Lüders gyalogsági tábornok, akinek csapatai Segesvárnál is harcoltak. Az okmány második oldalán szó szerint ez áll: „Az utóbbi időben ejtett foglyok nagy terhet jelentettek seregeinknek, ezért utasításba adtam a hadifoglyoknak 2 ezres oszlopokban, a Zsitomiri ezred egyik zászlóaljának fedezete mellett Tömösre irányítását, ahonnan Danenberg tábornok feladata tovább küldeni őket Bukovinába, Csernovicba. A tiszteket elkülönítettük, hogy ne befolyásolhassák az egyszerű katonákat ütköztben, és visszatartottuk őket a rementuri* erődben, Bem hadsegéde és hadbiztosa, Kiss és Bicssei kivételével, akiket mint fontosabbakat Bukarestbe küldtünk Danenberg tábornokhoz, Galícia Katonai Parancsnokának, Hammerstein tábornoknak való átadás végett“ (5351. ügyirat, 371. és 372. lap).

* Valószínűleg elírás. Rementurt két megvizsgált helységnévtár (Dictionar istoric al localităților din Transilvania, *intocmit de Coriolan Suciú, vol. II, 1968, Ed. Academiei Republicii Socialiste România* és *A Magyar Korona Országainak Helységnévtára. Budapest, 1900. Szerkeszti Dr. Jekelfalussy József*) egyikében sem sikerült felfedezni. — A fordító megjegyzése.

E sorok olvasásakor nem hittem a szememnek, újra és újra elolvastam az elsőként említett magyar nevet. Bem hadsegéde? De hiszen Petőfi is hadsegéde volt Bemnek, és nyomós bizonyítékok vannak arra, hogy Segesvárnál is betöltötte ezt a tisztséget. De sajnos, az okmányban megjelölt név nem lehet tévedés: Bemnek valóban volt Kiss Sándor nevű hadsegéde. A kutatás szála kicsúszott a kezemből...

De a kiábrándulással együtt azt is megéreztem, hogy a legendát övező titokzatos homály szétfoszlóban van. Teljesen logikus feltételezni, hogy amikor a költő eltűnésének híre eljutott valamelyik szemtanúhoz, aki látta a kelet felé menetelő honvédek oszlopát, a legenda csírájában már megszületett. Ki tudta, hová viszik a foglyokat? Csernovicba? Bukarestbe? De hiszen Magyarország felől nézve ezek is állomások lehettek Szibéria felé. Kit érdekelt a „Petőfi-legenda” szempontjából, hogy a foglyok Bukovinából visszafordultak és hazatértek — a cár nem óhajtotta, hogy még magyar lázadók is legyenek Szibériában, van ott nélkülük is elég forradalmi elem.

Lássuk tovább, mi a helyzet azzal a Horvath nevű orosz tiszttel, aki egy Szibériába száműzött 48-as szabadságharcos utódjának adta ki magát.

Újra belemerültem a levéltárak anyagába, szolgálati lajstromokba, ügyiratokba, amíg az okmányok alapján meg nem győződtem arról, hogy valóban létezett egy Horvat tábornok, poltavai nemes fia volt, 1859-ben született Ukrajnában, és karrierjét a Kelet-Kínai Vasút igazgatójaként fejezte be, ha nem számítjuk a dühödt szovjetellenes fehéremigráns szerepét, melyet az Októberi Forradalom után betöltött.

Mint a KÁHTL adataiból sikerült megállapítanom, a cári hadseregben az első világháború előestéjén körülbelül tíz Horvat nevű tiszt szolgált, többségükben Harkov és Poltava vidékéről. Közülük csak egy ért el magasabb tiszti rangot, és több mint húsz évig szibériai szolgálatban volt. Dmitrij Leonidovics Horvatnak hívták, Szibériába ezredesként került, 1895-ben az I. Usszuri zászlóalj parancsnoka, majd 1902-től a Kelet-Kínai Vasút igazgatója lett (l. *A tábornokok jegyzéke rangidősség szerint*, összeállítva 1914. április 15-én, Petrográd, 338). D. L. Horvat főleg felfedezett teljes szolgálati táblázatai (KÁHTL, 360. iratsomó, 358. és 378. okmány) arról tanúskodnak, hogy 1859. július 25-én *Poltava* mellett született, *helybeli* nemesektől származott, *právoszláv* vallású volt, szolgálatát 1879-ben zászlósi rangban, testőrségi utász-zászlóalj beosztott tisztjeként kezdte. Egy másik, 1911-ből származó, a határőrszolgálati önálló hadtest által kiállított „személyi ügyiratcsomó” hivatalosan tanúsítja, hogy Horvat az amúrontúli körzetben hosszú ideig teljesített szolgálatot, és ugyanakkor fényt derít ennek az embernek a becsvágyó jellemére, aki magas funkciója ellenére sok éven át tartó pereskedést folytatott a Kelet-Kínai Vasút főnökségével katonai és nem adminisztratív rangban történő előléptetésének jogairól (l. KÁHTL, 301. iratsomó, 703. okmány). Könnyen megtörténhetett, hogy 1917 után az idegenbe szakadt, öreg és megkeseredett emigráns tábornok, aki a véletlen folytán Magyarországon elterjedt nevet viselt, megfelelő alanya lett a bécsi „sárga” sajtó szenzációs hírverésének.

Ezek után következhetett a feladat másik felének a megoldása: rátérni a Petőfi-legenda nyomainak felkutatására magában Szibériában, természetesen, ha ilyen nyomok léteznek. 1968 őszén e célból Csák Gyula magyar író (az *Élet és Irodalom* munkatársa) kíséretében a Bajkál-tó vidékére utaztam. E körülménynek különösen örültem, mert így a kutatásban mindkét érdekelt fél képviselve volt.

1968. szeptember 17-én az Irkutszki Állami Egyetem világtörténelem tanszékén összegyűltek Szibéria és a Bajkálontúl történetének és táj kutatásának legnagyobb szakemberei. A megbeszélésen részt vettek: Sz. V. Sosztakovics professzor, a tanszék vezetője, a történettudományok doktora, száműzött lengyel forradalmárok leszármazottja; F. A. Kudrjavcev professzor, számos, Szibéria XVIII—XIX. századi történetével foglalkozó munka szerzője; V. G. Tyukavkin professzor, az Irkutszki

Pedagógiai Főiskola Szovjetunió története tanszékének vezetője, a történettudományok doktora, Szibéria XIX. század végi — XX. század eleji történetéről szóló művek szerzője; Sz. F. Kovalj docens, a Szibériába száműzött dekabristákról és lengyel politikai száműzöttekről szóló ismert munkák szerzője.

A meghívott tudósok egytől egyig és, sajnos, habozás nélkül kijelentették, hogy tőlünk hallanak először arról a „feltételezésről, miszerint a híres magyar költő, Petőfi Sándor a Bajkálontúlon járt volna“. Idézek néhány részletet a felszólalásokból (a beszélgetésen készült feljegyzések tulajdonomban található gépírással szövege alapján).

TYUKAVKIN professzor: Bármennyire is igyekezett volna a cári kormány titokban tartani Petőfi szibériai száműzetését, ha valóban szó lett volna erről, annak „nyomai“ megmaradtak volna a levéltárakban. A Kelet-Szibéria Főigazgatási Alap és az Irkutszki Főkormányzósági Alap eléggé ép állapotban megmaradt (nem égett el az 1879-es irkutszki tűzvészben). Ezeket az iratokat kutatók tucatjai tanulmányozták, de senki sem talált olyan anyagot, mely száműzött magyarokról vagy konkrétan Petőfiről adott volna hírt. Ez hatalmas szenzációt jelentene, és a történészeknek rögtön tudomására jutna...

Azonkívül, teljes bizonyossággal kijelenthetjük, hogy mindazoknak, akik Szibériába kerültek (még az életfogytiglani kényszerszolgálatra vagy börtönbüntetésre ítéltéknek is) megvolt a lehetőségük arra, hogy felvegyék a kapcsolatot a „szabadon levőkkel“; a száműzöttekre és a deportált telepesekre ez még inkább vonatkozik (Barátosi Lénárth „híradásából“ ítéve Petőfinek szabad telepesnek kellett volna lennie, ha egyszer „megalapította Körözs falut“. A szibériai közvélemény együttérzéssel viseltette a száműzöttek, különösen az értelmiségiek iránt, és segítségükre volt.

KOVALJ docens közbeszólása: Még ha Petőfi el is akarta volna kerülni a figyelmüket, a helybeliek rátaláltak volna: Szabasnyikov, Basznyin, Butyin kereskedők irodalmi szalonjai feltétlenül felkutatták volna.

TYUKAVKIN professzor: Akkoriban a száműzöttek között dekabristák, petrascevisták, lengyel felkelők éltek, jórésük irodalmár, és minden bizonynyel tudtak volna Petőfiről. Azt pedig határozottan állíthatjuk, hogy az összes politikai „bűnösök“, még a börtönbe zártak és a kényszerszolgálatok is, megtalálták a lehetőséget a levelezésnek, döntő többségüknek pedig a levélváltást hivatalosan is megengedték.

KUDRJAVCEV professzor: Petőfire semmiféle utalást nem találunk a forradalmi mozgalmak Kelet-Szibériába, így a Bajkálontúlra száműzött résztvevőinek visszaemlékezéseiben sem. Sz. V. Makszimov neves orosz kutató, aki alaposan áttanulmányozta a múlt századi szibériai kényszerszolgálatokra és száműzöttekre vonatkozó anyagokat, három részes, *Szibéria és a kényszerszolgálat (Szibir i katorga, 1871.)* című alapvető munkájában egy szóval sem tesz említést magyar hadifoglyokról.

Petőfi szibériai száműzetésének legendája az ún. „garibaldisták“ körében is szárnyra kelhetett; ők Európa különböző országaiból kerültek lengyel földre, és hadifoglyoknak tartották magukat. Felmerül a kérdés, nem voltak-e közöttük magyarok?

A SZERZŐ: Mi a véleménye azokról a költeményekről, amelyek állítólag „Petőfi S.“ aláírással Szibériában felbukkantak?

KUDRJAVCEV professzor: Ne feledkezzünk meg Mihail Mihajlov száműzött költőről, aki Kadojában élt, és Petőfiből is fordított. Könnyen megtörténhetett, hogy az ő fordításai adtak tápot az ilyen híreknek.

KOVALJ docens: 1951-től dolgozom a *Politikai száműzetés Szibériában a XIX. században* témán, megismerkedtem az irkutszki és omszki területi levéltárak, az Októberi Forradalom Központi Állami Levéltára és más archívumok politikai ügyirataival, de soha egyetlen okmány sem került a kezembe, s még utalást sem találtam olyan magyar hadifoglyok szibériai száműzetésére, így tehát Petőfire vonatkozóan sem, akik a 48-as szabadságharc résztvevői lettek volna. Az a legenda, mely szerint Petőfit Szibériába vitték, és 1857-ig a Bajkálontúlon, a maga alapította faluban élt, minden történelmi alapot nélkülöz. A politikai száműzöttek felügyeletét végző cári rendőrség gyakorlatában egyetlen olyan eset sincs, mely a külső világtól való teljes elkülönülésről

tanuskodna. A külföldről idekerült politikai száműzöttek pedig az oroszokhoz mérten még kevésbé voltak elszigetelve.

A szibériai közéletben a száműzetések minden hulláma idején nagy érdeklődést tapasztalhatunk a politikai száműzöttek iránt. Nem lehettek volna kivételek a magyar hadifoglyok sem, ha valóban Szibériába kerültek volna, még kevésbé az akkor már hírneves Petőfi. Szibériában elterjedt Petőfi-legendáról szintén nincs tudomásunk. Ugyanakkor a dekabristákról, lengyelekről és más politikai száműzöttekről számos legenda jött létre ezen a vidéken.

A beszélgetést SZERGEJ VLAGYIMIROVICS SOSZTAKOVICS ezzel zárta le: A Petőfi bajkálontúli eltemetéséről szóló verzió ellen, úgy gondolom, sok érv szól. Különösen arra gondolok, hogy a cári kormány nem hagyta volna a költőt szigorú felügyelet nélkül, ennek pedig nyoma maradt volna a levéltárakban. Meggyőződésem, hogy a legendának ellentmond Petőfi rendkívüli egyénisége is: ha életben marad, nem hallgat nyolc hosszú éven át! Hirt adott volna magáról, ha nem másként, legalább a Szibériából hazájukba visszatérő lengyel politikai száműzöttek útján.

Kérdezhetjük, mi hát a helyzet végül is a mendemondákkal? Úgy vélem, tovább kutatni azt, hogyan keletkezett és terjedt az életben maradt Petőfiről szóló legenda szibériai változata, nemcsak rendkívül érdekes, de nagyon szükséges is.

A mai szakemberek e véleményei teljes mértékben megegyeznek az érdemtelenül elfeledett lengyel felkelő, Adam Mirniczky tanuskodásával. Mirniczky 1849-ben Bem hadseregében harcolt, később az 1863-as lengyel felkelés résztvevője volt, és ennek szétverése után Irkutzsk mellett töltötte száműzetése éveit. Hazatérte után, 1877-ben a sajtóban nyilatkozik, és határozottan visszaveri azokat a híreket, amelyek szerint Petőfi Szibériában járt volna: „...még a legkeményebb kényszermunkákra ítéltéknek is joguk volt három hónapban egyszer családjuknak írni — írta a lengyel légió volt tagja —, s mi válaszokon kívül mosóruhákat, pénzt stb. is kaptunk... Vajon Petőfi nem élt volna e jótéteménnyel? Ez nem gondolható... nem vagyok oroszbarát, hanem az igazság tekintetéből ki kell jelentenem, hogy az orosz tisztok, a hivatalnokok és a polgárok igen közlékenyek voltak s sok nevezetesebb száműzöttet illetőleg, kiknek nevei régen feledésbe mentek, szolgáltatnak felvilágosításokkal. Ők bizonyonnal Petőfiről is tudtak volna valamit s ezt tudatták volna...“ (*Magyar Polgár*, 1877. 136.; 538—539. — Idézi Dienes András: *Petőfi a szabadságharcban*, 312—313, 542). Azonban Mirniczkynek — aki többek között arról is írt, hogy a Szibériában töltött sok év alatt egyetlen magyarral találkozott, s az sem száműzött, hanem prémkereskedő volt — ezt a fontos és értékes tanuskodását nem hallották meg azok, akik annyira hittek a „bolyongó Petőfi“ legendájában, hogy becsukták fülüket az értelem szava előtt, és a tényekkel szemben a fantáziát részesítették előnyben.

A szibériai történészekkel tartott megbeszélés után még maradt egy kétséges pont: mit tudhatunk meg a földrajzi elnevezésekről, van-e Szelengir-Szelger, Körözs-Körös, Ikatovo, Ugra, Barka és Iljuszunsk-Iljusinszkaja?

Valóban, mit kezdünk a magyar forrásokban szereplő tucatnyi folyó, község, falu nevével? Ki tud feleletet adni arra, hogyan torzultak el a kétszeri-háromszori, oroszról magyarra és vissza, oroszra fordítás során? Minden út egy emberhez — M. N. Melhejevhez, az irkutzski egyetem docenséhez, a földrajzi tudományok kandidátusához, a Bajkálontúl és Szibéria helynévkutatásának a maga nemében egyedülálló szakemberéhez vezetett. Vele közösen összeállítottunk egy különleges táblázatot: felül vízszintesen felsorakoztattuk a Petőfi-legendával kapcsolatos összes földrajzi elnevezések magyar változatait, majd balra függőlegesen lefelé egymás után bejegyeztük a Bajkálontúl 1806-ban, 1888-ban, 1908-ban, 1945-ben, 1954-ben és 1966-ban készült térképeinek és atlaszainak címét, és végül kitöltöttük a keletkezett fehér kockákat.

Bartók- és Kodály-kórusok tolmácsa

Nem krónikát írok: felmutatom Nagy István karnagy és zenetanár példáját. Amikor majd megírják a romániai magyar zene történetét, neve után ott fog állni a jelző: korának legkiválóbb romániai magyar karvezetője.

Honnan indult? Milyen volt annak a közösségnek a zenei képe, amely Nagy Istvánt adta nekünk?

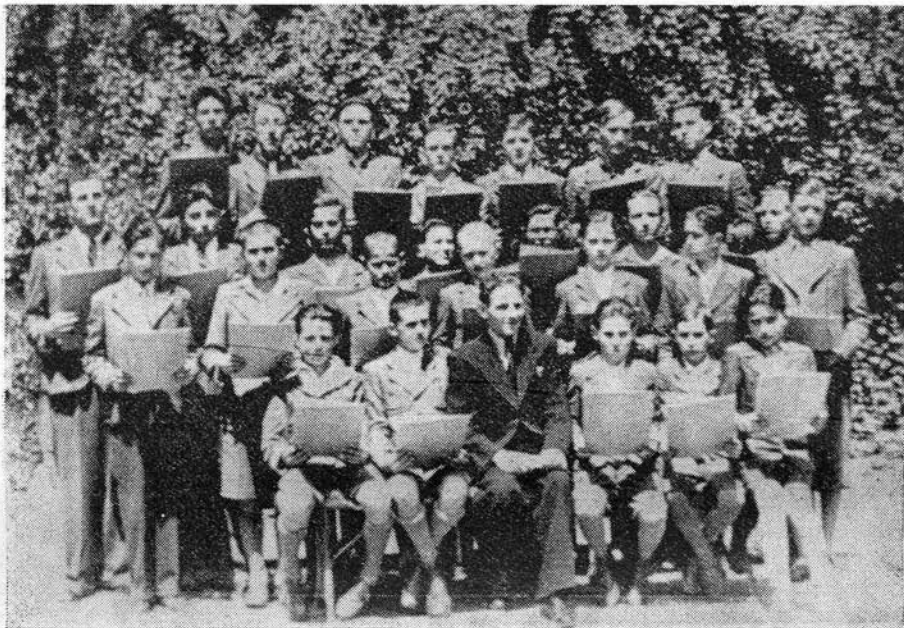
Legerősebben talán a népdal szólt a tízes és húszas évek táján, amikor elemi és középfokú tanulmányait végzi Csíkszeredán. A műzenét a különböző hangszereken játszó lelkes műkedvelők (köztük zeneileg igen jól képzett műkedvelők) és a Csíkszeredai Dal- és Zeneegylet ének- és zenekara képviselte.

A kis gimnazista hamar részt kér a városka zenei életéből, vezeti az iskola ének- és zenekarát, kamarazene-hangversenyek nélkülözhetetlen szereplője, szülőföldjének nagyreményű művészjelöltje. 1925-ben írja róla a *Csíki Lapok*: „Nagy István hegedűjátéka... az est legkimagaslóbb pontja. A mi részünkre azonban ennél sokkal több... Örvendetes bejelentése egy gyönyörű perspektívákban bontakozó művész egyéniségének, amely városunkból indult és sokat fog hallatni magáról.”

Rövid idő alatt mindent megtanult, amit Csíkszeredán megtanulhatott. A továbbtanulás áldozatokat követelt: nem volt más mód, kéthetenként le kellett utaznia Marosvásárhelyre (hat-hét órai döcögés vonattal), a kitűnő zeneiskolába. Tanára és bátorítója Metz Albert, az iskola alapító-igazgatója, majd Haják Károly hegedűművész és zeneszerző. 1924-ben írja neki Metz Albert: „Édes Pista, én hétfőn délután 5 órakor próbát tartok. Legjobb lenne, ha maga vasárnap délután már megjelenne, hogy kipihenhesse magát. Hétfőn délelőtt átvennénk együtt a zenekari műveket, s délutánig meg is tanulná úgy nagyjában. Várja szíves jóakarója Metz A.”

Ekkor már Marosvásárhely — éppen Metz Albert és társai lelkes szervezői munkájának eredményeként — az ország egyik fontos zenei központja, kitűnő hangversenyteremmel (benne a gyönyörű orgonával) és lelkes, hozzáértő közönséggel. A város zenei életének felidézése végett fel kell sorolnom néhányat a legkiválóbbak közül, akik 1914 és 1923 között a Zenekedvelők Társaságának meghívására felléptek Marosvásárhelyen: Pablo Casals (1914), Jan Kubelik (1915), Thoman István (1916), Vecsey Ferenc (1917), Székelyhídy Ferenc és Medek Anna (1921), a bukaresti Carmen-kórus (1922), Bartók Béla (1922), George Enescu (1923).

Ha mindehhez hozzávesszük az iskola (amelynek a két világháború között kibocsátott diplomáit államunk főiskolai diplomákként ismeri el) kitűnő tanárainak nagyszámú kamarahangversenyét és a zeneiskola szimfonikus zenekarának 1911 óta rendszeresen megtartott évi 3—4 hangversenyét, akkor megértjük azt a rendkívüli vonzóerőt, amelyet Marosvásárhely gyakorolt a fiatal muzikusra. Ennek a vonzóerőnek

A marosvásárhelyi tanítóképző énekkara (1939)

tulajdonítható, hogy a budapesti Liszt Ferenc Zeneakadémia hegedű tanszakának elvégzése után a felkínált lehetőségek ellenére sem maradt a világvárosban, hanem hazajött és a marosvásárhelyi tanítóképzőben vállalt tanári állást, mert a zeneileg jól felkészült tanítók és karvezetők nevelését tartotta legsürgősebb teendőjének.

*

Kamaramuzsikusi sikerei számottevőek a főiskolát követő években, s már első marosvásárhelyi kórushangversenyei is igazi revelációként hatottak. De mielőtt műsorait és azok fogadtatását ismertetném, néhány szóval utalnom kell a kórusok akkori szervezési módjára és a divatos műsorokra.

A harmincas évek derekán (amikor Nagy István a kórusmozgalomba bekapcsolódik) az énekkarok az 1867-ben Aradon megalakított Országos Daláregyesület örökösöként fellépő Romániai Magyar Dalosszövetség szervezeti keretei között tevékenykedtek. A kórusok — a közös éneklés érdekében — önkéntesen alakultak. Munkájukat az egységektől az országos vezetőségig választott szervek irányították. Így minden énekkar elnököt, alelnököt, titkárt, pénztárost és karmestert választott magának; megvásárolta a szükséges hangszereket, kottatárt, döntött egyenruhája, jelvénye és zászlaja felől. A kórusok jövedelme a kórustagok fizette tagdíjakból és az előadások bevételéből állott. Az országos szervezet (tanácskozó testület, elnök, alelnök, titkár, pénztáros, országos karnagyok) az énekkarok vezetősége választotta.

A Romániai Magyar Dalosszövetség mint jogi személyiség önállóan biztosította, kiadványai révén, a kórusok kottával történő ellátását, megszervezte a különböző kerületi és országos versenyeket, zeneszerzői pályázatokat hirdetett, karvezetői tanfolyamokat szervezett, és kiadta a Szövetség havi folyóiratát, a *Magyar Dalt*. A tárgyalt időszakban a Romániai Magyar Dalosszövetség körülbelül 200 kórust tö-

mörített. (Hasonlóképpen működött a Román és a Német Dalosszövetség.) A vázolt szervezeti felépítés évszázados tapasztalatok alapján alakult ki (már az 1867-es Daláregyesületet is hasonló módon szervezték), és megfelelt a kórusmozgalom érdekeinek.

Nem úgy a Dalosszövetség műsorpolitikája. Ha elmondhatjuk: kitűnő szervezeti kereteket örökölt az 1867-es Daláregyesülettől, éppúgy elmondhatjuk azt is, hogy korszerűtlen műsorpolitikát.

Az énekkarok műsora, nemcsak nálunk, hanem szomszédainknál is nehezen korszerűsödött és vált fokozatosan művészibbé. Nálunk az „örökségen” kívül az is lassította a folyamatot, hogy a Romániai Magyar Dalosszövetség vezetősége kitűnő szervezőtételséggel megáldott, de ugyanakkor konzervatív és jórészt negyed-ötöd-rangú zeneszerzőket népszerűsítő muzsikusból állott.

Ami a Dalosszövetség vezetőségét jellemezte, az nem jellemezte minden egyes karvezető munkáját. A legjobbak repertoárja ma is példája lehet annak, miként kell a nemzetközi és hazai zeneirodalomból a legértékesebbet és legkorszerűbbet kiválasztani.

A legjobbak között is megtisztelő helyet vívott ki magának a marosvásárhelyi tanítóképző fiatal zenetanára, Nagy István. Nézzük meg az 1937—38-as iskolai évben (egyetlen tanévben!) előadott művek listáját: 3 népdalfeldolgozás, 4 mű klasszikus és modern román szerzőktől, 5 egyházi népének, 1 gregorián mise, 4 motetta, 1 madrigál, egy-egy Haydn-, Mozart- és Liszt-kórusmű, 5 mű Kodálytól (köztük a *Mátrai képek*, *Székely keserves* s a *Jézus és a kufárok*), és Bartók *Egyenmű kórusából*

3 mű, összesen 29. Ebben a jegyzékben már jelen vannak az egész előadói pályáján leginkább népszerűsített zenei stílusrétegek: a népdal, a gregorián, a reneszánsz zene, a klasszikus és romantikus, valamint a román és magyar klasszikus és kortárs muzsika.

A népdalt — a sekélyes „nótázgatás” dömpingjével szemben — mindig repertoárja alapkövének tekintette. De a népdaléneklésért nemcsak mint előadóművész küzdött, hanem az iskola falain belül és kívül végzett tanítói munkájának is egyik alapvető célja volt a népdal megismertetése. Ilyen „néptanítói tett”-ként kell számon tartanunk a tőle kezdeményezett népdalesteket „Daloljunk együtt!” címmel. A korabeli plakátok tanúsága szerint az esteken „nemzetiségre, vallásra és nemre való tekintet nélkül” mindenki részt vehetett. Balogh Edgár írja ezekről a széles körben népszerűvé vált népdalestokról egyik, 1942-ben megjelent cikkében *A dalos Nagy István vallomása* cím alatt, hogy a népdalestek nagyszámú résztvevője „a hétköznapi élet, a mai ezernyi gond közepette is szívesen fogadta ma-

A MISSZIÓ TÁRSULAT

rendezésében, a tizedik közművelődési előadást

Nagy István

tanár

„Kodály — Bartók”

címmel tartja 1937. évi február 26-án **(pénteken)** este 1/28 órakor a **nővérek zárdája nagytermében.**

(Bartók és Kodály kórusait énekli a r. k. tanítóképző és gimnázium válogatott énekkara)

BELÉPTIDIJ NINCS.

Szeretetadományokat a szegények segélyezésére hálás köszonettel fogadunk.

Az előadás pontosan kezdődik!

Einökség.

S. NAGY T. M. 1937. 2. 26.

Nagy István-előadás plakátja

*Madrigál-hangverseny plakátja
 (Marosvásárhely, 1939)*

tón foglalkozott a korabeli sajtó. Legjellemzőbb a sok méltató cikk közül azoknak a véleménye, akik a Nagy István előadta művek partitúráinak kiadását gondozták. Kerényi György a következőket írja (*Énekszó*: Budapest, 1939. április), miután felsorolja a bemutatott műveket: „Ezek a mi Nyugati Kórusok című gyűjteményünk kiválóbb darabjai. Arról ábrándoztunk, hogy majd egyszer [...] a Palestrina kórus vagy a Székesfővárosi Énekkar rendez ünnepi bemutatóestet ezekből a remekművekből. S íme, mindezeket megelőzve a kis vidéki város [...] Marosvásárhely kicsiny (25 tagú) diák-énekkara küldi el a bemutató híret! Nagy Istvánt a helybeli újság a legnagyobb karvezetők mellé állítja, s működését új korszak kezdetének nevezi... A marosvásárhelyi közönségről nem mondhat nagyobb dicséretet, mint hogy Lasso, Vittoria, Palestrina, Monteverdi műveit megismételtette.”

Sajnos, háború előtti hangversenyeiről csak egyetlen lemez készült: a marosvásárhelyi tanítóképző diákkórusának előadásában (hat csiki népdal és Kodály *Székely keservese*), s így méltatásukkor csak a korabeli sajtóra és a kortársak visszaemlékezéseire vagyunk utalva. Meg kell jegyezni, hogy a kortárs kritika egyöntetűen elismerte Nagy István repertoárjának újszerűségét és a megszólaltatás magas művészi színvonalát. Csak egyetlen idevágó idézet, Dr. Metz Istvánnak — Metz Albert fiának — tollából: „Nagy meglepetés volt a katolikus gimnázium szombati hangversenye. Az ifjúsági dalkar az agyoncsépett »múdalok« helyett... folklorisztikus kompozíciókat adott elő. Finom intonáció, zökkenő nélküli összjáték, ökonomikus dinamika és lendületes ritmus jellemezte a kórust. Emellett a Magoss Etel társaságában előadott Bartók (hegedű-duók) és Kozma Gézával inter-

gába a nyilvános énekórák kincsét”. Megemlítendő, hogy hangversenyeit is, amikor műsorának stílusa megengedte, népdalokkal kezdte.

Másik fontos eleme volt Nagy István repertoárjának a reneszánsz kórusmuzsika. Születésének pillanatában — sok századdal ezelőtt — minden feltétele megvolt annak, hogy az ars nova zenéje Erdélyben elterjedhessen (gondoljunk az erdélyi fejedelmek udvartartásának korszerű zenei életére vagy például arra, hogy Palestrina Báthory Zsigmondnak ajánlotta madrigáljai egy kötetét). A történelem sajátos alakulása folytán nálunk mégis csak nyugat-európai „újjászületésével” egyidőben — a harmincas években — válhatott közkinccsé. Ennek a folyamatnak is kezdeményezője és leghivatottabb előadója Erdélyben: Nagy István.

A reneszánsz „réteg” már első műsoraiban jelen volt, és miután kórusa elsajátította a megszólaltatásához szükséges összes sajátos eszközöket, egész estét betöltő motetta- és madrigálhangverseny megtartására vállalkozott 1939. március 18-án.

A hangversennyel jelentőségéhez méltón

Madrigál-hangverseny plakátja (Kolozsvár, 1939)

pretált Kodály hegedű—gordonka duó arról győztek meg, hogy Nagy István mint előadó és kamaramuzsikusként is egyik legkiemelkedőbb művésze szűkebb hazánknak.

A klasszikus román zeneszerzők közül a harmincas évek repertoárjában leggyakrabban Ion Vidu neve szerepelt. Talán ezeknek a Nagy István-i előadásoknak is része lehet abban, hogy ma a romániai magyar énekaroknak éppen Ion Vidu az egyik legkedveltebb román zeneszerzője.

A népdalok, népdalfeldolgozások és a reneszánsz, valamint a román zene mellett Nagy István repertoárjának leglényegesebb „rétegét” Bartók és Kodály kompozíciói képviselték.

Nagy István országos Bartók-bemutatói a következők:

1936. február 29: a *Hegedű-duókból* (Magoss Etelkával) a következő művek: *Prelúdium és Kánon, Mese, Szerb tánc, Szűnyogtánc, Máramarosi tánc, Invitita bátrínior*. Majd 1936. április 26-án: *Párnástánc, Bánkódás, Rutén kalamazkó, Erdélyi tánc*.

Bartók *44 hegedűduóját* teljes egészében bemutatta: 1946. december 10-én az első felét, majd 1947. január 14-én a másodikat (Zsurka Péter, Budaházi-Fehér Miklós, Hoca Gergely, Márkos Albert, Kouba Paula közreműködésével). A mű egy-egy szolamát három-három hegedűs játszotta.

1937. február 26-án — az *Egynemű kórusokból*: *Ne menj el!, Játék, Jószág-igéző* (a marosvásárhelyi katolikus gimnázium kórusával).

Teljes egészében: 1946. október 31-én (első 13 mű), 1947. április 22. (14—27. mű, a Kamarakórusral).

1939. február 2-án — *Négy régi magyar népdal férfikarra* (a Marosvásárhelyi Iparosegylet Dalkörével).

1949. június 13-án — *Négy szlovák népdal* (a Kamarakórusral).

1951. április 8-án — *Magyar népdalok vegyeskarra* (a Kamarakórusral).

A népdalok és a reneszánsz zene terjesztéséért — mint említettem — nemcsak előadóművészként, hanem írásban és szóban egyaránt harcolt. Ugyanez elmondható azonban Bartók és Kodály muzsikájával kapcsolatban is. Bartók jelenlétét jelzik például az iskolai nevelőmunkájában — énekkarának műsorain kívül —, a tanítóképzőben szervezett kottaolvasási versenyek, melyeken Bartók legnehezebb szolamait kellett első látásra énekelni (például a *Meghalok Csurgóért* kezdetű *kánon*). Erre a nevelői munkára emlékeznek a *Bartók Egynemű kórusainak elő-*

adásáról című tanulmány írói (Borsai Ilona, B. Csillag Lujza, Hegyi Erzsébet) is könyvük előszavában: „E helyen szeretnénk köszönetet mondani azoknak, akiknek vezetésével először mélyedhettünk el e művekben. Nagy István [...], Bárdos Lajos [...] tanáraink nyitották meg szemünket a mélyebb összefüggések felismerésére. Ha valamit helyesen láttunk meg, elsősorban nekik köszönhetjük.“

Az iskolán kívüli nevelői tevékenységnek is fontos részét alkották Bartókról és Kodályról tartott előadásai. Bartók *Egyenemű kórusainak* említett darbjait például ilyen nyilvános előadás illusztrálásaként mutatta be. Ezt a bemutatót mindenképpen ki kell emelnünk Nagy István Bartók-bemutatóinak sorából, mert minden bizonyíték amellettt szól, hogy az említett művek az ő vezényletével hangzottak fel *először a világon*. (Adatok az *Egyenemű kórusok* magyarországi bemutatóiról: újsághír 1937. április 20-án a kecskeméti bemutatóról, idézi Kristóf Károly *Beszélgetések Bartók Bélával* című könyvében; a budapesti bemutatóról Bartók ír Müller-Widmann aszszonynak 1937. május 24-én keltezett levelében.)

A Bartók-bemutatók felsorolásával elérkeztünk ahhoz az időponthoz, amikor búcsút mond a marosmenti városnak, és 1941-ben a kolozsvári tanítóképzőben vállal állást.

Mielőtt még a „vásárhelyi fejezetet“ lezárnám, hadd említsem meg, hogy Nagy István a Kemény Zsigmond Társaság nem egy felolvasó estjén lépett fel vendégként; mindig szívesen látott művésze volt az erdélyi írók irodalmi estjeinek, művészete tehát már a második világháború előtt is a romániai magyar kultúra megbecsült, szerves részét alkotta.

E fejezet zárásaként a cikkeik özönét idézhetném, amelyek a Nagy István vezette kórusok szereplését (a tanítóképző dalkara mellett 1935-től a Marosvásárhelyi Magyar Iparos Egylet Dalkörének is karmestere volt) és az ő kamaramuzsikusi hegedűjátékát dicsérik. Alljon itt helyettük Antalffy Endrének az összes kritikák kvintesszenciáját hordozó méltatása: „A gyermekkórus... gyermekeink, akikben a mi lelkünk, a mi gyötrött életünk él. Sírnunk kell örömről, hogy ők adnak nekünk ma este egy órányi művészi élményt. Ámulnunk kell, hogy az iskolai nevelés ma már ilyesmire is képes, hogy ilyen légius egységbe foglaljon egy kis embercsoportot. A nevelés csodája... én kívánok életünkben még számos ilyen csodát.“

A „kolozsvári fejezet“ első két évtizede meghozza számára előadói és nevelői tevékenységének kiteljesedését. Már az első évek gazdagok művészi sikerekben. Kodály két remekművének ősbemutatóját vezényli: a kórusának ajánlott *Balassi Bálint elfelejtett énekét* (1942) és *A 121. genfi zoltárt* (1943); 1941-ben és 1943-ban nagy sikerrel vendégszerepel Budapesten a marosvásárhelyi, majd a kolozsvári tanítóképző énekkarával: egész estét betöltő motetta-estet vezényel Kolozsváron *Muzica Divina* címmel (a tervbe vett *Muzica Profanára* a háború miatt már nem kerülhetett sor).

A *Balassi Bálint elfelejtett énekének* budapesti bemutatóján és az azt megelőző próbákon Kodály Zoltán is részt vett. Nagy István máig őrzi a mű különlenyomatának egy példányát; ebbe Kodály olyan dinamikai és egyéb jeleket vezetett be, amelyek nem szerepelnek a közreadott kottákban, és így a kompozíció előadására vonatkozó szerzői elképzelések pótolhatatlan dokumentuma.

A felszabadulás után, a Zenei és Színművészeti Főiskola igazgatójaként *Bartók művei* címen nagyszabású hangversenysorozatot kezdeményez, melyen az elhangzó művek elemzésével, a zeneszerző egyéni nyelvezetének ismertetésével, műhelytitkainak, zsenialitása jegyeinek fel-felvillantásával vezet be hallgatóságát Bartók művészetébe. Hét hangversenyen közreműködött az akkori Kolozsvár művészeinek

színe-java: Halmos György, Márkos Albert, Szabó Géza, Zsurka Péter és mások. 1948-ban megválasztották a Romániai Magyar Dalosszövetség örökébe lépő Bartók Béla Dalosszövetség elnökévé.

A Bartók-hangversenyeken már az 1946-ban alakított új énekkarral lépett fel. Ezt a kórust, amely tizenkét évig volt jelen művelődési életünkben, a zenei közvélemény mint az ország egyik legkiválóbb énekkarát tartotta nyilván. A sok méltató cikk közül mindössze egyet idézzünk; Romeo Ghircoiaşu írja a *Făclia* 1955. március 27-i számában: „...a Nagy István vezényelte kamarakórus a preklasszikus polifonisták — Monteverdi, Gastoldi, Jannequin stb. — műveiből mutatott be. Tolmácsolásában Nagy Istvánnak sikerült visszaadnia e művek humanista eszmegazdagságát, élet- és természetszeretetét.”

Az akkortájt tanuló fiatal muzsikusoknak — akik a kórus tagjai lehettek, köztük magam is — ennél több volt: a kórushangzás nagyszerű iskolája. Hadd iktassak ide egy csokorra valót tanítványainak visszaemlékezéseiből.

Guttman Mihály írja a *Művelődés* 1970. szeptemberi Bartók-számában a Bartók: *Egynemű kórusok* előadására vonatkoztatva: „Első legmélyebb emlékeim között őrzöm ezeknek a Nagy István női kamarakórusa által való megszólaltatását. Szemben, tökéletesebben azóta sem hallottam, pedig magam is az összetett betanítottam leánykórusomnak és nem egy külföldi kórus megszólaltatásában is végigélveztem. De ha már emlékezem, mondjam el azt is, hogy a *Magyar népdalok*at kórusának betanító Nagy István egyetlen próbájáról sem hiányoztam, és valamennyi próba nemcsak zenei élmény, de a leghasznosabb kórustanulmány is volt számomra...” Herédi Gusztáv a kolozsvári tanítóképzőben tanul Nagy Istvántól: „A kórusdarabok tanulásakor Nagy István... alaposan elemezte a dallam és a szöveg összefüggéseit, megvilágította a szerző eljárásait, eszközeit, megmagyarázta..., hogy itt vagy ott milyen céllal alkalmaz a szerző néha fülsértőnek tűnő hangokat, egész dallamsorokat. Megtudtuk..., hogy Bartók mit épített be a magyar vagy román népenzből műveibe... idővel már meg tudtuk különböztetni egyes dalokban a népi muzsika elemeit és az egyéni sajátos bartóki hozzáadást.” Birtalanné Fogarassy Judit és Birtalan József a kolozsvári Konzervatórium karvezetés szakán voltak növendékei. Idézzünk egyik levelükből: „A legtöbb diák valamelyik tanárát választja eszményképül. A mi eszményképünk Nagy István: karvezetésőrái és kóruspróbái felejthetetlen emlékként vésődtek tudatunkba.”

A Kamarakórusral mutatta be Kolozsváron 1948. május 14-én (ezúttal is megelőzve minden más előadást) Kodály *Missa Brevis*ét. A Kamarakórus műsorai a változó elgondolások szerint alakultak, gazdagodva kitűnő hazai komponisták: Jodál Gábor, Sigismund Toduță, Márkos Albert, Tudor Jarda, valamint a szocialista országok zeneszerzőinek, például a szovjet zeneszerzőknek a kórusműveivel.

Az 1950 és 1960 közötti időszak legismertebb része egész tevékenységének. Ezért erről csak röviden: kamarakórusának állandó vezetésével párhuzamosan a karvezetés tanára a Gheorghe Dima Konzervatóriumban; éveken át karmestere a kolozsvári Magyar Operának (fontosabb bemutatói Kodály: *Székelyfőnök*, *Minuetto Serio*, *Kállai kettős*).

1958-ban megszűnt a Kamarakórus. Feljegyezhetjük Nagy István utolsó nyilvános szereplését is: 1962. február 6, a marosvásárhelyi Népi Együttes kórusának élén. 1961-től a karvezetés szakon sem tanít már.

Nagy István ma még erejének teljében levő művész, akitől a hazai művelődés még sokat vár. Ki lehetne méltóbb nevelője a karvezetők új nemzedékének?

Ezért nem írtam krónikát: felmutattam Nagy István példáját!

Szabó Csaba

Farkaslaka 1922—1970

Jövőre ünnepelhetnénk Tamási Áron ötvenéves írói jubileumát, de már az idén halálának ötödik évfordulójára kellett emlékeznünk. Alig hihető, hogy fél évtized telt el, amióta Farkaslakára végképp visszatért, nem üdvözölhetve többé szeretett testvéreit, rokonságát, a gyerekkori ismerősöket; azért hihetetlen az az 1966. május 26-a, mert nem a csendet, a némaságot hozta el hozzánk, sőt inkább azóta sűrűsödött meg Tamási Áron jelenléte — régi műveivel (nyomtatásban, színpadon) csakúgy, mint mások emlékezeiseiben. Farkaslaka ismét élő valósággá vált irodalmi életünkben — nem csupán az autósok állnak meg a falu határában, a „két cserefa tömött árnya“ alatt s bennebb, a szegénység hatalmára emlékeztető szülőháznál. Ahhoz, hogy a legértékesebb örökség is aktivizálódjék, sokféle tényezőre van szükség; ezeknek a szerencsés (vagy pontosabban: kielemezhető) összejátászása folytán Tamásinak ma „konjunktúrája van“, mondhatnánk, ha nem éppen tőle állna a legtávolabb ez a csúnyán-materiális, üzleti kifejezés. Kétségtelen, hogy ebben a megnövekedett odafigyelésben az író testvéröccse, Tamási Gáspár is részes: jórészt Tamási Áron népszerűségének köszönheti első könyve, a Vadon nőtt gyöngyvirág viszonylag gyors megjelenését, de ez a testvéri emlékezés ugyancsak növelte az érdeklődést Farkaslaka iránt. „A Tamási-képen immár »a kisebbik is rajta van«“ — olvashattuk nemrég egy köszöntőben, amely a Marosvásárhelyi Írók Társasága 1970-es irodalmi díjával kitüntetett Tamási Gáspárt üdvözölte.

Negyvenegynéhány évvel bátyja után tehát, a nagypapa-korban lévő, iskolázatlan székely földműves (a közismert történet szerint az újját ellőtt Áron helyette ment az udvarhelyi gimnáziumba) megajándékozta a falujabelieket egy újabb könyvvel. A meglepetés múltán, a megbecsülést és szeretetet jelző díj fényében, egyúttal a szükségessé vált második kiadás alkalmából érdemes a műhöz közelebb hajolnunk — irodalmunk egészét érintő hitekhez és tévhitekhez juthatunk így közelebb. Nem kerülhetjük meg Tamási Gáspár szembesítését Tamási Áronnal — s ez már csak azért sem méltánytalan, mert „a kisebbik“ sokat köszönhet bátyjának, maga az emlékező könyv ennek a szembesítésnek a vállalása. A cím a tollba mondott, posztumusz Tamási-műre, a Vad-rózsa ágára emlékeztet — bár, úgy tudom, ez a kéziratot gondozó, a

könyvhöz előszót is író Kányádi Sándortól származik. A Vadon nőtt gyöngyvirág szép és pontos cím: pontos, ha valóság-háttérére, Tamási Gáspár kaszálók, erdők látta életére gondolunk, amelyet napsütés, szél, zápor nem kímélt, városi összkomfort nem óvott; de már kevésbé pontos, ha a szavak hangulatára figyelünk. Inkább Tamási Áronhoz illő a könyvcím, mint Gáspárhoz e tekintetben — és ez nem kötőlözködés akar lenni az idős szerző mentorával, hanem egy fontos, sokat vitatott irodalomesztétikai kérdés előtérbe állítása, újabb vitára bocsátása.

Dokumentum és szépirodalom viszonyáról van szó ismét. A kötet mentegetőző, emberien természetes s éppen ezért rokonszenves utószavában írja Tamási Gáspár: „En nem írtam semmi különös dolgot ebben az írásban, sem olyant, hogy valakit személyileg sértsek vele, hanem csak azt, ami a valóságot fedi.“ Tamási Gáspár valóban nem írt semmi különös dolgot, „csak“ egyszerűen az életét, amely mindössze annyiban tér el más székely parasztemberekétől, hogy az ő testvére volt Tamási Áron. A falusi hétköznapi dolgos egyhangúsága s a ritka ünnepnapok sorakoznak benne: vízfordás a felnőtteknek, majd előlépés a kaszálók közé, szénégetés, ismétlődő katonáskodás, szerelmek és házasságok, születések és temetések, kikapcsolódásként újra és újra a kocsmá, italozás. („Mi ott nemcsak ettünk, hanem ittunk is nagy örömünkre, mert az ember úgy tesz, ha öröme van, akkor is iszik, ha búja van, akkor is igen. Különösen a székely ember, mert azoknak ismerem legjobban a természetét, mert magam is az a fajta vagyok.“) Ez az életforma alakítja a lényegében szigorú erkölcsöket, a „kicsire nem néző“ keménységet, amely emberéletbe kerülhet (a gyermek Tamási Gáspárt is majdnem elvitte a tüdőgyulladás, az apa csak nehezen engedett a család rábeszélésének, hogy vállalják az orvossal járó költségeket), a virtuskodást s a gyakorlati szempontokat szem előtt tartó szerelmi erkölcsöt. (Az apa így óvja diákiát a lányoktól: „Áron fiam, én neked azt mondom, hogy te amíg diák lész, addig a lányoknak hagyj békét, mert valamelyik megbotlik a nagy szerelemben, s akkor mindjárt kettő lesz belőle... Már nincs olyan sok hátra, amíg az érettségi vizsgát leteszed, s utána meglássuk, mit hoz a jövő. Mert a szerelem olyan dolog, hogy azt, ha valaki egyszer megkóstolja, hát nem tudja abbahagyni. Márpedig neked még elérkezik ez a fele.“) Egy-egy tréfás, anekdotikus eset is bekerül a könyvbe, mint az például, amikor részegen elalszik a szénaboglyában, s a tolvaj a szénával együtt szekérre rakja; az ilyen történetek azonban ritka kitérők. Egy székely „boldog ember“, a farkaslaki Joó György életét olvashatjuk a Vadon nőtt gyöngyvirágban (de a Möricz Zsigmond-i beavatkozásnak köszönhető arányosság híján) — a „gyöngyvirág“ így tulajdonképpen kívül reked e könyvön.

Újra és újra átlapozva Tamási Gáspár emlékezését, meglepődve tapasztaljuk, hogy milyen kevéssé játszik szerepet benne Tamási Áron. Persze, életrajzi vonatkozásokat bőven találunk itt, de hogy történetesen író az az Áron, csupán a megélhetés, a kereset, a jólét szempontjából érdeklí a falut, legalábbis testvéröccse megvilágításában. „Esti harangszóra a testvérek és a szomszédok mind ott voltak, hogy lássák azt a madárlátta embert, akiről azt beszélük, hogy írogat, s hogy abból meg

is él" — olvassuk a Vadrózsa ágában, s az írónak e szelíd gúnnal megfogalmazott szavait igazolva látjuk Tamási Gáspár emlékezésében: „Egy alkalommal, amikor itthon volt, mondtam én neki, hogy bátyám, miért nem választott maga ennél egy más pályát, ahol rendes havi fizetést s utána öregsége idejére nyugdíjat kapna. Erre így szólt ő: Hát te mit gondolsz, mi kellett volna hogy legyek? Erre én sorolni kezdtem egymás után az állásokat, mondom, hogy hát orvos, ügyvéd, állomásfőnök, törvénybíró vagy a bankban pénztáros vagy pedig mérnök, ha nem, akkor valamelyik gyárban igazgató vagy tanár.“ Az író válasza, mely a függetlenséget emeli ki, kommentár nélkül marad. Mint ahogy kommentár nélkül marad Tamási Áron valamennyi regénye, novellája, naplója — szóljon bár a testvérekről —, a Vadon nőtt gyöngyvirágból nem tudhatjuk meg azt, hogy hatottak-e otthon ezek a könyvek, de még annyit sem, legalább olvasták-e őket. Egyáltalában: a napi gondokon, kötelességeken túl semmit sem látunk a vágyból valami szépre, valami többre — ami a csodálatos székely folklórt, népművészetet teremtette. Ha a Vadrózsa ágából vett idézetet összeolvassuk a testvér emlékezésével, úgy tűnik, nem egyéni érzéketlenségről van szó, hanem a falu erkölcsi felfogásáról, mai életszemléletéről.

Az 1966-ban félbeszakadt írói vallomásban található a következő megállapítás: „az irodalom azon múlik, hogy miképpen tesszük a szavakat egymás mellé.“ Nos, Tamási Áron és Gáspár sok tekintetben rokon módon teszi egymás mellé a szavakat, mégis lényegi különbség van közöttük. Az, ami a dokumentumot, bármennyire is kedves, értékes legyen számunkra, az irodalomtól, a művészettől elválasztja. Mert az írói gond és vívódás nem egyszerűsíthető le a szociológiailag ellenőrizhető valóságtükrözésre. Tamásit, az írot idézem: „Mindenekelőtt a pusztá valóság és a költői szárnyalás állandóan harcban állt egymással. Ha a költői megfogalmazás mellőzésével a szigorú valóságot próbáltam ábrázolni, akkor az elégedetlenség mardosott. Ha pedig a valóság fölött a költői megfogalmazásnak adtam a főszerepet, attól kellett tartanom, hogy a kor sürgető kérdéseire nem adok megnyugtató választ... ahogy a test és lélek egységét igyekeztem és igyekszem szolgálni, úgy a valóság és misztikum irodalmi formájának együttes és harmonikus megjelenítésére vágyom. Mindennapi szóval ezt úgy tudnám kifejezni, hogy az én irodalmi törekvésemben a misztikum az emberi létezésre kiterjedő valóságot jelenti, mely a társadalmi realitás hullámlásait is magához akarja vonzani.“ A realista vallomása? Vagy a misztikusé? Tamási Áron a farkaslaki temető csendjéből is hadakozik magyarázóinak értetlenségével — hadakozott már évtizedekkel ezelőtt, nem a maga, hanem olvasói érdekében; 1934-ben írta, éppen szülőfalujában: „De ahogy eszköz a kezemben a toll, úgy kellett nekem is a valóság kezében eszközzé válnom. Most azonban, végül és befejezésül, virágporból szeretnék festéket csinálni, hadd legyen ezen a keleti falon néhány kicsike kép, amelynek színei kitáncolnak a sötétből és elindulnak életet teremteni, mint a mesében a gyermekek.“

Így tette ezt Krúdy, így Kosztolányi, Gelléri, de a „realista“ Móricz Zsigmond is. Vajon Tamási Áron a filozófiai értelemben vett „anyagelvűséget“ tagadta, amikor a falu hétköznapijaihoz és ünnepeihez

hozzászámította az oly sok rejtélyt mutató néphitét? Virrasztás című, 1943-as kötetének bevezetőjében találjuk: „Az anyag mindenek fölött áll: pénz, áru, lakás, állás, előnév és cím. Ez a gondolkozás annyira megszűkítette a valóság kereteit, hogy abba már nem fér belé egy olyan világ, amelyben ki tud nyújtózni az ember.“ Bocsánattal legyen mondván, én azt hiszem, hogy Nagy István is egy olyan világért küzdött, amelyben „ki tud nyújtózni az ember“. Külön-külön kell tehát megvizsgálni az eszközöket, a részben eltérő célok összemosása, de egymást kizáró szembeállításuk nélkül is — arra figyelve (hiszen az irodalomtörténet esztétikai kategóriákban gondolkozik), kinek, mikor, milyen mértékben sikerült szándékait művészi valósággá váltania.

Vidnyánszky

Bartha Árpád:
Magát ölelő magány
(„A fák“ sorozatból)

Tolnai Gábor

Tanulmányok

A neves budapesti irodalomtörténész professzor negyedik gyűjteményes kötete három évtized (1938—1967) anyagából válogat össze tizennégy, eddig többnyire folyóiratokban, könyvek bevezetőjében szét-szórtan megjelentetett szak-tanulmányt. A szerző kötetét két ciklusra osztotta. Az első (Századok) a barokk kor problémáit, a hanyatló fejedelemség és az uralomváltozás korának erdélyi művelődési viszonyait vizsgálja (Tótfalusi Kis Miklós, Bethlen Miklós, Teleki Mihály, Erdély változása), majd Teleki József, a tekintélyét veszített öreg Kazinczy és a Szent-Szövetség korabeli Pest-Buda embere kerül egy-egy további értekezés gyűjtőpontjába. A Huszadik Század című második ciklus Ady, Juhász Gyula, Móricz Zsigmond írói hagyatékának és a szerzőhöz legközelebb álló Radnóti Miklós egyéniségének szenteli fontosabb írásait. A törzsananyagot szakkibibliográfia, jegyzetapparátus és betűrendes névmutató követi. (Akadémiai Kiadó, 1970.)

Ion Pascadi

Estetica între știință și artă

Napjainkban „az esztétika valóban útelágazódásnál áll” — állapítja meg a neves román esztéta, aki távolról sem vállalkozik a döntőbíró szerepére, csupán véleményét mondja el a művészetről, a művészet megközelítésének lehetőségeiről, az esztétika és kritika feladatairól és hatásköréről, a közönségről, az esztétika mai állapotáról és jövőjéről. Nem nyújt egységes esztétikai rendszert, receptet sem kíván ajánlani, meditá-

Aki belelapoz ebbe a hívogató külsejű könyvbe, alig tudja, min ámuljon el inkább: az erdélyi és moldvai magyar népballada és népzene gazdagságán vagy Kallós Zoltán lenyűgöző gyűjtői teljesítményén. Egyetlen ember ennyi balladát saját gyűjtéséből még nem adott az olvasók kezébe, amióta balladát gyűjtene a magyarság körében.

Ez a gyűjtő-tevékenység nem volt már eddig sem ismeretlen. Kallós önzetlen, magán-élkesedésből végzett munkájából sokan részesültünk eddig is; baráti segítségét szakemberek és amatőr gyűjtők egyaránt élvezhették. Hiszen már a Faragó—Jagamas szerkesztette *Moldvai csángó népdalok és népballadák* jó része is az ő előzetes földerítő munkájának volt köszönhető, s magam is idézhettem számtalan olyan változatot tanulmányaimban, amelyet az ő gyűjtéséből ismertem. Mégis eddig mindössze egy kis balladaközlése látott napvilágot a szűkebb szakköröknek szárván, *Ismeretlen balladák Moldvából* címen, a *Néprajzi Közlemények* litografált folyóiratában, s néhány egyéb folklór-közleménye ugyanott, hasonlóan zártkörű formában. Pedig munkássága kiterjed a folklór három nagy ágára, a népzene, balladára és a néptáncra, egyszersmind három nagy romániai földrajzi egység föltárását vagy egyenesen fölfedezését jelentette: Moldváét, Gyimesét és a Mezőségét. Nála, a Mezőség szülőtte nélkül még Lajtha László széki gyűjtése után sem tudnánk, milyen hallatlanul gazdag hagyománya él az erdélyi néptáncnak és -tánczenének ezen a területen. A moldvai és gyimesi magyar népzene feltárása, a mezőszéki különleges énekstílus ismerete pedig már egészen új képet rajzol a romániai magyarság zenedialektusáról, teljesebbet, mint amit Bartók és Kodály előbbi csiki gyűjtéséből vagy Domokos Pál Péter moldvai fölfedezései után kaptunk.

Mindezt most oda kell gondolni háttérnek, ha erről a könyvről beszélünk, amikor végre hatalmas gyűjtőmunkájának eredménye egy összefoglaló kiadványban, saját neve alatt lát napvilágot. Hálások vagyunk a Kriterion Kiadónak, hogy ilyen nagy mértékben, ilyen terjedelemben adta ki a gyűjteményt. Hasonlóképpen hálások vagyunk Szabó T. Attilának, a romániai tudományos élet kiválóságának, hogy vállalta a számára szokatlan feladatot, egy folklór-kötet tudományos gondozását és közönség elé vitelét. De különösen nagy hálára vagyunk kötelezve a sok dallamért: 162 kottapélda egy irodalmi kiadó könyvében igen nagy szó, igen nagy anyagi áldozatvállalást jelent. Tudnunk kell azonban, hogy a többi szövegnek is, amelyet nem is közli a kötet, megvan a dallama. Egy-egy kivételtől eltekintve, ahol az elmondó már nem emlékezett a dallamra (például a 65. szám alatti *Hajdukkal útnak induló lány*), Kallós minden darabját dallammal együtt jegyezte fel, sőt újabbán már hangszalagra is fölvette, ez a szinte múlt századi gazdagság tehát a legkorszerűbb igények szerint van megőrizve.

Mégis, ha balladagyűjtő munkásságát akarom értékelni, elsősorban nem kiadványa „rekordját” — más közléseket felülmúló számszerűségeit — hangsúlyoznám. Fontosabb ennél, hogy milyen fölfedezéseket köszönhetünk neki.

Elsősorban és mindenekelőtt: régi, klasszikus balladáknak, mindeddig ismeretlen típusoknak fölfedezését, amelyek nála nélkül örökre elvesztek volna a magyar hagyomány számára. A *Katonalány* az egyik, ez a kedves történet, amelynek 16. századi átdolgozását fenntartotta egyik széphistóriánk, a *Béla királyról és az Bankó lányáról*, s amelynek népballadai változatai francia földtől portugál—spanyol—olasz—délszláv—bolgár területen keresztül jutnak el a Kárpát-medencéig, ahol román, szlovák, majd morva, cseh, lengyel változatokon keresztül az oroszokig. A hiányzó magyar láncszemet sikerült Kallosnak megtalálnia Moldvában, amely még sok hasonlóságot is mutat a 16. századi magyar szöveggel. Másik a *Talányfejtő lány*, amelynek témáját verses feldolgozásban eddig csak angol, skót balladából ismertük.

Köszönhetünk továbbá érdekes töredékeket, amelyek kivesztek, régi ballada-típusok meglétét sejtetik: *Langos szép Ilona*, s az itt nem közölt *Új guzsalyam mellett*; köszönhetjük teljesebb változatát korábban ismert töredékeknek, például a magzatgyilkos *Szabó Erzsi* teljes történetét — ennek alapján lehetett megállapítani összefüggését egyrészt az újhangú *Szabó Vilma* balladájával, másrészt mindkettőnek francia balladákkal —, továbbá epikusabb változatát rövid, lírai hangú balladáknak, mint az *Este guzsalyasba* esetén. Olyan szövegeket is felfedezett, amelyek már korábban ismert típusoknak valami újabb elágazását képviselik, tulajdonképpen új típusok, amilyenek a régi, gazdagabb hagyomány idején nagy tömegben léteztek, és áthidalták a tavolságot a ránk maradt típusok közt, fokozatos átmenetekkel.

Ránk ugyanis többnyire már csak a legkiforrottabb balladák, a kiemelkedő csúcsok maradtak, de az elmélyedő kutatás egyre több ilyen átmeneti típust is felhoz a feledés mélyéről. Rajtuk keresztül bepillanthatunk az egykori, gazdagabb hagyomány életébe, a változatok burjánzásába. Ilyen a *Magyari császár Lázár fia*, a Kádár Kata témának rövidebb, szinte vázlatos megfogalmazása; ilyen a *Rest feleség*, ami a *Göggös feleség* ötletének átvétele és feldolgozása új megoldás szerint. A *Katonák által elrabolt lány* és típusváltozata, az *Elfogott legény* annak a témakörnek új tagja, amely régen csak a török által elrabolt *Komáromi szép lány* balladával volt képviselve. A *Két rab lány* pedig a *Két rab testvér* párhuzamos megoldása leánytestvérekkel. S ilyen átmeneti típus az itt először közölt *Görögfi Gyurka* és az *Elrabolt és visszatért leány*.

Végül neki köszönhető a fölfedezése néhány, románoktól átvett szövegnek, amely — a korábban ismert „magyar Miorita”, a *Megölt havasi pásztor* mellett — újabb típusokkal gazdagította népköltészetünket: a *Halott testvér*, a *Magyar István király*, az *Eladott feleség* és talán az *Esküvőre visszaérkező kedves*.

cióval csupán hasonló jellegű elmélyülésre akarja serkenteni az olvasót. Nem a polemizálás vagy a végszó megtalálása a célja, hanem a hatékony esztétikai nevelés. (Albatros, 1971.)

G. H. Hardy

Crezul meu? matematica

A neves angol matematikus, G. H. Hardy (1877—1947) eszszéjének román fordítása Gr. C. Moisil akadémikus utószavával és Hardy kortársának, barátjának, a kitűnő C. P. Snow-nak terjedelmes előszavával kerül a romániai olvasó kezébe. Hardy — harminchárom éves korában már a Royal Society tagja — minden jelentősebb munkáját két híres tudóstársával, Littlewooddal és Ramanujannal dolgozta ki. Hitem? a matematika című „végrendeletében” azonban természetesen egyedül fogalmazta meg kutatásainak indítókait, gondolatait a matematika szépségéről, a „tisztá” és az „alkalmazott” matematika kapcsolatáról. „A legszebb ambíció — írja Hardy — valami olyat alkotni, ami örök értékű, legyen az vers vagy geometriai tétel.” Érdekes, hasznos olvasmány ez a kis könyv mind tanárok, mind diákok számára. (Editura Enciclopedică, 1971.)

Gheorghe Moca

Suveranitatea de stat și dreptul internațional contemporan

Az állami szuverenitás kérdése továbbra is a nemzetközi élet előterében áll. A régi és az új szüntelen párharcában világpolitikai jelentősége a jogtudományt is mind újabb — és hasznos — tisztázásokra

téka

sarkallja. A szerző érdeme, hogy a szakos jelleg feláldozása nélkül mindvégig politikai hangzatban sikerül tartania a nagy témát. Kiváltképpen a polgári elméletek értő bírálata során: nem kíméli azokat a nézeteket, amelyek például időszerűtlennek minősítik vagy a nemzetközi szervezetek jogának rendelnék alá a szuverenitást, azokat sem, amelyek a „relatív vagy korlátozott” szuverenitás tételét kelletik. Időszerű érvelése a törvényesség kérdésében: a legalitás elképzelhetetlen minden egyes állam, a nemzetközi közösség minden egyes tagja szuverenitásának maradéktalan tiszteletben tartása nélkül. (Editura științifică, 1970.)

Jerome S. Bruner

Procesul educației intelectuale

Jerome S. Brunernek a *Psyché* sorozatban E. Fischbein méltató előszavával megjelent kötete az 1959-ben Woods Hole-ban tartott konferencián felmerült oktatási-nevelési kérdésekkel foglalkozik. Az intellektuális nevelés folyamatának néhány időszerű kérdését 35 tudós, nevelő, pszichológus — közöttük Edward G. Bogle, John Blum, Henry Chauncey, Lee J. Cronbach, Arnold Grobman, Randall M. Whaley — részvételével tárgyalták meg. A szerző — elmentésben Piaget-val — a nevelés nélkülözhetetlen, döntő szerepét taglalja az intellektuális fejlődés folyamatában, valamint új eszközöket, módszereket keres — elméleti és gyakorlati síkon egyaránt —, melyek alkalmasak e folyamat megkönnyítésére, javítására. A kötet betekintést nyújt az Egyesült Államok oktatási-nevelési problémáiba. (Editura științifică, 1970.)

Ha emlékezetünkbe idézzük, hogy az első nagy balladagyűjtés hullámával — Krizától a Kisfaludy Társaság Népköltési Gyűjteménye első nyolc kötetéig — lényegében lezárult a ballada-típusok fölfedezésének kora, s Vikár—Bartók—Kodály gyűjtése is csak az ismert típusok változatait és dallamait hozta elő, azóta pedig egyetlen ballada bukkant fel, a *Kegyetlen anyós* Moldvából Veress Sándor révén, akkor tudjuk kellőképp méltányolni Kallós fölfedezéseinek értékét. Hiszen az immár 120 esztendő magyar balladagyűjtés után az is nagy öröm volt, ha egy-egy ismert, klasszikus balladánaknak előkerült valahol aránylag ép, szépen énekel változata az egyre fogyatkozó hagyományból. Kallósnál ez már szinte föl se tűnik. Hogy olyan ritka balladának onta változatait, mint a *Falbaépített asszony* — hármát is —, a *Mennybevitt leány* — ebből négyet —, a *Szívtelen anyának* egyszerre öt változatát is, az *Elcsalt menyecskének* meghozza kilencet. Két-két szöveg képviseli a *Két rab testvért* és a *Gazdag asszony anyját*; mindkettő utoljára még az első világháború előtt került gyűjtő füzetébe, s 1923-ban, első közlésből az olvasók kezébe. A *Csudahalott* négy jó változatával is kevés gyűjtő dicsekedhetett.

Mind e felsoroltak mellé odatehetnénk számos további följegyzését, amelyeket az ő gyűjtéséből, az ő szívességéből ismerünk már, de nem vette bele — talán éppen ezért — ebbe a válogatásba. Amint nem került bele nem egy általa fölfedezett ballada sem, amely a korábbi közlésből, Faragó—Jagamas kötetéből már ismeretessé vált, sőt olyan sem — például az *Eladott feleség* —, amely eddig még sehol nem jelent meg nyomtatásban. Nyilván lehet kihagyni is ebből a gazdag életműből, ha valami szempont megkívánja, marad benne úgyszólván elég meglepetésnek.

Világos, hogy különböző szempontokat kívánt egyszerre szem előtt tartani a válogatásakor. Saját gyűjtői rangjára volt tekintettel, amikor nem akart ismételni már megjelent darabot, s olyat sem vett fel kötetébe, amit másokkal „együtt” gyűjtött, helyesebben mások — a barátai — számára. Tekintettel kellett lennie a tudomány érdekeire is, amikor nagy jelentőségű töredékeket is közreadott, amelyek egy-egy típus elterjedési körét bővítették ki, vagy egy ritka balladának kevésszámú változatát szaporították — mint a mezősegi *Hajdukkal útnak induló lány* (65. szám) és *Két kápolnavirág* (8. szám) —, vagy amelyek némileg gazdagabb részleteit tartalmazzák a történetnek, mint a korábbi erdélyi változatok — ilyenek a *Széggyenbe esett lány* közreadott szövegei. Közölnie kellett a tudományos szempontok érdekében olyan moldvai szövegeket, amelyekben a balladastilus tömörsége, kihagyásos előadásmódja részletező rögtönzésben oldódik fel. (Példa lehet a 45. számú *Szabó Erzsi* vagy a 89. számú *Két rab testvér* — ez utóbbi 68 versszakot számlál!)

Ilyen változatok sokszor oly eredeti részleteket is fenntartanak a felduzzadt szövegben, amelyek más változatokból már kivesztek, az összehasonlító kutatás számára viszont nagyon fontosak. Sőt, maga az ilyen előadás is nyújt támpontot a ballada műfaj és történeti kérdéseire: hol, mikor virágozott a stí-

téka

Salamon László

Május kék madara

lus, mikor, merre terjedt, s milyen lehetett előtte a népköltészet állapota.

De természetesen leginkább kellett és akart tekintettel lenni az olvasók széles körére, akik elsősorban költészetet, szépséget várnak a balladától. Kápnak is belőle eleget, a népköltészet valódi szépségeit. Nem is szólva a ballada műfaji határain már kivüleső, többé-kevésbé lírai dalokról, amelyek éppen költői értékeik miatt kerültek bele a válogatásba, a szigorúan vett balladák sajátos szépségével is bőven találkozhat az olvasó a kötet lapjain. Csak a legszembetűnőbbeket említem: az 1. számú *Falbaépített asszony*, a visai *Két kápolnavirág*, a 24. és 26. számú *Elcsalt menyecske*, a 33. számú *Zsvány felesége*, a 41. számú *Megölt havasi pásztor*, az 50—51. számú *Halálraítélt huga*, a 67. számú *Párjavesztett gerlice*, a *Három árva*-változatok költői részletei, a gyimesi *Gazdag asszony anyja* (106—107. szám) akármelyik népköltészeti válogatásban helyet kaphatna, mint a ballada-költészet gyöngyszeme.

Ha azután a dallamokat is tekintetbe vesszük, nemigen akad még egy olyan kiadvány, amely versenyre kelhetne a *Balladák könyve* tartalmával. Ezek a dallamok nemcsak a magyar népzene legszebb gyöngyei, hanem egy sereg olyan is van köztük, amit alig vagy egyáltalán nem ismertünk, legalábbis ilyen egyéni változatában nem. A mezősi és moldvai dallamokkal olyan mértékben változott meg eddigi képünk az erdélyi zenedialektusról, ami az egész magyar népzene képét ugyancsak jelentős mértékben átalakítja. A válogatás nagyon szerencsésen egyeztetni össze, hogy a legrégebbi típusok és új fölfedezések mellett adjon olyat is, ami az új magyar dallamok beszivárgásának útját mutatja be a szamosmenti Mezőség és Kalotaszeg falvain keresztül. Alapjában régies, népzeneink legrégebbi, legnemesebb, ódon zamatú dallamai adják meg az alaphangot a kötetben, de ez az alaphang egy rendkívül változatos, sokszínű együttesből hangzik ki. Valóban, olyan nemes énekelnivalót kap a romániai magyar fiatalság ebben a kötetben, amit minden magyarországi antológia-szerkesztő megirigyelhetne. S ha megfontoljuk, hogy mindezt a gazdagságot úgy tudta nyújtani a szerző, hogy legfőbb szempontja mégiscsak a szövegek — a ballada-szövegek — kiválogatása volt, akkor tudjuk méltán nyolni a maga egészében, milyen gazdag hagyomány-eret sikerült felszínre hoznia az aranykezü gyűjtőnek.

Ilyen gazdag ballada-gyűjteményt új gyűjtésből ma senki a világon nem tud produkálni. Kelet-Európa és Észak-Amerika (Kanadával) az a két terület, ahol ma a legeredményesebb népdal- és balladagyűjtés folyik. A folklór ilyen gazdagságával általában más országok is dicsekedhetnek, különösen a Balkánon le egészen Görögországig, sőt Szlovákia is hasonlóan gazdag lelőterület. De a ballada műfajában már szegényebb, mint Románia, a Balkán pedig nem mindig a legigazibb műfaji sajátosságokat őrzi ebben a népköltészeti ágban. E tekintetben a romániai magyarság szinte mindenkit megelőz a világon. Ott még legtöbb helyen a valódi, klasszikus értelemben vett ballada volt virágzásban, s a folklór-hagyomány gazdagsága is olyan, mint Románia-szerte mindenütt.

Az idén nyolcvanadik évét betöltő költő esszéi és publicisztikai írásai kerültek gyűjtőkötetbe, átfogva húsz esztendő (1923—1943) legjobb termését. „Számára a legfontosabb mindig a szocializmus etikai és humanista szemlélete” — vallja a szerzőről Jordáky Lajos utószavában, s valóban, legyen szó Renanról vagy Zoláról, Freudról vagy Bergsonról, a mieink közül Kacsó Sándorról vagy Szilágyi Andrásról, a világszemléleti értékelés — ma már irodalomtörténeti érdekességgel — újra meg újra a szocialista humanumon alapul. Ha egy-egy erdélyi rangsorolással ma már nem is értünk egyet, annál egyértelműbb a szerzőhöz legközelebb álló Antal Márk „építő kritikizmus”-ának remek esszé-feldolgozása, mint ahogy maradandó az is, ami egykorú dokumentum harcraól és ellenállásról a fasizmus ragadozó-ideológiájával szemben. (Kriterion, 1971.)

Fekete Gyula

Az orvos halála

Ki beszélt eddig Weisz bácsiról, az öreg falusi orvosról, s különös magatartásáról? Meghurcolták, két fia odavesztett egy lágerben, a falu még rejtgette a tőle elvitt porcelánt, a bürokrácia is kitol velé, s mégis helytáll, egykori ellenségei közt is hű a hivatásához, gyermekek és öregek istápolója, hű a tájhoz és a néphez. Fekete Gyula, a Győrffy-kollégiumból indult s a népsors gondját vállaló jeles író, regényében megszólaltatja a hétköznapiak csöndjét s a benne rejlő emberi szépséget. Főhősét hiába csalogatják kíváncsiakra, itthon ma-

téka

rad, s betegágából kelve siet ki a tanyára, ahol előbb megment anyát és gyermekét — aztán végzi: az újszülött mellett hal hősi halált... A hon-szeretet szocialista himnusza zeng itt az egyszerű előadásban, s felhívja a figyelmet a szerzőre. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970.)

Alvin Toffler

Future Shock

Ismét egy kirobbanó könyvsiker a futurologia nehéz „műfajában”, amelynek talán soha nem is lehetnek klasszikusai, csak bestsellerei. Pedig Toffler is „az egyetemiek” klánjába tartozik: „a jövő szociológiájának” előadója; de pályáját újság szerkesztőként kezdte. Ami kitűnő, méltán sokat idézett műve értékéből mit sem von le, sőt. Olvasmányossága, gondolati frissége „fázisban van” a téma merészségével. Tudományos suspense, amely a gyors ütemű fejlődés túlélési lehetőségeinek stratégiáját taglalva méri fel az alkalmazkodó képesség áthághatatlan határait, és elsi-
ratja az állandóság halálát, hogy aztán az előrelátás szükségének hirdetése teljében paradoxális következtetést sugalljon: a változásokat előrelátni nemigen lehet, mert mire észrevennők őket, már bekövetkeztek. (Random House, New York, 1970.)

Gion Nándor

Engem nem úgy hívnak

Egy folyami kikötővárosba került kamaszfiú társkeresésének, első szerelmének és első nagy csalódásának embe-
rien tiszta története ez a regény. A tehetséges újdídek

Elégé nem becsülhető szerencséje a magyar és a nemzetközi balladakutatásnak, hogy éppen ennek a gazdag lelőterületnek akadt olyan gyűjtője, mint Kallós Zoltán, aki népéből értelmiségi szintre emelkedve, de népétől soha el nem szakadva szinte a hagyomány-mentés apostolává lett. Anyagi ellenszolgáltatás nélkül, sőt anyagi áldozatot vállalva — milyen szegényes itt ez a szó, hiszen sokkal többről van szó: létérdekeit feláldozva — végzi már vagy húsz éve ezt az áldozatos munkát. Kriza óta nem volt a balladának ilyen gyűjtője Erdélyben s a népezének Bartók és Kodály óta. A romániai magyarság büszke lehet, hogy egy ilyen gyűjtőt tud felmutatni, s mellette két olyan elméleti felkészültségű folkloristát, mint zenében Jagamas János, szövegkutatásban Faragó József, akik — a kolozsvári Folklórintézet munkatársaival és hivatalos kereteinek segítségével — európai színvonalon tudják elvégezni a csak ott elvégezhető feladatokat.

Ezt bizonyítják a már eddig megjelent népköltési kiadványok, s most ez a legszebb és leggazdagabb is. Bizonyítják, hogy a romániai magyarság népi hagyományainak gondozása jó kezekben van.

Vargyas Lajos

Könyv Dachauról

Belgiumban a Dachau Nemzetközi Bizottság kiadásában megjelent Paul Berben könyve: *A dachau koncentrációs tábor története. 1933—1945.* A szerző belga generális, ki 1940-től 1945-ig a hitlerista Németország foglya volt. A Harmadik Birodalom történetének specialistájaként vált neve ismertté a tudományos világban. Joggal teheti fel az olvasó a kérdést: mi újat írhat Berben Dachauról, az első német koncentrációs táborról, amelyről eddig jóval több, mint száz könyv jelent meg? És mégis, elolvasva a könyv 16 fejezetét, nemcsak új gondolatokat, hanem új dokumentációs anyagot is felfedezhetünk.

A szerző gondolatai közül egyet kívánok megemlíteni: az SS kollektív felelősségét a véghez vitt barbárságokért. Íme, hogyan vélekedik az egyik fejezetben a koncentrációs táborokat őrző személyzetről: „Ha egyes abnormális agyak beteges kitöréséről lett volna szó, az ember megpróbálná megérteni a dolgokat a pszichiátria módszerével. De a valóságban a koncentrációs lágernek nélkülözhetetlen eszközei voltak. A törvénytelenégeket, melyeket a világ el sem tudott képzelni, és amelyekre nem is tartották képeseknek a náciakat, olyan emberek követték el, akik kétségtelenül brutálisabbak voltak az egyszerű katonáknál, de akik — néhány kivétellel — nem is voltak valójában beteges szadisták, tehát tisztában voltak elkövetett törvénytelenégeik méreteivel.”

Berben leírja, hogyan bántak el Dachauban a hitleristák azzal a nagyszámú egyházi vezetővel, plébánosokkal, püspökökkel, akik nem voltak hajlandók szolgálni a barna pestist. Sokan estek áldozatul ör-

téka

dögi orvosi kísérleteknek, a legmeggyalázóbb és a leggyilkosabb munkára voltak beosztva, sorsuk csak a zsidókéval volt összehasonlítható. A láger történetében, mint ismeretes, hosszú ideig a zsidókat nem is tartották nyilván, ők eleve halálra voltak ítélve. Az SS mentalitását a zsidókkal kapcsolatosan Berben egy idézettel teszi tudatossá. Az egyik, 1943-ban elhangzott beszédében Himmler a zsidók kiirtását még „ideológiai tettek” sem akarja minősíteni. Szerinte „az antiszemitizmus nem ideológiai, hanem egyszerű tisztalkodási probléma, amely rövidesen be fog fejeződni”.

Amit szemére hányhatunk Berbennek, az a kronológia. Tudniillik Dachau egészen 1939-ig valójában „Schutzlager” volt, ahol a foglyok, a politikai ellenfelek jogtalanul voltak bezárva, azonban akkor még egy részük túrhető bánásmódban részesült. Akkor még „a koncentrációs láger” nem volt azonos a kiirtási módszerrel. Van néhány lap a könyvben, amely elkődösíti egy-egy helyen a valóság ismeretét Dachauról, „az iskolalágeréről”, amelynek borzalmairól még ma is sok dolog feltáratlan.

A fejezetek címei a következők: A dachau koncentrációs tábor megteremtése; Felszerelése; A foglyok száma és kategóriái; Az adminisztráció és a láger parancsnokai; Az SS-mentalitás; A foglyok napi élete; A foglyok munkája; A foglyok betegsége és halála; A büntetések és kivégzések; Az orvosi kísérletek; Egyházi személyek Dachauban; A foglyok világa; Ellenállás és szolidaritás (a szerző az ellenállási mozgalom problémáival nem foglalkozik behatóbban); Az utolsó napok és a felszabadulás; Felszabadulás után; Dachau halottai. A felsoroltak is bizonyítják, hogy a szerző helyett a tények beszélnek. A könyv súlyos vádirat az emberiség ellen elkövetett náci bűntettek elévülhetetlen perében.

Iosif Micu

Váralmási keresztiszemes
(Kabay Béla fotója)

író ezúttal ifjúsági könyvet írt, műve azonban több, mint hagyományos kamasztörténet: a magát Péternek nevező fiú és barátai, nomád lakótársai az épülő bérházak még beköltözetlen lakásaiban valamiféle romantikát keresnek, de a reális élettel éppúgy megütköznek, mint Salinger már világhírű Zabhegyezőjének gyermekhőse. S noha a felnőttek világa csak jelzészzerűen van jelen Gion könyvében, erről a világról is sokat megsejtünk pontosan, arányos-szép, mély lélektani hittel épített regényéből. (Forum, 1970.)

Jean-Bernard Charrier

Où vont les villes?

A „Jelenkori kérdések” sorozatban megjelent kötet elé Charrier tulajdonképpen csupán az előszót írta, s a továbbiakban a várostudomány — idézetekből, grafikonokból, statisztikai számoszlopokból összeválogatott „ügyiratcsomóját” közli (a sorozat átfogó tematikai megjelölését a kiadó még ezzel is kiegészíti: Dossier Sciences Humaines). A városiasodástól éppen a városokat — és lakóikat! — féltő irányzatok meglehetősen borús hangvétele jellemző az összeállításra: magányosság a promizskuitásban — a jövő városi emberét fenyegető e nagy veszélyre figyelmeztetnek. De talán nem bántó, hanem tudatos tette serkentő szándékkal. Persze, a könyv hatása minden olvasója hovatartozásán is múlik. Bizony, az „éppen megfelelő nagyságú” városokhoz idomult mentalitás érthetően fogékony azokra az aggályokra, amelyek a mennyiségi tények láttán minőségi emlékeket idéznek. (Armand Colin, 1970.)

Nyelvjárásvizsgálat a táj- és népkutatásban

Az RSZK Akadémiája Kolozsvári Nyelvtudományi Intézetében szerkesztett NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK tizenöt évfolyamát végiglapozva, jól kirajzolódik a romániai magyar nyelvészek tervszerűséggel, intenzíven és sok irányban végzett nyelvjáráskutató tevékenysége. E nagyarányú kutatómunkának első szakaszában a fűcsapás iránya a modern módszerekkel történő és teljességre törekvő anyaggyűjtés volt. Több területen már a feldolgozás, a szintetizálás szakaszába jutottak.

Ezt érzékeltetik az említett folyóirat legutóbbi számában (1971. 1.) közölt tanulmányok, cikkek, s ezt jelzi az e számban levő bibliográfiai összeállítás is: A romániai finnugor vonatkozású közlemények könyvészete (1919—1969). A 715 tételt tartalmazó jegyzékből (amely ugyan nem egészen teljes) futólagos áttekintéssel is kivehető, hogy a romániai magyar nyelvjárások kutatása már rég jól átgondoltan folyik. Az egybehangolt kutatói tevékenység ismerve nemcsak a nyelvjárástanon belüli összefüggésekre vonatkozik, hanem a ma már általános módszertani elvként sokat hangoztatott komplex kutatásra is.

A harmincas évek elején Szabó T. Attilától elindított és megalapozott modern személy- és helynévkutatás, a negyvenes években Gálffy Mózesről és Márton Gyulától korszerű szinten megkezdett nagyarányú nyelvátlaszgyűjtés egy percére sem hagyta figyelmen kívül a teljességre törekvő népméret kialakulásán fáradozó más rokontudományok eredményeit és módszereit. Az utóbbi két évtizedben mindezt szerencsésen egészítették ki a nyelvészeti strukturalizmus gyümölcsöztesíthető szempontjai. Ez irányban — részben érthető módon — inkább a fiatalabb kutatók próbálkoztak. Öröndetes, hogy ennek eredményei nem deklaratív, moderneskedő, hanem alkalmazott, valóban újat hozó formában van meg a folyóirat megelőző köteteinek és e számának több nyelvjárás leírásában is.

Egyetlen szám anyaga még sem a módszertan, sem a kutatás sokrétűsége és gazdagsága tekintetében nem tájékoztathat bennünket kellőképpen. Már csak azért sem, mert tükröznie kell más jelentős nyelvészeti vizsgálódások, valamint az irodalomtörténeti kutatások részeredményeit, problémáit is. Ezért szükségesnek tartjuk emlékeztetni arra, hogy a XIII. évfolyam 2. számában kitűnő összegezést olvashattunk Márton Gyula tollából a felszabadulás utáni 25 év romániai magyar nyelvjárás-kutatói munkájáról. Ez a felmérés az előzményeket is áttekinti, és jól tájékoztat a kutatás tematikai gazdagságáról, a szervezett és önfeláldozó munkáról, a korszerűségről.

A laikusok számára a nyelvjárástan nem hat ugyan a szenzáció erejével, kétségtelen viszont, hogy önismeretünknek régóta egyik legfontosabb területe. A modern társadalmi viszonyok nemhogy valamelyest elavulttá tennék az ilyen irányú kutatásokat, ellenkezőleg, világszerte fokozzák, sürgetik, szélesítik. Főleges volna tehát mérlegelni, hogy önismeretünk kiteljesedése, vagy — mondjuk — az automatizálás kiterjesztése elsődlegesebb-e. Minden megismerési tevékenység a társadalom javát szolgálja vagy szolgálhatja. Az is igaz, hogy az olvasók szélesebb tábora az utóbbi időkig keveset tudott meg a népi élet nyelvészeti tanulmányozásának kiváló hazai eredményeiről. Ez nem — legalábbis nem elsősorban — a nyelvész szakemberek elzárkózásától függött.

A sajátos kolozsvári magyar nyelvjárás-kutató irányzat munkája sajátos viszonyaihoz is igazodik: a romániai magyar nyelvjárások leíró és történeti vizsgálatát tűzte ki célul maga elé. Ilyen értelemben része a hazai nyelvészeti kutatások egé-

szének. A romániai magyar nyelvjárások viszont — főként a csángó, a székely, a kalotaszegi — már a múlt századtól élénken foglalkoztatták a magyar nyelvtudomány neves képviselőit, de más országok finnugristáit is. Korszerű, teljességre törekvő és mélyreható eredményeivel az itteni magyar nyelvjárás kutatás ugyanakkor jól ismert a nemzetközi dialektológiai szakkörökben is. Ennek fokozásához a szükséges kiadási keretek nagyon szerények ugyan — alapját a NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK képezi —, de a hazai román folyóiratok mellett elsősorban a Magyarországon megjelenő MAGYAR NYELVJÁRÁSOKból sokat megtudhatunk eredményeinkről és értékelésükről. Ez a folyóirat az itteninek rendszeres ismertetője, sőt, mint a legutóbbi, XVI. kötet is mutatja, a román nyelvjárás kutatás legújabb kiadványait is figyelemmel kíséri. Nagyra értékeli továbbá az itteni magyar eredményeket, az említett kötetben például Márton Gyulának A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai című monográfiáját.

A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK köteteiből, de publicisztikai folyóiratainkból is tudjuk, hogy a csángó, székely meg más hazai magyar nyelvjárások tájnyelvi atlaszai már régebben kiadásra várnak. Megjelenésük (a készen álló monográfiákkal együtt) jelentőségben túllépné az ország határait, mivel az általános dialektológia, bizonyos tekintetben még az általános nyelvészet érdeklődésére is számot tarthatnak, emellett a rokontudományok sok szempontból ugyancsak hasznukat vennék.

A hazai folyóirat e száma azt is jól mutatja, mily sokirányú kutatás folyik a doktori disszertációt írók körében. Maga ez a szám a névtan, a népi szakszókincs-vizsgálat, a nyelvjárás hangrendszer köréből tartalmaz színvonalas leírásokat. Ezek a monográfia-típusok ugyanakkor tudománytörténeti összegezést és értékelést is megkívánnak (lásd például a kalotaszegiről írottat).

A magyar nyelvjárások másfél százados kutatása kezdettől fogva szervesen beilleszkedett a nép anyagi és szellemi kultúrájának leírásával foglalkozó rokontudományokkal együtt a komplex kutatási folyamatba, sőt, a kolozsvári iskolában mintegy a többiek forrásává és mintájává nőtte ki magát. Emiatt csak sajnálhatjuk, hogy az egyetlen, Romániában megjelenő magyar nyelvészeti és irodalomtörténeti szakfolyóiratot — főként szervezési hiányosságok miatt — még az érdeklődők közül is csak kevesen kapják kézhez.

T. P.

ÁCHIM-ÉVFORDULÓRA

(Békési Élet, 1971. 2.)

A Békéscsabán megjelenő „népszerű tudományos és kulturális antológia” Áchim András születésének századik és tragikus halálának hatvanadik évfordulója alkalmából emlékszámot adott ki. Pölöskei Ferenc vezértanulmánya Áchim L. András a parlamentben cím alatt a viharsarki parasztszervező helyes marxista történelmi értékelését adja, szakítva dogmatikus előítéletekkel, melyek Áchim András és népmozgalmát „narodnyik” és „anarchista” címkéekkel illették a múltban.

A tanulmányíró nem tagadja az Áchim-féle parasztpárt jellegzetes ellentmondásait, de kiemeli, hogy 1908 körül a békéscsabai parasztszervező tette az első jelentős kísérletet a magyarországi haladó erők összefogására, megelőzve a szociáldemokraták, a Justh Gyula, majd Károlyi Mihály vezette függetlenségi párt

s a polgári radikálisok szövetségét. Az új Áchim-kutatásról szólva Pölöskei rámutat arra a bonyolult helyzetre, hogy „Magyarországon a század első évtizedében nem egy bolsevik típusú párt állt szemben a narodnyikokkal, hanem a legszervezettebb és a dualizmus társadalmi-politikai, gazdasági rendszerével legkövetkezetesebben szembeforduló, de helytelen szövetségi orientációs politikát folytató s a parasztkérdést sem értő magyarországi szociáldemokrata párt állt több kérdésben vitában a demokratikus paraszti irányzatok legmesszebbelátó, legszervezettebb, legkövetkezetesebb pártjával, az Áchim-féle parasztpárttal”.

Áchim 1905-től meggyilkolásáig az országgyűlés képviselője volt, s e minőségében nyújtotta be a magyarországi parlamentarizmus történetében elsőként a földosztásra vonatkozó határozati javas-

latát. Lapja, a Békéscsabán megjelenő *Parasztújság*, nemcsak a magyar parasztmozgalmak szócsöve volt, hanem a szlovák és román parasztsággal való közvetlen összefogást is hirdette, s már Bosznia-Hercegovina annektálása idején népellenesnek minősítette a monarchia háborús hódító politikáját. Teljes képet adva a közéleti férfiú politikai pályájáról, a cikkíró leszögezi: „*Achim L. András tehát — az 1910-es éveket tekintve — nemcsak a forradalom legelső, s egyik legbátrabb, legkövetkezetesebb szószólója, előkészítője volt, hanem első mártírjává is vált.*”

Meggyőzően támasztja alá a politikai elemzést Nagy Dezső tanulmánya az Achim-féle parasztmozgalom költészetéről. Korteszótaktól a vértanúságot gyászoló balladáig magyarul és szlovákul vette ajkára a nép Achim alakját. Az emlékszám öt élő Achim-anekdótát is közöl szlovák nyelven és magyar fordításban, Krupa András gyűjtéséből. Az Achim-cikkeket egykorú fényképek, helyszíni és sajtótörténeti dokumentumok egészítik ki, s a történeti megemlékezést méltó módon követi a mai békéscsabai termelőszövetkezetek és közművelődési intézmények gazdag ismertető anyaga.

LÉGKÖR-IDEZÉS

(*Contemporanul*, 1971. 20.)

A kitűnően tagolt — és egyebekben is gyakran jeles — hetilap egyik erőssége, hogy rövid kis rovataiban a román publicisztika nagyjaival vetíti célba a mindennapok jelenségeiben örökké kiaknázásra kínálkozó problémákat.

Kivételesen fontos az egyedi — gondolati — általánosba transzponálásának művelete a tévé-produkciók bírálatában, hiszen a képernyő egységisége köztudomásúan nem túlságosan kedvez „az intellektuális izgalom” állapotának. Ha a képernyő előtti pihenéstől elriasztani nem lehet — s nem is szükséges —, hát legalább segítsük „a képernyő mögé gondolni” a nézőt.

A *Contemporanul* televízió-rovata — a legjobb az országban — hétről hétre véghez viszi ezt a bravúrt: Ecaterina Oproiu a közvéleményalakító-mesterek egyike.

Dicséretei vagy, ha kell, bírálati nem öncélúak: egy-egy műsor ürügyén — látzólag szabadon, de kéréllhetetlen belső logikával asszociálva — a kritika jogán követeli a megfelelő atmoszférát, amely

azonban sohasem csupán közege, hanem mindig előfeltétele is a jó produkciónak:

„Az utóbbi idők legjobb adásai annyiban voltak jók, amennyiben sikerült szuggerálniuk ezt az új légkört, ezt az újjáteremtő, de nehézségektől, néha fájdalomtól nem mentes folyamatot. Teodor Vasiliu igazságügyminiszter például az *Evocări* (Emlékezések) keretében értehetően és nagyon komolyan szólt az önkényeskedés és önkény borzalmáról, a »szigorú és fájdalmas önbírálatról«, »az igazságtalanság dossziéiról«, képzelt bűnökkel, de — ó, jaj! — valóságos ítéletekkel. Számomra emlékezetes módon szólt »a bizalom manapság meghonosodó légköréről«, arról a légkörrel, amelyben »ilyen megvetendő cselekmények már ne fordulhassanak elő«.

A legátütőbb sikerű tévé-pillanatok a bizalomnak erre az érzetére apellálnak...

Erre az érzésre van szükségünk a képernyő minden négyzetcentiméterén. Nem nagy szavakba bújtatott semmitmondásra. Nem fűrészporrrel zabáltató hosszú ülésekre.“

A PSZICHOLÓGIAI TESZTEK ÉRTÉKE ÉS KORLATAI

(*Revista de psihologie*, 1971. 1.)

Ismeretes, hogy a teszt a gyakorlati és differenciális lélektan egyik legtöbbször alkalmazott és legcélravezetőbb eszköze. Századunk rohamos tudományos-műszaki

fejlődése sok új foglalkozási ág kialakulásához vezetett, s ezek alapos képzettséget, rendkívül bonyolult tevékenységi formákat, megfelelő adottságokat köve-

telnek meg az embertől. Szükségessé vált az egyéni sajátosságok minél mélyebb megismerése alapján hozzásegíteni az egyént ahhoz, hogy képességeinek, hajlamainak, tehetségének, egyéniségének leginkább megfelelő munkakört tölthesse be, s így teljesítményének legjavát nyújthassa. Ezért a pszichológia legidősebb feladata a személyiség minél alaposabb megismerését szolgáló eljárások — például a tesztek — állandó tökéletesítése, felülvizsgálása és célszerű alkalmazása.

E sürgető feladatokat megvitatása végett került sor 1970 végén Bukarestben az Akadémia Pszichológiai és Pedagógiai Tagozatának rendezésében *A pszichológiai tesztek értéke és korlátai* témával foglalkozó megbeszélésre. A pszichológia legidősebb kérdéseit elemző megbeszélésen — amelyről a *Revista de psihologie* januári száma tudósít — 72 romániai — nevelés-, munka- és általános lélektannal foglalkozó — szakember vett részt.

Alexandru Roşca, a pszichológiai és pedagógiai tagozat elnöke megnyitó beszédében rámutatott azokra az okokra, amelyek indokoltá tették e vitát: a pszichológiai tesztek alkalmazásának sürgető szükségessége, az érvényes pszichológiai tesztek kis száma, az olyan pszichológusok hiánya, akik a teszteket megfelelően tudnák alkalmazni és képesek lennének az eredmények körültekintő, tudományos értékelésére, végül pedig a szakemberek közötti tapasztalatsere az eredményesebb munka érdekében.

A megbeszélésen öt dolgozatot (Zörgő Benjámint, I. Radu, A. Cosmovici, C. Botez, Mariana Roşca) olvastak fel. A dolgozatok rámutattak a tesztekkel kapcsolatban felmerült leglényegesebb problémákra. Zörgő például a tudományos tesztek alkalmazásával foglalkozva hangsúlyozza, hogy ezek fő ismérve a megbízhatóság, az érvényesség és a hitelesség kell hogy legyen. A vizsgálatokat csakis jól felkészült, lelkiismeretes pszichológus végezheti, ellenkező esetben ugyanis megkérdőjelezhető maga az eljárás, a tesztek alkalmazhatósága. Radu a tesztek és a pszichológiai statisztika viszonyát taglalja, s kiemeli: a tesztek meg kell feleljenek a statisztikai érvényesség és hitelesség normáinak. Botez a tesztek hiányosságaira s az ebből fakadó félreértésekre hívja fel a figyelmet. A hely-

telen alkalmazás, valamint az eljárások hiányosságainak figyelembe nem vétele világszerte megrendítette hitelüket. A szerző szerint ennek kettős oka van: a képességről és vizsgálati módszereiről kialakult téves felfogás, valamint az alkalmazás és értékelés helytelensége. Ahhoz, hogy teljes értékű eredményeket kaphassunk, nem elegendő ezek mechanikus számbavétele, hanem figyelembe kell vennünk a kísérleti személy viseelkedését, beállítódását is. A vizsgálat idején nélkülözhetetlen a klinikai módszerek — a megfigyelés, beszélgetés, anamnézis — összehangolása a pszichológiai vizsgálatok folyamán, állítja Cosmovici is. A tudományos tesztek jelentőségéről a klinikai gyakorlatban, hozzájárulásáról a körkép pontosságához (hogyan segíti elő a személyiségzavarok feltárása a pontos körkép kialakítását) Mariana Roşca értekezik dolgozatában.

A dolgozatok néhány alapvető gondolatának ismertetéséből világosan kiténik: bizonyos változtatásokra van szükség ebben a tevékenységben ahhoz, hogy mind elméleti, mind gyakorlati síkon jobb eredményeket érhessünk el. A vita során — amelyet Zörgő Benjámint professzor vezetett — a felszólalók indítványozták egy módszertani bizottság létesítését a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiája vagy a Pszichológusok Egyesülete keretében, amely bizonyos normákat állapítana meg a vizsgálatok módszereire, alkalmazására vonatkozóan. Ugyanakkor a Munkaügyi Minisztérium hatáskörébe tartozó olyan szervre lenne szükség, amely konkrét vizsgálati módszereket dolgozna ki, s egyben irányítaná, ellenőrizné gyakorlati alkalmazásukat az iparban, építészetben, kereskedelemben. A szakemberek felkészültségének tökéletesítése végett az oktatási tervet is módosítani kellene oly módon, hogy a diákok az egyetem elvégzése után alaposabb gyakorlati ismeretekkel rendelkezzenek. A továbbképzés megoldható lenne, ha Bukarestben, Kolozsvárt és Iaşi-ban olyan központokat létesítenének, amelyek szakmailag irányítanák a pszichológusokat. A felszólalók véleménye szerint az iparban, iskolákban, klinikákon dolgozó szakemberek elé bizonyos követelményeket kell állítani (versenyvizsga, előzetes pszichológiai gyakorlat), ez ugyanis lényegesen csökkentené a hozzá nem értés és a belőle származó súlyos következmények veszélyét.

(*Novij Mir*, 1971. 3.)

Hagyományosak a szovjet írók csoportos kiszállásai az ország különböző sarkaiba. Nemrég a moszkvai *Novij Mir* folyóirat szerkesztője ezt a módszert, egy „komplex brigád” kiküldését arra használta fel, hogy megünnepelje távolkeleti névrokona, a sok ezer kilométernyire fekvő *Új világ* halászkolhoz 40. születésnapját. A moszkvaiakhoz vlagyivosztokiak is csatlakoztak, és a látogatás eredményeként Jevgenyij Jevtusenko, Jurij Kasuk és Ilja Falikov versei, Arka gyij Szahnyin (a csoport vezetője), Jekatyerina Lopatyina, Mihail Roscsin, Vaszilij Szuharevics riportjai, valamint két szakember, Valentyina Artyomova és Vlagyimir Popov „a közgazdász szemével” és „a mérnök szemével” készült konkrét felmérései sokoldalú és a lényegbe hatoló, érdekes körképet nyújtanak e sok megpróbáltatáson átment, ma már gazdag és országos viszonylatban is jelentős közösség múltjáról, jelenéről és távlatairól, sikereiről és problémáiról.

A kolhoz a Lifljangyija nevű észt halászfaluból fejlődött ki. A század első éveiben a hazai, szűkös termést adó földről, szellérek és szegény bérlők sorából az itteni gazdag, de sok verítéket elnyelő tajga vidékére települt át a Gamsz, Marribu, Tebak, Aron, Pihel, Armasz, Vaszke és sok más, összesen 180 észt család; e földművesek, halászok, ácsok Vlagyivosztoktól 180 kilométernyire, az Usszuri-öböl mentén megalapították új telepüket, és saját erejükből megépítették halászbárkaikat. Sok éven át a partmenti halászással szerzett zsákmányt kénytelenek voltak eladni a Volkogonov-testvérek kapitalista közvetítő-állomásának, mely alig hagyott nekik módot a megélhetésre. A forradalom után megalakult artyel valóságos nemzetközi jelleget kapott, az észt „mag” oroszokkal, ukránokkal, moldovánokkal, koreaiakkal, csehekkel bővült, ezért a kolhoz az *Internacionáléból* vette nevét. Fiaik válogatás nélkül építették az „új világot” és védtek közös szülőföldjüket: a Nagy Honvédő Háborúból harminchatan nem tértek vissza falujukba.

A kolhoz fejlődését mindennél ékes-szólóbban bizonyítják a gazdasági tevékenységet szemléltető számok. Az 1915-ös népszámláláskor Lifljangyijában 141 udvart tartottak nyilván. 1930-ban a kolhozba 80-an léptek be, s most a tagok száma 900. A kizárólag partmenti halá-

szás a múlté; ma a kolhozoknak 9 millió rubel értékű flottája és saját dokkja van a kisebb vízi járművek javítására. 1970-ben halászatuk eredménye 420 ezer mázsa volt, s ez azt jelenti, hogy a Szovjetunióban egy emberre eső évi 16,7 kg-os fogyasztást számítva két és fél millió embert látnak el hallal. A kolhoz oszthatatlan alapja 10 millió rubel, a halászok jövedelme eléri a havi 450 rubelt. Igaz, akad még ma is számos nehézségük, így például a kolhoz nemegyszer előnytelen helyzetben van az állami vállalatokkal szemben a tervek mutatószámainak és az áraknak a megállapítása, a hal átvétele, a saját flotta bővítése, a nagyobb hajók javítása, az üzemek és lakótelepek építése terén, de igyekeznek megtalálni a módját problémáik megoldásának (ilyen kísérlet például a több halászkolhoz öszszefogásából születő új javító-dokk). A távlati tervek szerint Lifljangyija 125 ezer lakosú várossá fog alakulni. A halászok nagy része modern hajókon szolgáló, magas képesítésű szakember; ezek ma már egyre inkább egyesítik magukban a hagyományos szembeállítás két elemét, mely szerint „a tengerészek a tenger értelmisége, a halászok a tenger munkásszótálya”. Az új típusú munka a közösség alakulását is befolyásolja, így például a nők képességeinek érvényesítését a telep munkahelyein.

A lifljangyijai kolhoz-tagok anyagi jólétének megállapítása nem egyedüli eredménye az író-brigád és a halászok találkozásának. Az is tapasztalható itt, hogy a magas jövedelem a többségnél nem fétis, hanem a sokoldalú igények növelésének, az utazás, művelődés megteremtésének eszköze is. A folyóiratban közölt riport-ciklus felméri az emberek életmódjának alakulását, látókörének tágulását, szellemi életének pozitív vonásait, a minden oldalú fejlődés egyes káros kinövéseit is meglátó objektivitás hangján. Az anyag egészéből kicsendül az a végső következtetés, hogy a szimbolikus névnek mely értelme van, itt kicsiben, de nem jelentéktelenül tükröződik a kommunizmust építő ország egészében végbemenő folyamat. Ennek a pontos, színes, szakemberi és írói szemmel való meglátásáért és kifejezéséért érdemes volt találkozni — „egy asztalra helyezve fehér bőrű és bronzszínűre égett öklüket” (Jevtusenko szavai) — a két „új világ” képviselőinek.

KOLLOKVIUM A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOKRÓL

(Informazioni, 1971. 1.)

A goriziai Nemzetközi Szociológiai Intézet 1970 decemberében a trieszti és milánói egyetem fiatal kutatóinak részvételével megbeszélést tartott a nemzetközi kapcsolatok tudományának problémáiról. Az intézet lapjában megjelent anyag szerint a megbeszélésen elhangzott két legfontosabb közlés a nemzetközi kapcsolatok tudományának korszakolásával és a nemzetközi valóság mai megközelítésével foglalkozik. A többi érintett téma: a nemzetközi kapcsolatok szociológiája mint diszciplína hiányának okai és következményei az olasz kultúrkörnyezetben; Lenin imperializmus-elméletének szerepe a nemzetközi jelenségek értelmezésében; a nemzetközi kapcsolatok tudománya önálló-e, vagy pedig a politikatudomány egyik ága?

A nemzetközi kapcsolatok tudományának főbb korszakai és iskolái — a kollokviium résztvevői szerint — az „idealista“, a „realista“, a „behaviorista“ és a „rendszer“-korszak. A 20-as évek idealista iskolája jogi és politikai fogalomkörével, a háború, a béke és a világ-egyesülés optimista és moralista megközelítésével, inkább moralista, mint leíró hajlamával tűnt ki. A realista iskolát — szerintük — ellenkezőleg, az emberi természetéről és racionalitásáról vallott machiavellizmus jellemzi.

A második világháború utáni behaviorista iskola — hangsúlyozzák a tanácskozás résztvevői — újra az idealizmus és optimizmus korszaka, de nem a politikatudomány és nemzetközi jog professzorai, hanem a szociológusok, pszichológusok, antropológusok, közgazdászok jóvoltából. A behavioristák alapfeltevése, hogy a társadalomtudományok hozzájárulhatnak a nemzetközi helyzet megjavításához. Megközelítési módjuk empirikus, rengeteg tanulmányt közöltek a nemzeti sztereotípiákról, az agresszió gazdasági okairól.

Az 50-es évek végén induló úgynevezett rendszer-korszak a más tudományok esetében sikerrel alkalmazott rendszer-építés igényével közelíti meg a nemzetközi jelenségeket, az elmúlt évtizedek

(és századok) e tárgyról szóló vizsgálódásait összegezve. A megbeszélés résztvevői szerint e megközelítés inkább módszertani, mint tartalmi előnyökkel jár, mivel a szétszórt adatok koherens, logikai felépítését teszi lehetővé. Hasznos lehet az elméleti hipotézisek kezdeményezőjeként, de nem helyettesítheti az empirikus, behaviorista megközelítést.

A tanácskozáson a nemzetközi viszonyok időszerű problémáival részletesebben is foglalkoztak. A külpolitika belső vagy külső rendszermeghatározói-e az érvényesebbek? És mindenekelőtt: használható vizsgálódási egység-e a nemzetközi rendszer? Vagy pedig a külön tárgykörök kiválasztása, a sajátos problémák kiemelése az egyedül lehetséges hatékony és realista megközelítési mód? A legjelentékenyebb feleletnek az tűnik, amely szerint — bár a nemzetközi kapcsolatok tudománya még nem eléggé fejlett ahhoz, hogy a nemzetközi rendszer egészével megfelelően foglalkozhassék — az egyedi problémák tanulmányozásának állandó, dialektikus vonatkozásban kell állnia az össz-munkaszerkezettel, a mikroperspektívának a makroperspektívával.

Arra is rámutattak, hogy egy másik alapvető probléma a nemzetközi téren ható erők társadalmi-kulturális-gazdasági sajátosságai közötti viszonyokat, alapjában véve a társadalmi és a politikai viszonyát érinti. A megbeszélés egyik hozzászólója a nemzetközi tanulmányok szükségességét a diáklázadások hangoztatata, helytállásra és cselekvésre szólító felhívásokkal hozza összefüggésbe. Ez a tendencia főleg a nemzetközi kapcsolatok azon ágazataira jellemző, amelyek hangsúlyozottabban fordulnak a béke által felvetett érték-problémák (a konfliktusok megoldásának kutatása) felé. A kutatók többsége szerint ezek messzemenően értékelendő igények, de nem helyettesíthetik a „tisztá“ alapkutatót, és főként nem elégíthetik ki a minden vonatkozásra kiterjedő tanulmányok iránti igényt és szükségletet az olasz kulturális életben.

Tévé-adásainkról — másként

A *Korunk* 1971. 3. számában hiba csúszott be *A romániai magyar nyelvű sajtó 1971-ben* című összefoglaló cikkbe. A *Bányavidéki Fáklya* adatai közt tévesen szerepel a „Nyomdaipari Vállalat Bukarest”, ehelyett „Máramarosi Nyomdaipari Vállalat” kellene hogy szerepeljen (Intreprinderea Poligrafică Maramureş).

Szeretnék továbbá Cseke Gábor *A képernyő előtt...* című jegyzetéhez is hozzászólni. Sokban egyezik véleményem a cikkben foglaltakkal, de a lényeg mégis más. A többször hangoztatott jóakarattal ellenére az egész cikkben elégedetlenség vonul végig. Ezt pedig nem érdemli meg a tévé hazai magyar adása, mert ha figyelembe vesszük az adott kereteket s a még hátralévő feladatokat is, a magyar tévé-adás, igenis, nagykorú már. Olyan emberek szerkesztik, akik átérzik hivatásukat, s mert annyiféle igényt kell rövid percek alatt kielégíteniük, igazán csak az elismerés hangján szólhatunk az eddig látottakról.

A magyar adásnak köszönhetően a legkisebb faluba is eljutott az eredeti magyar néptánc és népi zene, mely nemcsak szórakoztat, hanem a művelődés területén tapasztalatcserére, továbbtanulásra is alkalmat ad a dolgozóknak. És eljutott már mindenüvé a tévé útján jó néhány színházi előadásunk is (a *Háry János*, a *Szejk*, a csikmenaságiaktól és a bánffyhunyadiaktól a *Csáki bíró lánya*), több ügyes kabarészám, operett- és operarészlet, eredeti bábjáték, hogy csak néhány szép teljesítményt említsék.

Megismerni kezdtük élő nagyjainkat. Gondoljunk csak Kós Károly felejthetetlen bemutatására, amikor Kemény Jánost is alkalmunk volt látni és hallani. Franyó Zoltánra, Sütő Andrásra a szülőfalujában s legutóbb Kovács György színművésznünk megható visszapillantására mindig szívesen gondolunk majd vissza. És meggyőződésem, hogy ez csak a kezdet.

Gondoljunk arra, hogy a hazai magyar tévé már eddig is felkutatott sok népi hagyományt, szokást, megismertetett szorgalmas gyűjtőkkel, érdekes ezermesterekkel. Felejthetetlen számomra Vári Attila tévériportja Oltszakadáról, az ottani szórvány-magyarok megtalálása, s hasonlóan mély élményt hagyott bennem az apácai „kakaslövés” megörökítése.

„Sok a szöveg” — mondja Cseke Gábor. Ezt egyáltalán nem értem. Hogyan lehet elképzelni színházi adást vagy Kós Károly-bemutatást szöveg nélkül? Én nagyjából követem a német adást is, s még arra sem „húznám rá”, hogy „sok a szöveg”, noha rájuk jobban illene ez a megállapítás.

Azért van még mit csiszolni-fejleszteni, de csodákat se várjunk heti két adástól. A színvonalat emelni kell, de... kicsit gondoljuk meg, hogy a romániai magyarság többségében falun lakik. Próbáljuk egy kissé a benedekfalvi, székelyderzsi, oltszakadati vagy kőszegremetei néző szemével is megítélni az adást, annak a szemével, aki soha életében nem látta a *Háry Jánost* vagy a többi színdarabot. És a tévé bizonyára egyre többet fog nyújtani az iskolásoknak, ha majd bemutatja a *Bánk bánt*, *Az ember tragédiáját* és sorra veszi minden írónkat, művésznünket és tudósunkat. Márcsak ezért is el kell ismernünk Bodor Pálék munkáját, a hazai magyar tévé eddigi eredményeit, hogy ösztönzőleg hassunk további fejlődésükre.

Különben, amit itt elmondtam, nem is Cseke Gábornak írom, akit személyesen nem ismerek, hanem a *Korunk* szerkesztőinek akik kezdeményezőkként léphettek volna fel, hogy a bírálat hangneme tárgyilagosabb és biztatóbb legyen. Itt mondok köszönetet a Nagybánán megtartott Korunk-találkozóért. A látogatás élményt jelentett számunkra.

Nagybánya, 1971. április

Brassay Sándor
agrármérnök

Van-e a napilapnak hagyománya Csíkban?

A *Korunk* 1971. 3. számában olvastuk Beke György *Hargita: lap és táj* című kis értekezését. Néhány kiegészítéssel hozzájárulunk az említett cikkhez, bizonyos jelenségeket tisztázza a felszabadulás előtti csiki újságírás létével vagy nemlétével kapcsolatban. Megjegyezzük, hogy az adalékokat nem lokálpatriotizmus adja tollunkra, hanem annak a ténynek ismerete, hogy a hajdani sajtóanyag megirtkulása és viszonylagos hozzáférhetetlensége miatt fellépő feledést ellensúlyozni, a tényeket feleleveníteni kell.

Beke György szerint „Csíkszeredának eddig nem volt napilap-hagyománya. A székelyföldi jellegű, tehát helyinek számítható napisajtó vagy Brassóból, vagy Marosvásárhelyről, illetve mindkét helyről jött az egykori Csíkba és Udvarhelyre, a mostani Hargita megyébe. ... A szeredaiak hozzászóltak ahhoz, hogy számukra a közvetlen kapcsolatot a napisajtóval egy helybeli tudósít jelentse.”

Az elmúlt évszázad alatt jó néhány lapja íródott Csíkban, illetve Székelyudvarhelyen és Gyergyószentmiklóson hazai sajtótörténetünknek, ezért nem érthetünk egyet Beke György kitételével. Mielőtt válaszolnánk, szükséges tisztázni egy kérdést: betölthette-e, illetve betöltötte-e a XIX. század második felének vidéki viszonyai között egy vagy több hetilap a napilap szerepét? Századunk első felére pedig így fogalmaznók meg a kérdést: betöltötte-e a hetenként kétszer-háromszor megjelenő újság a napilap szerepét?

A korabeli csiki (udvarhelyi, gyergyói) újságok profiljának, tematikájának ismeretében, a legidősebb és legegésőbb társadalmi, gazdasági és művelődési kérdésekben való friss és gyors részvételük láttán, teljes meggyőződéssel válaszolhatunk igennel. Az első világháború végéig a szélesnek mondható csiki olvasótábor elsősorban *saját lapjait* olvasta, s csak a két világháború között sikerült a helyi lapokon kívül a *Brassói Lapok*nak is olvasóközöniséget teremtenie Csíkban.

Következzék néhány adat a csiki sajtó múltjáról.

1. SZÉKELYFÖLD. 1881—1885 között jelent meg, mint Kézdivásárhellyel közös lap, ott Dobay János, Csíkszeredában T. Nagy Imre szerkesztésében. Utóbbi így ír a csiki lapalapításról: „1881 évi karácsonykor szétküldöttük az első csiki újság mutatószámait *Székelyföld* címen... A lap amolyan »közösügyes« volt, mert (egyelőre) két vármegye érdekeit szolgálta... A *Székelyföld* 1882 év elején hetenként *négyszer*, később hetenként *kétszer* jelent meg. Az előfizetők váratlan számban érkeztek. A közönség olyan kiváló érdeklődéssel karolta fel, hogy a lap egy-egy száma majdnem teljesen csiki közleményekkel látott napvilágot... A lap érdekeltsgét a második évben már Udvarhely megyére is kiterjesztették... társzerkesztővel... Ezt itt röviden csak azért említettem fel, mert a csíkszeredai nyomda kérdése azon szerződés kényszere alapján nyert megoldást, melyet én a *Székelyföld* kiadó, nyomda tulajdonosával oly feltétel mellett kötöttem, hogy egy év leforgása alatt köteles lesz Csíkszeredában fióknyomdát felállítani. Lapkiadóm megtartotta szavát, s csakugyan elküldötte egyik segédjét, néhai jó Györgyjakab Mártont egy kézisajtóval Szeredába... Györgyjakab M. egyúttal átvette a *Székelyföld* kiadóhivatali teendőit... s önállósítva magát... személyzetét is megszaporította.”

2. IGAZSÁG. Hetilap, Csíkszeredában, Györgyjakab Márton nyomdájában lát napvilágot 1885-ben. Felelős szerkesztője Bordeaux Felician; főmunkatársai közül említésre méltók Imets F. Jákó és Vitos Mózes. 1888-ban Ditrő és Szárhegy községek nyomdájában (!) adják ki a lapot, de anyagi zavarok és szerkesztő-válság miatt csakhamar megszűnik.

3. CSÍKI LAPOK. Ugyancsak Györgyjakab nyomdájában indul el 1888. december 25-én ötvenhat éves, megszakítás nélküli útjára. Pártonkívüli hetilap, mentes minden politikai érdekelttség anyagi és erkölcsi „támogatásától”. Előfizetésekből élt, ami abban a korban páratlan teljesítménynek mondható, és erős olvasótáborot feltételez. Az első világháború alatt *napilap*ként adják ki, a pergő eseményekre való tekintettel. Utolsó száma 1944 szeptemberében jelent meg.

4. CSÍKMEGYEI HIRADÓ. 1900-ban induló hetilap. Csíkszereda második, Szvoboda Testvérek elnevezésű nyomdájában jelenik meg, utolsó számai nem ismeretesek.

5. CSÍKSZEREDA. 1902-ben induló hetilap, valószínűleg 1904-ig jelenik meg.

6. SZÉKELYSEG. 1904-ben induló hetilap. Kisebb megszakításokkal 1914-ig jelenik meg. Akárcsak az előbbieket, ezt is Csíkszeredában nyomják. Adataink

szerint a 48-as párt köré tömörülő fiatal értelmiségiek szerkesztették kb. 1908-ig, majd pártonkívüli és munkapárti vezető értelmiségiek lapja lett.

7. **ÖRSZEM.** 1905 körül induló hetilap, utolsó száma 1909. január 5-én jelent meg. Kimondottan ellenzéki.

8. **CSÍKI HÍRLAP.** 1910—1914 között hetente kétszer megjelenő lap, a Függetlenségi Párt megyei orgánuma.

9. **GYERGYÓI HÍRLAP.** 1898-ban induló, valószínűleg hetilap, Gyergyószentmiklóson. Néhány év múlva Puskás Kálmán szerkeszti tovább Ditróban rövid ideig.

10. **GYERGYÓ.** 1900 körül induló gyergyószentmiklósi lap. Sándory Mihály nyomdájában készül. Első időben a Munkapárt lapja.

11. **CSÍKVÁRMEGYE.** 1905 márciusától 1919-ig megjelenő, gyergyószentmiklósi hetilap. Függetlenségi párti, harcos és eleven újság. Nyomdatulajdonosa és tényleges szerkesztője Vákár P. Artúr.

12. **CSÍKI NÉPLAP.** 1931. január 28-tól 1944-ig megjelenő, „felekezeten és párton kívüli“, főként a „kisebbségi ügyeket“ tárgyaló hetilap. Helyi viszonylatban baloldalinak tartják, de inkább polgári radikálisnak nevezhető. Olvasótáborra a széles néptömegekből kerül ki. Egész sor fiatal értelmiségi ír a lapban időszerű társadalmi és gazdasági kérdésekről. Az irodalmi és helytörténeti jelentkezések is számottevők. A háború éveiben állást foglal az importált „méltóságos szellem“ ellen, és hangsúlyozza a csíki közelet történelmi gyökerű demokratizmusát.

13. Az említettek kivül a húszas években Gyergyószentmiklóson azonos időben két hetilap is „üzemel“. 1926-ban a Magyar Párt helyi vezetősége a gyergyói **SZEKELY SZÓ** hasábjain tiltakozik az Averescu-párttal kötött egyezség ellen. És 1921 vagy 1926 (nem pontos az adat) január elsején **GYERGYÓI ÚJSÁG** címmel indult Gyergyószentmiklóson hetilap a Magyar Párt programjával. A lapot felelős szerkesztőként T. Imecs Béla jegyzi.

Volt tehát olyan korszak a század elején és a két világháború között, amikor a jelenlegi Hargita megye főbb központjaiban, de elsősorban a 3000—4000 lakosú Csíkszeredában ugyanazon időben két-három, sőt négy hetilap is megjelent. Ezek mellett pedig ugyanazon kiadók szerkesztésében két tekintélyes időszaki kiadvány is napvilágot lát: a **CSÍKI GAZDA** közel harminc évig, és a **CSÍKVÁRMEGYE HIVATALOS KÖZLÖNYE.** Nem volna teljes a vázlat, ha nem jeleznők a Csíkszeredában szerkesztett és nyomtatott román vagy vegyes nyelvű lapokat, amelyek a két világháború között kevesebb-több rendszerességgel megjelentek. Ilyenek: **ASTRA CIUCULUI** (1934—1937), **DACIA** (1926—1928), **GAZETA CIUCULUI** (1928— kb. 1932), **ȚINUTUL SĂCUIESC** (1931—?), **VIITORUL CIUCULUI** (1933—?).

Csíkszereda, 1971. május

Nagy Benedek
helytörténész

HELYREIGAZÍTÁS. Bodor András A béke kérdése Homérosztól Erasmusig című cikkében (1971. 6) a két kép — egy szobor s egy gemma — aláírása felcserélődött. A 831. lapon a „nagy kínai történész“ neve helyesen: Szema-Cien.

Junna Moric Tetszel nekem, zöldposztós biliárd... című versének (1971. 6) fordítója helyesen Bölöni Sándor.

Sumar

* * * Metamorfoză rurală	987	<i>Murádin Jenő</i> : Operele rămin!	1065
<i>Venczel József</i> : Din cercetările sociografice de la Gîrbău	991	<i>Salló Ervin</i> : Aspecte rurale uitate	1067
<i>Furdek Mátyás</i> : Urbanizare și agricultură	1001	<i>Gazda József</i> : Viziune și exprimare	1069
<i>Kádár János</i> : Pe urmele lui Alecsandri	1008		
<i>Gáll Ernő</i> : Cercetarea satelor cu populație mixtă	1010	VIAȚA INTERNAȚIONALĂ	
<i>Sipos Katalin</i> : Din jurnalul unui inginer agronom	1015	* * * Politică externă constructivă	1073
<i>Pap István</i> : Rolul cooperativei de producție în viața satului	1020	<i>Tabák László</i> : „Agricultorul ideal” și Piața Comună	1075
<i>Lupán Ernő</i> : Democrația cooperatistă	1024	<i>Nagy Miklós</i> : Revoluția verde	1078
<i>König Miklós</i> : Probleme umane în viața rurală	1030		
<i>Erdei Ferenc</i> : Și omul crede totuși	1035	ISTORIE VIE	
<i>Kassay Miklós</i> : Gînduri despre familia rurală	1037	<i>Binder Pál</i> : Un martor ocular despre bătălia de la Albești	1085
<i>Kádár János, Hrisztu Bálint, Gelert Sándor, Radu Cănjău</i> : Poezii	1040	<i>Alexandr Gerșkovici</i> : Pe urmele unei legende (trad. de Gáll Erzsébet)	1087
<i>Steinmetz József</i> : Mediul înconjurător și sănătatea	1043		
<i>Horváth István</i> : Din amintirile mele	1048	TINERET—EDUCAȚIE	
		<i>Szabó Csaba</i> : Tălmăcitorul corurilor lui Bartók și Kodály	1095
OGLINDĂ			
<i>Herédi Gusztáv</i> : Uriu — un sat cu caracter urban	1057	REVISTA	
		<i>Kántor Lajos</i> : Lupeni 1922—1970 (Pietre)	1102
NOTE			
<i>Váróné Tomori Viola</i> : În amintirea lui Erdei Ferenc	1064	<i>Vargyas Lajos</i> : Culegerea de balade a lui Kallós Zoltán	1106
		<i>Iosif Micu</i> : O carte despre Dachau	1110

BIBLIOTECA, PANORAMA

KORUNK

1971

Megjelent

1. Látvány és gondolat
2. Filozófia, antropológia és jövőkutatás
3. Tájékozott ember
4. Felelősség és cselekvés
5. Állam, nemzet és nemzetiség
6. Fenyegetett világ – küzdő világ
7. Hétköznapok és távlatok falun

Előkészületben

8. Történelemkutatás – szocialista tudat
9. Népesedés és társadalomlélektan
10. Nyelvművelés

1971

KORUNK